

ƏLVİDA GÜLSARI!

Qoca bir kişi köhnə bir arabanı yolyuxarı sürürdü. Arabaya qoşulmuş at da qocaydı. Çoxdanın atı idi, lap çoxdanın...
Qarşıda getməklə qurtarmayan

yoxuş dağ yolu dururdu. Burada - çılpaq, boz təpələr arasında qış vaxtları müdam külək ulayırdı, yayın cəhənnəm istisi bu yerlərdən əskik olmurdu.
Bu

yoxuşu Tanabay həmişə çətinliklə qalxmışdı. Onun yavaş işlə arası yox idi, yavaş yerişlə getməyə səbri çatmırdı. Cavanlıqda, tez-tez rayon mərkəzinə

getdiyi vaxtlarda, həmişə qayıdanbaş bu dağ yollarında o, atını dördnala çapardı. Qamçıya güc verərdi, ata aman verməzdi. Yola yoldaşlı çıxıb araba

ilə, özü də öküz arabası ilə rayon mərkəzinə gedəndə Tanabayın səbri lap tükənərdi.

Araba getdiyi yerdə o tullanıb, dinməz-söyləməz pencəyini götürər, pay-piyada yola düzələrdi. Tanabay güllə kimi gedərdi və yalnız dağın başına

çatanda ayaq saxlayardı; havanı ciyərlərinə çəkə-çəkə aşağıdan ölə-ölə, sürünə-sürünə gələn öküz arabasının yolunu gözlərdi. Belə sürətlə gəldiyinə

görə o tövsüyərdi, ürəyi çırpınardı, sinəsinə sıçışmazdı. Ancaq Tanabay öz əməlindən heç vaxt narazı qalmazdı, hər halda öküz arabası ilə sürünə-

sürünə yol getməkdən belə yaxşı idi.

Rəhmətlik Çoro dostu Tanabayı, bu cür əməlgirliyi üstündə, hərdən ələ salardı.

- Bilirsənmi, səninki niyə

gətirmir, Tanabay? - deyərdi. - Tələsməkdən. Vallah, tələsməkdən. Sən müdam tələsirsən, bir yerdə kəriş tutmursan. O ki dünya inqilabıdır, onu da

deyirsən, durma, bas gəlsin! İnqilab bir yana dursun, allahın bu adicə Aleksandrov yoxuşunu çıxmağa da səbrin çatmır. Camaat başını aşağı salıb adam

kimi yolunu gedir, sən tullanırsan qabağa, dağ yuxarı dırmaşırsan, ələ gedirsən, ələ bil dalınca bir sürü canavar tökülüşüb. Xeyri nədir? Heç nə.

Onsuz da yuxarıda oturub gözləyirsən ki, hamı gəlib çatsın. Dünya inqilabı da belədir. Yaxşı bil ki, sən ona təkbaşına gedib çata bilməyəcəksən,

gözləməli olacaqsan ki, o birilər də gəlib çıxsınlar.

Ancaq bu söhbət çoxdanın söhbəti idi, lap çoxdanın.

İndi Aleksandrov yoxuşunu Tanabay heç özü də

bilmədən arxada qoymuşdu. Görünür, öyrəşmişdi. Qocalana yaxın buna da vərdiş eləmişdi, Tələsmirdi. Yavaş getməyə də çalışmırdı. O, bu yolu getməli

idi və gedirdi. İndi Tanabay həmişə yola tək çıxırdı. Otuzuncu illərdə bu yolu onunla birgə gedənlərin şən dəstəsi çoxdan yoxa çıxmışdı. Kimisi

müharibədə həlak olmuşdu, kimisi ölmüşdü, kimisi də evində oturub ömrün son günlərini başa vururdu. Cavanlar maşınla gedirdilər. Tanabaya və onun bu

axsaq yabısına yoldaşlıq edəcək bir kəs qalmamışdı.

Köhnə arabanın təkərləri köhnə yolda aram-aram taqqıldayırdı. Hələ onlar çox taqqıldayacaqdı,

çünki keçilməmiş ucsuz-bucaqsız çöl-biyaban hələ qabaqda idi. Orada, kanalın o yanındakı dağətəyi yol da hələ dururdu. Hələ Tanabay çox getməli idi. O, bayaqdan görürdü ki, at get-gedə gücdən düşür, arabanı zorla çəkib aparır. Ancaq fikir, xəyalat Tanabayın başını bərk qatmışdı. Ata görə Tanabay

çox da narahat deyildi. Bir də burada qorxulu nə vardı ki? Yol gedən at yorula da bilərdi, üzülə də bilərdi. Bu yollarda belə şeylər çox olmuşdu.

Yorulsa da, yorulmasa da axır başda at pis-yaxşı gedib mənzilə çatacaqdı... Tanabay haradan biləydi ki, özünün qaymaqçıçəyi kimi açıq-sarı rənginə

göre Gülsarı çağırılan bu qoca at, Aleksandrov yoxuşunu son dəfə qalxır, öz son yerişini yerişir, son verstlərini gedir. Tanabay haradan biləydi ki,

bayaqdan bəri atın başı gicəllənir, onun tutqun gözlərində aləm rəngdən-rəngə düşür, dağ-daş başına fırlanır, bir yumruca yumağa dönmüş yer də gah o

yana, gah bu yana əyilərək, gah o yandan, gah bu yandan göyün ətəklərinə toxunur. Gülsarının ehmal-ehmal ayaq basdığı torpağın hərdən qırılıb bir

zülmet boşluğa çevrildiyini Tanabay bilmirdi. Tanabay bilmirdi ki, onu dağ yuxarı çəkib aparın at qabaqdakı sıldırım təpələri görə bilmir; get-gedə

atın nəzərində dağlar qırmızımtıl dumana çevrilir, tüstüyə dönür. Gülsarının yaralı köksündə çoxdan yaralanmış bir ürək aramsız, fasiləsiz sızlayırdı,

xamut altında nəfəs almaq getdikcə çətinləşirdi. Sürüşüb aşağı düşmüş qoşqu qayıışı atın belini kəsirdi. Sol yanında, xamutun altından nəse iti bir

şey çiyinə batırdı; bəlkə tikan idi, bəlkə də xamutun mıxı idi, keçəni deşib çıxmışdı. Köhnədən qabar olmuş, qaysaq bağlamış xamut yerində təzəcə

açılmış yara fasiləsiz göynəyirdi, atın çiyinini köz kimi yandırırırdı. Get-gedə ayaqları da ağırlaşırırdı, o ağır ayaqlarla Gülsarı, sanki, şumlanmış zığ

torpaqda yerişirdi.

Lakin qoca at canını dişinə tutub gedirdi. Qoca Tanabay hərdən cilovları tərpedib onu tələdirir, öz fikir-xəyalından da

ayrılmırdı.

Köhnə arabanın təkərləri yolda aram-aram taqqıldayırdı. Gülsarı hələ də öz ritmindən, öz yorğa yerişindən düşməmişdi. İlk dəfə ayağa

qalxarkən qorxa-qorxa anasının - böyük yallı madyanın dalınca o, bu löhrən yerişlə qaçmışdı. O vaxtdan bəri Gülsarı hələ heç vaxt öz yerinə xələl

qatmamışdı.

Gülsarı anadan yorğa doğulmuşdu. Buna görə həyatda onun ağ günləri də çox olmuşdu, qara günləri də çox olmuşdu. Əvvəllər Gülsarını arabaya

qoşmaq heç kəsin ağına gəlməzdi, belə şey gülünc olardı. Ancaq "at nədir, rahat nədir", bu qoca vaxtında da Gülsarı bir iş görməli idi mi?

Keçmişlər

keçmişdə qalmışdı. İndi Gülsarı son gücünü toplayıb, son mənzili başa vurmali idi. Getdiyi son mənzilə o heç vaxt belə yavaş getməmişdi və çatacağı

son həddi o heç vaxt belə yaxından görməmişdi. İndi ən uzaq təpələr də ona lap birçə addımlıqda görünürdü.

Köhnə arabanın təkərləri yolda aram-aram

taqqıldayırdı.

Gülsarının keyimiş dırnaqları altında yer boşluğa dönmüşdü, heçliyə çevrilmişdi. Ayağını bu yumşaq heçliyə basdıqca sönməkdə olan

xatirat cana gəlirdi, dağların məxmər çəmənləri yada düşürdü. O uzaq yay günləri, o müdhiş qəribə aləm: bir aləm ki, orada Günəş at kimi kişnəyərək

dağlar boyunca çapardı və ona çatmaq üçün Gülsarı yel olub çəmənlərdən əsərdi, çaylar keçərdi, kollar aşardı. Günəşin dalınca Gülsarı o vaxtacan

qaçardı ki, hirsli-hirsli qulaqlarını şəkələr, yekə, zəhmli ayğır gəlib yetişərdi və onu geri qaytarardı. O vaxtkı yaşıl çəmənlər də elə bil dumduru

göllər idi, sanki, atlar göl dibində gəzirdilər, tərsinə otlayırdılar. Anası - böyük, yallı madyan Gülsarının nəzərində bir isti süd buluduna

dönürdü, ana kimi fırxıran o ana nəfəsli bulud çox qalmırdı, birçə an yaşayırdı, o birçə an Gülsarı üçün unudulmaz bir an idi. O anda ananın

əmcəkləri dolu olurdu, şirin olurdu və südün çoxluğundan, şirinliyindən Gülsarının nəfəsi daralırdı. Öz böyük, yallı anasının qarnına qısılib süd

əmmək Gülsarıya ləzzət verirdi. O süd necə də dadlı idi, necə də meyxoš idi! Bütün dünya o südün birçə udumunda olurdu - Günəş də, Yer də, anası da.

Gülsarı əmirdi - doya bilmirdi. Doyurdu - yenə əmmək istəyirdi...

Lakin o həyat çox sürmədi, o günlər yuxu kimi gəlib keçdi. Tezliklə hər şey dəyişdi.

Daha Günəş göylərdə kişnəyə-kişnəyə çapmadı, hər gün eyni yerdən çıxdı, hər gün eyni yerdə batmağa getdi. Atlar, ilxılar, əvvəlkitək baş-ayaq

yerimədi, səhərdən axşamacan onlar otlaqları tapdadılar, atların dırnaqları altında dərələrin qumu şaqıldadı, çayların daşı çatladı. Böyük, yallı

madyan da çox zəhmli ana oldu. Gülsarı cızığından çıxanda anası süysünündən yapışdı, dişləyib tənbeh elədi. O şirin ana südü də azaldı, Gülsarı ot

yeməli oldu. Yeni həyat belə başlandı - o həyat ki uzun illər davam eləmişdi, o həyat ki indi sona yetirdi. Uzun illər davam eləyən həyatı boyunca

Gülsarı o ötən yay gününü heç vaxt yada salmamışdı, O, belində yəhər gəzdirmişdi, cürbəcür yollarda ayaq döymüşdü, cürbəcür adamlar daşımışdı, ancaq

yol qurtarmaq bilməmişdi. Yalnız indi, başı üstündəki Günəş bir daha yerindən oynayıb, ayağı altındaki torpaq sərxoş-sərxoş yırgalanarkən, gözlərinin

qaraldığı, ala-bula çaldığı bir vaxtda neçə illərdən bəri qayıtmaq bilməyən o yay Gülsarının qarşısında yenidən peyda olmuşdu. O dağlar, o şəhli

çəmən, o ilxı, o böyük, yallı madyan atın gözü önündə dəyişən, titrəşən, sayrışan bir aləm yaratmışdı. Yenidən peyda olmuş o aləm Gülsarını çağırırdı

və o aləmin qapısından girmək üçün Gülsarı var gücünü ayaqlarına verib, canını dişinə tutaraq yeriyir, dişləni, əyməni, xamutu indicə kənara

atacağını zənn eləyirdi. Lakin Gülsarı irəli getdikcə o aldadıcı aləm geri çəkilir, atın əzab-əziyyəti daha da artırdı. Anası Gülsarını çağırırdı,

eynən o vaxtkitək astadan kişnəyib çağırırdı; Gülsarının yan-yörəsindən atlar, ilxılar keçirdilər, o vaxtkitək Gülsarıya döş vururdular, quyruq

atırdılar, ancaq qarşısındakı külək burulğanını, çovğun dumanını yarıb keçməyə onun gücü çatmırdı. Çovğun get-gedə güclənirdi, külək onu cod at

quyruğutək qamçılıyırdı, gözlərini, burnunun deşiklərini qarla doldururdu. İsti tər içində Gülsarı soyuqdan əsim-əsim əsdikcə o əlçatmaz aləm də

səssiz-səmirsiz itib gedir, küləyin soyuq burulğanında yoxa çıxırdı. Daha Gülsarı o dağları görmürdü, daha o şəhli çəmən yox idi, çaylar gözdən

itmişdi, atlar qaçıb getmişdi. Təkcə ana - böyük, yallı madyan irəlində kölgə kimi dayanmışdı. Çağırırdı. Gülsarını çağırırdı... Gülsarı anasının

səsinə səs vermək istədi: kişnədi, hönkürtü ilə kişnədi, ancaq özü də öz səsini eşidə bilmədi. Hər şey yoxa çıxdı - ana da qeyb oldu, çovğun da

dayandı. Təkərlər səsdən düşdü. Xamutun altındakı yaranın ağrısı kəsildi. At dayandı, sərxoş kimi səntirlədi. Daha o, irəli baxa bilmirdi - gözləri

ağrıyırdı. Başında qəribə bir uğultu vardı - fasiləsiz, dəhşətli bir uğultu. Tanabay cilovu qozlanın üstünə atdı, arabadan zorla enib keyimiş

qıçlarını ovxaladı və hirsli-hirsli irəli yeriyib ata baxandan sonra işin nə yerdə olduğunu başa düşdü.

- Eh! - dedi. - Səni heç yarımayasan!
Gülsarı

öz nəhəng başını xamutdan sallayıb dayanmışdı. Atın iri qabırğaları fasiləsiz qalxıb-enir, arıqlamış, gücdən düşmüş budlarının sümüyü qabarıb daha da

dikəlirdi. Bir vaxt qızılı rəngdə olan Gülsarı indi tər-dən-torpaqdan qonur rəngə düşmüşdü. Onun arıq ombasından köpüklənə-köpüklənə axan tər qarnına,

qıçlarına, dırnaqlarına tökülürdü. Tanabay çiyinlərini çəkib:

- Mən bunu gerek ki qovmamışam, - dedi və əlbəəl işə girişdi. Tapqırı boşaltdı, xamutun

qayışını açdı. Gülsarının ağı köpüklənmişdi. Kürkünün qolu ilə Tanabay atın boğazını sildi, üz-gözünü təmizlədi. Sonra olan-qalan otu yığıb gətirmək

üçün özünü arabaya saldı, arabada nə vardısıa süpürüb atın qabağına tökdü. Ancaq Gülsarı ona məhəl qoymadı. Onu titrətmə tutmuşdu. Tanabay bir çəngə ot

götürüb atın ağına yaxınlaşdırdı.

- Ye, - dedi, - ye görüm, yaxşı da, ağılın olsun! Gülsarı dodaqlarını tərpetdi, ancaq ot Tanabayın əlində qaldı.

Əyilib diqqətlə atın gözlərinə baxandan sonra Tanabay büsbütün dilxor oldu. Gülsarının yumulmaqda olan bulanıq gözlərində həyat nişanəsi yox idi.

Bəbəklər çuxura düşmüşdü, kirpiklər bir-birinə qarışmışdı. Gözlərdə həyat işığı sönmüşdü; onlar kimsəsiz, sahibsiz bir evin pəncərələr itek boş və

miskin görünürdü.

Tanabay çaşqın halda yan-yöresinə baxdı: uzaqda dağlar, təpələr; dörd tərəf çöl-biyaban, yolda nə gedən, nə gələn vardı. İlin bu

vaxtları burada yolçuya rast gəlmək çətin məsələ idi.

Qoca at və qoca Tanabay yolda qalmışdı. Fevralın axırları idi. Düzənlərin qarı ərimişdi, təkçə

yarğanlarda, qamışlı çökəklərdə qışın xəlvətçə gizlədib saxladığı son qar orda-burda qurd beli kimi ağırdı. Külək xarlanmış qarın soyuğunu

gətirirdi, iyini gətirirdi. Soyuqdan gömgöy göyərmiş torpaq da hələ donuq idi, hələ yerin qırışığı açılmamışdı. Daşlı yollara baxdıqca Tanabayın

ürəyi sıxılırdı. Bu yolların elə görkəmindəncə onun canına üşütmə düşürdü. Tanabay pırtlaşıq çal saqqalını düzəldib kürkünün nimdaş qolu altından uzun

müddət qərb tərəfə baxdı. Günəş düzün lap qurtaracağında, buludların arasında idi - batırdı və özünün solğun şəfəqləri ilə üfünü, az da olsa, işarda

bilmişdi. Havadan nə qar, nə də yağış gözlənilirdi. Ancaq soyuq idi: bir yandan sazaq, bir yandan da dilxorçuluq... Tanabay özünə lənət yağdırırdı.

"Bilsəydim yola çıxmazdım, - deyirdi. - Nə gedib evə çata bildim, nə də burdan geri qayıda biləcəyəm. Qaldım çölün düzündə. Bu yazıq atı da nahaqdan

tələf eləyəcəyəm".

Bəli, belədir ki var. Gerek Tanabay yola sabah səhər çıxaydı, çünki səhər vaxtı bu yolda necə olsa bir gedən, ya gələn tapılardı. O

isə günün günorta çağı yola düzəlmişdi. Ağıllı adam belə çiy iş tutardımı? Özü də ilin belə bir vaxtında.

Tanabay təpəyə qalxıb diqqətlə yola baxdı.

N  gedən, n  g l n vardı. Yolda nə bir səs e şidilirdi, n  də bir qaraltı g z  dəyirdi. O, qayıdıb arabanın yanına gəldi.

Yenə  z- z n : "Lap nahaq

yola çıxdım", - dedi, h mi ş  t l sdiyin  dot l blik el diyin  görə kim bilir ne nci dəfə  z n  danladı. Hirsindən-hidd tind n Tanabay  z n  lənət

yağdırdı, oğlunun evindən belə t l m-tələsik yola çıxmağa onu vadar el y ni ürəyində s yd , yamanladı. Əlbəttə, gecəni orda qalmaq lazım idi, ata da

rahatlıq vermək lazım idi. Ancaq o!..

Tanabay hirsli-hirsli əlini yelləyib: "Xeyr - dedi, - mən orda qalası deyildim. Lap paypiyada olsa da, çıxıb

g l c kdim. Axı harda görünüb ki, gəlin  z qayınatası ilə bu dildə danışsın?  obanam, ilxı ıyam, hər nəyəm, axı atayam mən... Sən ki, - deyir, -

Ömrün boyu  obanlıq el y c kdin, niyə partiyaya girirdin. Niyə girirdin ki, qocalanda da çıxarıb mitilini  l  tullasınlar.  z  də  z oğlumun evində

deyir... Bu da oğul! Başını aşağı salıb oturub. Kirpik çalmağa da qorxur. Arvadı desə ki, atanı qov getsin, inan ki, buna da razı olar. Cıncırını

 ıxarmaz.    bax, bu da yuxarılara dırma maq istəyir - bu baş-qulağın sahibi!"

Tanabay istil ndi, köynəyinin yaxasını a dı, atı da, yolu da, onu bu

yolda yaxalayacaq gecəni də unudub, hirsindən t v y -t v y  arabanın dövrəsində var-g l eləməyə ba ladı. Tanabay sakitl   bilmirdi,  nki orada,

oğlunun evində o  z n  saxlamışdı, g linl  deyi m yi ləyaqətinə, m nliyin  sığışdırmamı dı.  ndi birdən-birə Tanabay i ind n alı mı dı, indi o, yol

boyu acı-acı d  nd y  sözləri gəlinə deməyə hazır idi: "Məni sən partiyaya qəbul el m mis n, məni partiyadan sən  ıxarmamısan. Bir də, sən dünyada

n  görmüsən, ay yazıq, nədən xəbərin var sənin! Hamınız savadlı olmusuz, hamınız alim olmusuz, hörmət sahibi olmusuz. Ancaq onda belə deyildi. Onda

biz hər  y  cavabdeh idik, ba ımızla cavabdeh idik. Atamıza görə, anamıza görə, dostumuza, d  m nimiz , lap qonşunun itin  görə də bizdən cavab

tələb eləyirdilər. Sən mənim partiya i im  qarışma, xanım qız. Toxunma, s nlik i  deyil. Mənim yaralı yerim  toxunma!"

- Toxunma! Toxunma! - Bu bircə

k lm ni ucadan təkrar eləyə-eləyə Tanabay arabanın başına fırlanırdı. Sanki, dünyada başqa bir söz yox idi. Sanki, onun bircə bu "toxunma" s z n 

deməyə ixtiyarı qalmışdı. Bunun  z  də Tanabaya əzab verirdi, onu daxilən al aldırdı, təhqir eləyirdi.

Tanabay arabanın dövrəsində çox vurnuxdu.

Nəhayət, hiss elədi ki, bir iş görmək lazımdır - axı bütün gecəni yolda qalmaq olmazdı.

Gülsarı hələ də hərəkətsiz dayanmışdı. Qıçlarını bir-birinə

qısıb, belini aşağı əymişdi, hər şeyə biganə, hər şeyə laqeyd - elə bil at durduğu yerdə quruyub ağaca dönmüşdü.

Tanabay fikirdən-xəyalatdan ayılıb

özünü ata yetirdi. Onun ardı-arası kəsilməyən həzin iniltisinə qulaq asıb:
- Sən ki yuxulayırsan, - dedi. - Halın xarabdır, eləmi? Axı, a qardaş, nə

oldu sənə?

Tələsə-tələsə Tanabay Gülsarının soyuq qulaqlarını ovxaladı. Əlini atın yalına saldı. Yal da soyuq idi, nəm idi. Üstəlik, yalın əvvəlki

ağırlığından əsər-əlamət qalmamışdı. - Tanabay bunu hiss eləyib təşvişə düşdü. "Qocalıb, - dedi. - Lap qocalıb. Yazığın yalcıgəzi da tamam tülənib

gedib. Hamımız qocalırıq, hamımızın axırımız birdir". Beləcə dərddli-dərddli düşünərək Tanabay mat-məəttəl atın qarşısında dayandı. O, çıxılmaz

vəziyyətdə qalmışdı, nə edəcəyini bilmirdi. Əgər atı da, arabanı da burada qoyub piyada getsəydi, Tanabay hələ gecə yarı olmamış evə çata bilərdi,

çünki onun dərə dibindəki keşikçi koması buradan çox da uzaqda deyildi. Orada - çaydan bir verst yarım yuxarıda məskən salmış su qarovulçusunun

qonşuluğunda Tanabay arvadı ilə yaşayırdı. Yayda biçənlərə baxırdı, qışda tayalara göz qoyurdu ki, çobanlar otu vaxtından əvvəl daşayıb mal-qaraya

yedirtməsinlər.

Belə bir işlə məşğul olan adam, şübhəsiz ki, atsız ötüşə bilməzdi, Tanabayın da atı vardı, ancaq bu at deyildi, ayrı at idi.

Keçən

payız Tanabayın kolxoz idarəsinə işi düşdü. Haradasa aqronomluq oxuyub gəlmiş təzə briqadir onu görüb:

- Əmi, - dedi, - zəhmət olmasa, tövləyə baş

çəkin, sizə başqa at ayırmışıq. Bir az qocatəhərdir, ancaq pis deyil, sizin iş üçün yararlar.

Tanabay şübhələndi.

- O necə atdır? - dedi, - Əl-ayaq

altda ölənlərdən deyil ki?

- Özünüz gedib baxarsız, - dedilər. - Sarıtəhər şeydir. Görsez tanıyarsız. Haçansa, deyirlər, siz onu saxlamırsız.

Tanabay

birbaşa tövləyə yollandı və kəhər atı həyətdə görəndə onun ürəyi yerindən oynadı. "Ölmədik, yenə də görüşdük", - dedi. Qocalıb tanınmaz hala düşmüş

ata baxdı. Gülsarıdan imtina eləməyə ürəyi gəlmədi. Atı götürüb apardı. Evdə arvad Gülsarını zorla tanıdı.

- Doğrudanmı, bu həmin Gülsarıdır? - dedi.

-

Odur, özüdür ki var, - deyə Tanabay arvadın üstünə kəkələndi, çünki o, söhbətin uzanacağından ehtiyat eləyirdi.

Gülsarı ilə bağlı olan xatirələrin

dərinliyinə getmək lazım deyildi. Çünki cavan vaxtı Tanabay günah işlər dalınca bu atın üstündə getmişdi. İndi söhbət həmin o cavanlıq günahının

üstünə gələ bilərdi, buna görə Tanabay bir də ucadan kəkələndi:

- Nə durmusan, bir şey qızdırsana. Acından it kimi ölürem!
- Neynim, a kişi, mat

qalmışam, deyirəm, nə pis şey imiş qocalıq. Bu hara, o at hara? Deməsəydin odur, heç inanmazdım.

Tanabay:

- Burda təəccüblü bir şey yoxdur, - dedi. -

Elə bilirsən biz ondan yaxşı gündəyik? Halva-halva deməyənən ağız şirin olmaz. Hər şeyin öz vaxtı-vədəsi var.

Arvad fikirli-fikirli başını buladı:

- Elə

mən də bunu deyirəm də! - Sonra gülümsəyib zarafatla əlavə elədi: - Yənə atınla gecə səfərinə gedəcəksənmi? Getsən, bir söz demərəm.

Tanabay:

- Başına

söz qəhətdir? - dedi. - Çaşdığından dalını arvadına sarı çevirdi. Zarafata zarafatla cavab vermək lazım idi. O isə utandığından samanlığın talvarına

dırmaşmış, orada xeyli vaxt ot-ələflə əlləşdi. Elə bilirdi ki, arvad o əhvalatı unudub, yox balam, unutmayıbmış.

Qadın ocağı da yandırdı, xörəyi də

qızdırdı, ancaq Tanabay otla eşələnməkdən əl çəkmədi. Nəhayət, arvadı onu qapıdan səsləyib aşağı endirdi:

- Düş, - dedi, - düş gəl, xörəyini bir də

qızdırmayacağam ki!

Daha qadın heç vaxt o söhbətə qayıtmadı, köhnə xırmanları sovurmağın nə mənası vardı?..

Tanabay bütün qışını ata qulluq elədi, ona

isti kəpək verdi, doğranmış çuğundur yedirdi. Axı atın ağız da kardan düşmüşdü - dişlərinin birçə kötüyü qalmışdı. Buna baxmayaraq, Tanabay atı,

necə deyərlər, dirildib ayaq üstə qoymuşdu, bəs indi bu nə olan iş idi? Niyə Gülsarı yerə mıxlanıb qalmışdı? İndi Tanabay nə etməli idi?

Yox, atı

çölün düzündə qoyub getmək onun işi deyildi.

Tanabay ata təkan verdi, at səntirəyib ayaqlarının yerini dəyişdi, ancaq bir addım da gedə bilmədi.

- Necə

deyirsən, Gülsarı, bəs getməyə, burda qalaq? - Tanabay ata dil tökdü. Sonra nəse fikirləşdi. - Dayan, - dedi, - dayan görüm, mən bu saat gəlirəm.

Qamçının dəstəyilə o, arabanın küncündəki kisəni dartıb çıxartdı, kisədəki bağlamayı götürdü. O kisədə Tanabay gəlininə kartof aparmışdı, ancaq

bağlamanı öz evindən götürmüşdü, arvadının yol üçün qoyduğu çörək idi, yaddan çıxıb eləcə də qalmışdı. Tanabay çörəyin yarısını böldü, xırda-xırda

doğrayıb arxalığının ələyinə tökdü, atın ağızına tutdu. Gülsarı çörəyin qoxusunu dərinləndirib ciyərinə çəkdi, ancaq yeyə bilmədi. Əlacı kəsilmiş Tanabay

çörəyi ovcuna yığıb az-az atın ağızına dürtməli oldu, at təcridən hərəkətə gəldi, çənəsini tərpətməyə başladı. Tanabay sevindi:

- Belə ha! - dedi. - Ay

maşallah, ye görüm, bəlkə birtəhər burdan tərpənək, yavaş-yavaş gedək çıxacaq evimizə. Çətini gedib çıxanacandır. Evdə hər şey yaxşı olacaq. Arvad

yaxşı-yaxşı baxacaq sənə. Diriləcəksən, qorxma, diriləcəksən.

Tanabay beləcə yalvarırdı. Atın ağızından axan su ovcuna töküldükcə o, ürəkdən sevinirdi,

çünki get-gedə Tanabay o suyun isindiyini hiss eləyirdi.

Sonra o, cilovu əlinə götürüb, qətiyyətlə irəli dartdı.

- Gedək! - dedi. - Gedək! Durmağın

mənası yoxdur.

At tərpəndi. Araba cırıldadı. Təkərlər daşlı yolda aram-aram səslənməyə başladı. Onlar yavaş-yavaş yola düzəldilər - qoca at və qoca

Tanabay.

Qoca at son gücünü toplayıb gedirdi. Arabanı zorla çəkib aparırdı. Tanabay atın barəsində düşünürdü: "Zəifləyib, yaman zəifləyib". Tanabay

ürəyində atla danışırdı: "Yaşından xəbərin varmı, Gülsarı? İyirmi olar, yəqin olar. Bəlkə iyirmidən də çox olar..."

2

Onlar müharibədən sonra

tapışmışdılar. Döyüşlərdə Şərqdən vurub Qərbdən çıxan yefreytor Tanabay Bakasov Kvantun ordusu təslim olanda hərbi xidmətdən azad edilmişdi. O, altı

il dava yollarında ayaq döymüşdü. Bir dəfə arabada zədələnmişdi, bir dəfə düşünə qəlpə dəymişdi, ancaq Allah nəzərini ondan əsirgəməmişdi, iki ay

hospitalda yatandan sonra Tanabay gedib öz cəbhə yoldaşlarına qoşulmuşdu. Cəbhədən evə qayıdanda vağzaldakı satıcı qızlar Tanabaya "baba" demişdilər.

Ancaq Tanabay inciməmişdi, çünki burada, necə olsa, sataşmaq məsələsi də vardı. O, əlbəttə, cavan deyildi, amma sən deyən qocaya da oxşamırdı. Dava

onu kifayət qədər bozartmışdı, bığında ağ tüklər də var idi, lakin Tanabay tək-cə sir-sifətdən bir az qoca görünürdü. Özü də, ürəyi də cavan idi.

Gəlməyindən bir il keçməmiş arvadı onun üçün bir qız dünyaya gətirmişdi, o biri il ikincisini doğmuşdu. İndi qızların hər ikisi ərli-uşaqlyı idi.

Yaydan-yaya gəlib-gedirdilər. Böyük qızın əri sürücü işləyirdi. Görürdün ki, budur, hamını maşına doldurub gətirib. Yox, Tanabay qızlarından,

kürəkənlərindən narazı deyildi. Ancaq oğlu... Nə isə, bu haqda danışmağa dəyməz...

Ah, zəmanə, zəmanə... O vaxt cəbhədən qayıdanda yolda Tanabaya elə

gəlirdi ki, həyat təzədən başlanır. Ürək sevinclə dolu idi, ümidlə dolu idi. Böyük stansiyalarda qatarı çalğı ilə qarşılayırdılar. Evdə onu arvadı

gözləyirdi, oğlu səkkiz yaşa keçmişdi, o il məktəbə gedəcəkdi. Həmin o sevincə dolu qatarda Tanabay sanki, təzədən doğulub gəlirdi, sanki, indiyəcən

heç nə olmamışdı. Hər şey bundan sonra olacaqdı. Tanabay yalnız gələcək barəsində düşünmək istəyirdi və gələcək ona aydın görünürdü: yaşamaq lazım

idi, uşaqları böyütmək, təsərrüfatı dirçəltmək, ev tikmək - bir sözlə yaşamaq lazım idi. Tanabay yaşamaq istəyirdi və bundan sonra gerek heç nə ona

mane olmayaydı. Axı bu həyatın naminə insanlar ömrün neçə-neçə illərini bada vermişdilər. O illəri insanlar bu həyatın naminə yaşamışdılar, cəbhədə

bundan ötrü ölmüşdülər, bunun üçün qalib gəlmişdilər.

Amma yox, Tanabay tələsmişdi. Tanabay çox tələsmişdi - o xoş gələcəyin naminə hələ çox illər

bada getməli idi.

Əvvəl Tanabay dəmirçixanada gürzvuranlıq elədi. Bu işdə onun az-maz səriştəsi vardı. Gürzü əlinə aldığı gündən səhərdən-axşamacan o,

dəmirçiyyə divan tutdu; Tanabay bir ucdan döşədi, dəmirçi güc-bəla ilə onunla ayaqlaşmalı oldu. Bütün dərdi-sərlərin səsini kəsən o zindan guppultusu

hələ də Tanabayın qulağında idi. Çörək yox, paltar yox, arvadlar qaloş tapırdılar, geyməyə corab tapmırdılar. Uşaqlar qənd nədir, bilmirdilər. Kolxoz

xirtdəyəcən borc içində idi, banklardan haqq-hesab üzülmüşdü və bütün bu dərdlərdən üz çevirmək üçün zindan Tanabaya kömək eləyirdi. O vururdu,

zindan cingildəyirdi, göy qıçılıcı ətrafa səpələnirdi. "Ax, ax, ax! - çəkici qaldırıb sala-sala Tanabay fıs-fıs fısıldayırdı və düşünürdü: - hər şey

yaxşı olacaq. Əsas məsələ odur ki, davada məğlub olmadıq, qələbə çaldıq, qələbə!" Çəkic isə aramsız təkrar eləyirdi: "Qələbə, ləbə, ləbə, ləbə!" O

vaxt hamı qələbə havası ilə yaşayırdı, qələbə çörək olmuşdu.

Sonra Tanabay ilxıçı olub dağlara köçdü. Bu işi onun boynuna Çoro qoymuşdu. Onda

rəhmətlik Çoro kolxoz sədri idi, ürəyi xəstə olduğundan onu əsgər aparmamışdılar, boya-boy bütün davanı sədrlik eləmişdi. Müharibənin əzab-əziyyətinə

düşməsə də, Çoro bərk qocalmışdı. Bunu Tanabay davadan gələn kimi hiss elədi. Zindanı qoyub ilxı dalınca getməyə Tanabayı heç kəs yollaya bilməzdi.

Ancaq Çoro onun köhnə dostu idi. Lap o zamanlar - hələ komsomol vaxtlarında onlar camaatı kolxozla cəlb etmək üçün birgə təbliğat aparmışdılar,

qolçomaqların atasını birlikdə yandırmışdılar. Xüsusən Tanabay o vaxtlar çox dəliqanlı idi. Qolçomaq siyahısına düşənlər onun əlindən heç vaxt can

qurtarmamışdılar...

Çoro gəlib dəmirçixanadaca ilxını Tanabayın boynuna qoydu, razılıq alıb ürəkdən sevindi, üstəlik gülümsədi də.

- Qorxurdum ki, səni

zindandan qopartmaq çətin olsun, - dedi. - Qorxurdum ki, razılıq verməyəsen. Çoro xəstə idi, Çoroda can qalmamışdı. Boynu nazılmışdı, daha da

uzanmışdı; batıq ovurduları qırış-qırış olmuşdu. Hava isti olsa da, o öz yun köynəyində idi. O köynək yay-qış Çoronun əynindən çıxmırdı.

Onlar

dəmirçixanadan azca aralıda, arxın qırağında çömbəlib oturmuşdular. Söhbət eləyirdilər. Tanabayın yadına dostunun cavanlığı düşürdü. O vaxt Çoro

kənddə hamıdan savadlı idi, uca boyu, yaraşığı qəddi-qaməti vardı. Tərbiyəli və təmkinli olduğuna görə hamı Çoroğa hörmət eləyirdi. Ancaq onun

yumşaq xasiyyəti Tanabayın xoşuna gəlmirdi. Sınıfı düşməne qarşı mübarizədə yumşaqıq göstərdiyinə görə, iclaslarda Tanabay dəfələrlə ayağa qalxıb

Çoronun pişiyini ağaca dırmaşdırmışdı. O zaman Tanabayın əlində belə işlər su içmək kimi bir şey idi. Danışır, coşurdu, elə bil ki, qəzet oxuyurdu.

Bütün təntənəli yığıncaqlarda eşitdiyi sözlərin hamısını əzbərdən deyirdi. Bəzən Tanabayın özü də öz dediyindən qorxurdu, ancaq onun nitq eləmək

qabiliyyətinə heç bir şübhə ola bilməzdi.

O gün Tanabaydan ilxıya getməyin icazəsini alıb arxın qırağında oturanda Çoronun kefi durulmuşdu.

- Üç gün

bundan qabaq dağa getmişdim, - deyirdi. - Qocalar soruşurdular: əsgər gedənlərin hamısı gəlibmi? Bəli, deyirəm, salamat qalanlar gəliblər. Bəs nə

vaxt işdən yapışacaqlar?" İşləyirlər, deyirəm, kimisi çöldə işləyir, kimisi tikinti işinə gedir. Deyir: "Bunu biz də bilirik. Bəs ilxı? Əgər bizim

ölməyimizi gözləyirlərsə, bir şey qalmayıb, bu gün-sabah ölüb gedəcəyik". Düzü, utandım. Bu sözlərin dalında bilirsənmi nə gizlədir? Axı o yazıq

qocaları biz dava başlanandan ilxıya göndərmişik. O vaxtdan onlar dağda qalıblar. Sənəmi deyim bunu? Özün yaxşı bilirsən ki, ilxıçılıq qoca peşəsi

deyil. Həmişə yəhər üstə, nə gecəsi, nə gündüzü var. Hələ qışda, gecə vaxtları - Allah göstərməsin! Derbişbay yadındadırmı, yazıq yəhərdə qupquru

qurudu. Hələ bu yazıqlar müharibə vaxtı nə qədər at öyrədib davaya göndəriblər. Gərək canından keçəsən ki, yetmiş yaşda xam atın belinə minəsən

- o

dağ mənim, bu dağ sənin. Yıxılrsa, adamın heç sümüyü də ələ gəlməz. Yəne sağ olsunlar ki, dözdülər, ilxını yola verdilər. İndi, Allaha şükür, dava

qurtarıb, cəbhədəkilər qayıdıb gəlirlər. Ancaq hamı yaxasını bir tərəfə çəkib dayanıb. Gedib xaricdə mədəniyyət görüblər, daha deyirlər, atı-ilxını

bəyənmirik. Ümid sənə qalıb, Tanabay. Sən getsən, o biriləri də birtəhər məcbur eləyib yollarıq.

- Yaxşı, a Çoro, yaxşı, arvadla danışım, görüm nə

deyir. - Tanabay dostuna cavab verirdi, ancaq ürəyində düşünməkdən qalmırdı: "Gör dünyada nələr olub, - deyirdi, - sənə Çoro, elə əvvəlki Çorosan.

Yumşaqlığından, xeyirxahlığından əl çəkməmişən. Kim bilir, bəlkə belə yaxşıdır. Müharibədə çox zülmələr görmüşük, nə olar, qoy indi ürəyimiz yumşaq

olsun. Bəlkə əsil doğru yol da elə budur, bəlkə bizə belə olmaq xeyirdir?" Onlar bununla da söhbəti qurtarmışdılar, Tanabay dəmirçixanaya gedirdi.

Ancaq Çoro onu çağıraraq saxladı.

- Dayan, Tanabay! - dedi. Atını qabağa sürüb Tanabayın yanında əylədi. Yəhərin qaşına söykənib: - Sən məndən

incimirsən ki? - deyə astadan dilləndi. - Bilirsənmi, Tanabay, işdən-gücdən başım ayılmaz. Neçə vaxtdır görüşməmişik, ancaq vaxt tapıb, oturub bir

əməlli-başlı dərdləşə bilmirik. Deyirdim: dava qurtarar, hər şey yoluna düşər, ancaq iş qurtaran deyilmiş. Bəzi vaxt adam gecələr də gözünü yuma

bilmir, beyinə min cür fikir dolur. Necə eləyəsən ki, həm təsərrüfatı dirçəldəsən, həm camaata çörək verəsən, həm də bütün bu planları doldurasan.

Üstəlik, camaat da əvvəlki camaat deyil, hamı istəyir ki, yaxşı yaşasın... Onlar görüşmək ümidi ilə ayrılısalar da, heç vaxt tapışıb əməlli-başlı

dərdləşə bilmədilər. İllər gəlib keçdi, daha görüşmək mənasız oldu... Elə o zaman dağa ilxıçılığa gedəndə qoca Torqayın ilxısında ilk dəfə Tanabay yaş

yarımlıq səmənd ayğırı gördü. Atlar sayılıb təhvil alınandan sonra o, qoca ilxıçıya söz atdı:

- Bəs özündən bu dünyada nə qoyub gedirsən, - dedi, - a

kişi? Atların, maşallah, bir-birindən qalıcı deyil. Allah bədnəzərdən saxlasın.

Torqay arıq, kosa kişi idi, uşaq boyda boyu vardı. Başına qoyun

dərisindən papaq qoymuşdu, sanki, kişi iri bir göbələyin altına girmişdi. Belə qocalar, adətən, zirək olurlar, tez coşurlar, söz altda qalmırlar.

Ancaq Torqay çox da özündən çıxmırdı, təmkinlə Tanabayın cavabını verdi: - Olanımız budur, - dedi. - Lovğalanıb döşümüze döymürük. Özün işlərsən,

görərsən ilxı nədir.

- Mən, ay ata, elə-belə, sözgəlişi dedim, - deyə Tanabay vəziyyəti dəyişmək istədi.

Torqay papağını gözünün üstündən qaldırdı,

durduğu yerdə dikəlib qamçının dəstəsini qabağa tutdu.

- Biri var! - dedi. - O yanda, sağ tərəfdə otlayan o səməndi görürsənmi? Bax o at uzağa

gedəcək.

- O top kimi yupyumru olanımı deyirsən? Kənardan balaca görünür bir az.

Deyəsən, beldən də o qədər saz deyil.

- Baxma, cinsindəndir. Bir azdan

qəşəng at olacaq.

- Axı onun harası yaxşıdır? Nəyinə qəşəng deyirsən?

- Yorğadır. Anadangəlmə.

- Nə olsun?

- Beləsinə az rast gəlmişəm. Keçmişlərdə bu

cür atın qiyməti yox idi. Belə atdan ötrü igidlər cıdır vaxtı başlarından keçirdilər.

Tanabayın bir az kefi durulurdu:

- Yaxşı, - dedi, - gedək

baxaqmı?

Onlar atları mahmızlayıb, yan tərəfdən ilxının izinə düşdülər, səməndi sürüdən ayırdılar, qabaqlarına qatıb qovmağa başladılar. Qaçmaq atın

özünün də ürəyindən imiş. O, sevinclə telini yelləyib fırxıraraq irəli cumdu, ayaqlarını görünməmiş bir incəliklə hərəkətə gətirib ilxıya qayıtmaq

üçün böyük bir qövs yaratdı. Təəccübündən Tanabay çığırtdı, uşaq kimi atılıb düşdü. Torqayın özü də sevincini gizlədə bilmədi. Qürrelənib:

- Bəs necə

bilirdin! - dedi.

Onlar atın dalınca yortaraq balaca uşaq kimi qışqırırdılar və onların coşqun səsi elə bil ata qamçı kimi dəyirdi. At get-gedə

yerişini sürətləndirirdi, ancaq onun atdığı addımlarda zərre qədər də gərginlik hiss olunmurdu, o, yerişini birçə dəfə də çaşdırmırdı, dümdüz irəli

gedirdi, sanki, quş kimi uçurdu.

Onlar sürünü dəre yuxarı saldılar, atlar dördnala getdi, ancaq səmənd öz yerişindən düşmədi.

Torqay atın üstündə

qışqıraraq papağını yellətdi:

- Tanabay! Tanabay! Görürsənmi? Qiyamət səs eşitməyi var. Bax gör necə qulaqlarını şəkəyir. Qayıt, qayıt, qayıt-a-ay!

Nəhayət, səmənd qayıdıb ilxıya qarışdı, ilxıçılar ondan əl çəkdilər. Ancaq sonra mindikləri atı toxtatmaq üçün dolandıraraq verdiş eləyəndə də onlar

xeyli vaxt özlərinə gələ bilmədilər. Səmənd hər ikisini vəcdə gətirmişdi.

- Sağ ol, Torqay ağa, qəşəng at bəsləmişən. Lap ürəyim açıldı.

- Qəşəngdir, -

deyib qoca da təsdiqlədi. Sonra ciddiləşib əlavə etdi: - Çalış ki, gözə gəlməsin. Bir də, məbada, indidən səs-küy salasan. Yaxşı at da gözəl qız kimi

bir şeydir, müştərisi həmişə çox olur. Qız ki qızıdır, yaxşı ələ düşəndə görürsən gül kimi açılıb, baxırsan, baxmaqdan doymursan; pis yerə düşəndə nə

olur - baxanda ürəyinin qabığı gedir. At da bunun kimi. Atı zay eləmək asan şeydir.

- Narahat olma, Torqay ağa, bu işdən mənim də başım çıxır, balaca

deyiləm ki.

- Özün bil. Mən dedim ürəyimdə qalmasın. Adı Gülsarıdır. Yadında saxla.

- Gülsarı?

- Bəli. Keçən yay nəvəm gəlmişdi. Yamanca bəyəndi. Adını

da özü qoyub getdi. Onda bu, biryaşar dayça idi. Gülsarı - saxla yadında. Qoca Torqay söhbətçil kişi imiş. O, bütün gecəni tədbir tökdü, Tanabay

səbirlə qulaq asdı.

Torqayı və onun arvadını Tanabay aparıb yeddi verstlikdən yola saldı.

Köçəbədə iki boş alaçıq qaldı - onun birində Tanabayın

ailəsi yaşayacaqdı. O biri alaçıq Tanabayın köməkçisindən ötrü idi. Ancaq köməkçi hələ gəlib çıxmamışdı. Hələ Tanabay tək idi.

Qoca Torqay həmişəlik

ayrılıb gedəndə Gülsarıdan bir də söhbət saldı:

- Hələlikdən səməndə dəymə, - dedi. - Heç kəsə etibar eləmə. Yazda özün minərsən, öyrədərsən. Çox da

güce salmayasan. Yəhər altda heç vaxt bərk qovmaginən. Belini vurdurarsan, yerişini korlayarsan, atı heyif eləyərsən. Bir də, məbada qoyasan tərli-

tərli su iç; qolu alınar, qaңçır olar. Minib öyrədəndən sonra, ölməsəm sağ qalsam, bir mənə də göstərərsən...

Beləliklə də Torqay öz yüklü dəvəsini

arxasınca çəkərək, arvadı ilə birgə çıxıb getdi. İlxi Tanabaya qaldı, alaçıq Tanabaya qaldı, dağlar Tanabaya qaldı...

Gülsarınınnsa heç nədən xəbəri

yox idi, bilmirdi ki, onun barəsində nə qədər söhbət olub, nə qədər söhbət olacaq və bütün bu söhbətlər nə ilə qurtaracaqdır!..

O, ilxıda həmişəki

kimi azad gəzirdi. Dağlar da həmişəki dağlar idi, otlar da, çaylar da. Birçə ilxıçı dəyişmişdi, əvvəlki qocanın yerinə indi başqa adam gəlmişdi. Təzə

ilxıçının əynində göy şineli vardı, başına qulaqlı əsgər papağı qoyurdu. Çığıranda səsi azca xırıldaıyır, ancaq o səs gur idi. Hökmlü idi. İlxi

tezliklə ona öyrəşdi. Qoy gəzsin, çığırsın, nə ziyanı var! Sonra qar yağdı. Tez-tez yağdı və uzun müddət yerdə qaldı. Atlar dırnaqları ilə qarı

eşdilər, axı, ot qarın altında idi. Soyuqdan ilxıçının rəngi qaraldı, əlləri cadar-cadar oldu. O, ayağına keçə çəkmə geydi, iri kürkə büründü. Tükü

artsa da, uzansa da, Gülsarı üşüməyə başladı, xüsusən gecələr onun üçün yaman soyuq olurdu. Şaxtalı gecələrdə atlar bir-birinin böyrünə qısıldı,

səhər gün doğanacan onlar qırov bağladılar.

Ancaq ilxıçı yanlarından əskik olmadı. O, at üstə dolanıb kürkünün qollarını şappıldatdı, əlini, üzünü

ovxaladı. Hərdən yoxa çıxsa da, yenə qayıdıb gəldi. İlxiçı getməyəndə daha yaxşı olurdu. O qışqıranda, yaxud üşüyüb hönkürtü salanda atlar başlarını

qaldırırdılar, qulaqlarını şəkleyirdilər, ancaq onu gören kimi rahatlanıb, küləyin viyılısı altında, asudə mürgüleyirdilər. O qış Gülsarı Tanabayın

səsini çox eşitdi və o səsi ömrü boyu unutmadı.

Gecələrin birində dağlarda boran qalxdı. İri, kövrək qarı külək atların yallarına doldurdu,

quyruqlarına yüklədi, gözlərinə çırpdı. İlxiyə çaxnaşma düşdü. Atlar bir-birinin böyrünə qısılib titrəşdilər. Qorxulu, vahiməli bir fısıltı ilə qoca

madyanlar dayları, qulanları qovub ortaliğa yığmağa başladılar. Onlar Gülsarını itələyib qırağa çıxartdılar və Gülsarı sürünün arasına heç cür keçə

bilmədi. O, tepik atdı, atları itələdi, ancaq yenə kənardə qaldı və kənardə qaldığına görə yekə, zəhmli ayğır onunla çox pis rəftar elədi. O gün

nədənsə, yekə ayğır yaman narahat idi. O, bir yerdə qərar tuta bilmirdi. Gəzinirdi. Yoğun, qüvvətli ayaqları ilə qarı eşirdi, ilxını bir yere

yığırdı, dağılmağa qoymurdu. Yekə ayğır başını aşağı əyib, qulaqlarını şəkleyəndə daha dəhşətli görünürdü. Bu qorxunc, dəhşətli görkəmdə o, hərdən

irəli cumub qaranlıqda gözden itir, orada fısıldaya-fısıldaya gəzişib yenə hirsli-hirsli atların yanına qayıdırdı. Yekə ayğır atları bir addım da

bir-birindən aralanmağa qoymurdu. Birdən o, Gülsarının kənardə olduğunu gördü. Əvvəlcə Gülsarını döşü ilə itələdi, sonra geri dönüb dal ayaqları ilə

ona elə bir tepik ilişdirdi ki, ağrıdan Gülsarının az qaldı nəfəsi kəsilsin. Gülsarı içində nəyinsə qopub düşdüyünü zənn elədi, zərbədən inildədi,

özünü ayaq üstə zorla saxladı. Belə bir cəzadan sonra özbaşınalıq eləmək Gülsarının heç ağına da gəlmirdi. O, bir küncdə qısılib durmuşdu, böyrünün

ağrısını çəkirdi, altdan-altdan qudurmuş, qızmış ayğıra baxırdı. Atlar da sakitcə dayanmışdılar. Birdən Gülsarının qulağına qəribə bir səs gəldi.

Qurd səsi idi. Bu səsi Gülsarı heç vaxt eşitməmişdi. O, bir anlıq, qorxudan, vahimədən qupquru qurudu. İlxi səksəndi, nəfəs çəkmədən o səsə qulaq

asdı. Ətrafa sükut çökdü. O sükut çox dəhşətli sükut idi. Qar yağırdı, qar hələ dayanmamışdı, Gülsarının üzünü isladırırdı. Görəsən, ilxiçiyə nə

olmuşdu? Bu saat o, yaman lazım idi. Gülsarı onun səsini eşitmək istəyirdi, çuxasının his, tüstü qoxusunu nəfəsinə çəkmək istəyirdi. Ancaq o, yox

idi. Heç yanda yox idi. Gülsarı başını qaldırıb ətrafa baxdı və qorxudan bütün bədənini lərzəyə gəldi. Onun yan tərəfi ilə bir qara kölgə sürünürdü.

Gülsarı diksinib yerindən sıçradı. İlxi çaxnaşdı. Yel kimi götürüldü. Ağlasığışmayan bir qorxu, vahimə içində atlar vəhşi səslə kişnəyərək, seltək

zölmətin qoynuna axışdılar. Onlar uçurumdan qopan daş kimi bir-birinə dəytilər, bir-birlərini hərəkətə gətirdilər - bu gedişin qarşısını saxlamaq

mümkün deyildi. Gülsarı heç nə anlamadan qaçır, təri dabanından süzülürdü. Birdən haradasa güllə açıldı, sonra ikinci güllənin səsi dağlara düşdü.

Qaç-aqaça atlar ilxıçının qəzəbli çığırtısını eşitdilər. O tanış səs əvvəl haradansa yan tərəfdən gəlirdi, get-gedə yavuqlaşdı, sonra lap irəlidən

eşidildi. Nəhayət, öz səsi ilə Tanabay sel kimi baş alıb gedən at sürüsünü haqladı, səs ilxını arxasınca apardı. Gecə idi. Qaranlıq idi. Yənə də

əvvəlkitək qar yağdı. Ancaq hava nə qədər qaranlıq olsa da, o tanış səsin dalınca getmək bayaqki kimi qorxulu deyildi. İndi baxıcı burada idi. O

qabaqda, durmadan at çapırdı, halbuki hər addımda dərin yarğanlar vardı, qorxunc uçurumlar vardı. O durmadan çağırırdı: "Qayıt, qayıt, qayıt-a-ayt!"

Səsi tükənsə də, sinəsi xırıldasa da çağırırdı və o qorxunc qaraltıdan hifz olunmaq üçün atlar bu tanış xırıltılı səsin dalınca qaçırdılar.

Dan

sökülənə yaxın Tanabay atları qovub əvvəlki yerlərinə gətirdi. Atlar, nəhayət ki, dayandılar. Tərləmiş ilxıdan buxar qalxdı, buxar duman kimi göyə

ucaldı. Bellərini zorla tərpedən atlar əvvəlki qorxunun təsirindən bir müddət burada da titrəşdilər. Onlar qar yedilər. Tanabay da qar yedi. O,

çömbəlib bir tərəfdə oturdu, qarı ovuc-ovuc ağzına doldurdu. Sonra Tanabay üzünü əlləri ilə örtüb xeyli vaxt hərəkətsiz qaldı. Qarsa hələ də yağdı.

Atların isti çiyinlərində qar əlbəəl əriyirdi, çiyinlərindən damcılar süzülürdü - bulanıq, sarı damcılar... Dağların qalın qarı əriyib getdi, hər

tərəf yaşıl ota büründü. Gülsarı günbəgün kökəldi, ətə-qana doldu. İlxi tükünü dəyişib tazeləndi, dağın-daşın görkəmi də başqalaşdı. Atlar qışın

soyuğunu da, aclığını da untdular, ancaq insan unutmadı. İnsan dəhşətli şaxtaları unutmadı, canavar ulaşan gecələri unutmadı; üşüyüb yəhər üstə

donmasını, keyiyib taxtaya dönmüş əl-ayağını qızdırarkən ağlamamaq üçün ocağın qırağında dodağını dişlədiyi dəqiqələri insan unuda bilmədi. O yazın

qurtarmaq bilməyən şaxtaları, donub qurğuşun qabıq qoyan torpağı yaddan çıxmadı. İlxiyə tələfat düşdü, zəif atlar qırıldı və bir gün dağdan enib

kolxoz idarəsində tələfat aktına gözüyumulu qol çəkəndən sonra birdən-birə içindən necə odlanıb qışqırmağını, yumruğunu sədrin stoluna necə

çırpmağını da insan unuda bilmədi:

- Sən mənə belə baxma! Mən sənin üçün faşist deyiləm! Hanı sənin töylən? Otun, yulafın, duzun hanı sənin? Quruca

havanın ümidinə qalmış! Heç belə təsərrüfatçılıq olarmı?! Sən bir mənim əyin-başıma bax! Evimə-eşiyimə, günümə-güzəranıma bax! Doyunca çörək də

tapıb yeyə bilmirik. Dava ki davadır, orda da bundan min pay yaxşı idi. Hələ bir tərs-tərs üzümə də baxırsan, elə baxırsan ki, elə bil mən o atları

əlmlə boğub öldürmüşəm!

O, bu sözləri deyərkən sədrin necə susub durmağı, onun bomboz bozarmağı da Tanabayın yadında idi. Tanabay dediği sözlərdən

utanmışdı. Tanabay kolxoz sədrindən üzr istəmişdi:

- Bağışla, Çoro, bağışla məni, hirsləndim, artıq-əskik danışdım.

Rəngi bomboz bozarmış Çoro:

- Gərək

sən məni bağışlayasan, - demişdi və bu vaxt onun anbardarı çağırmağı Tanabayı daha da utandırmışdı.

- Buna beş kilo un ver.

- Bəs uşaq bağçası necə

olsun?

- Nə uşaq bağçası, canım? Yənə nə dolaşmaq salmışsan! Ver dedim, ver getsin.

Artıq söz lazım deyil!

Tanabay undan imtina etmək istəmişdi, çünki

süd vaxtına bir şey qalmamışdı, tezliklə kumıs olacaqdı. Ancaq sədrin yazıq görkəmi və onun belə hirsli-hirsli anbardara təpinməyi Tanabayın əl-

ayağını soyutmuşdu. O, susmağa məcbur olmuşdu. Sonra o onun ərşətindən xörək yeyəndə hər dəfə Tanabay boğazını yandırır, arvadının üstünə

qışqırmışdı:

- Bu nədir? Məni yandırmaq mı istəyirsən?

Arvad isə hər dəfə sakitcə cavab vermişdi:

- Qoy soyusun, uşaq deyilsən ki.

Bəli, o heç nəyi

unutmamışdı. Hər şey, hər şey yadında idi...

Sonra may gəlmişdi, isti may! O mayı necə unutmaq olardı?! Qızmış ayğırınların səsi dağı-daşı ağzına

almışdı, onlar kişnəyirdilər, tək-təkə döyüşürdülər, başqa ilxılardakı madyanların dalına düşürdülər.

O qızğın ayğırınları qovmaqdan zara gəlmiş

ilxıçılar öz aralarında tez-tez söyüşürdülər, hətta bəzən tutaşmaq da olurdu, qamçı da işə düşürdü. Ancaq bunlar Gülsarıya aid deyildi. O yaz Gülsarı

özgə bir həyat başlamışdı. O yaz gah gün düşür, gah da yağış yağırdı - öürüşdə ot dizə çıxırdı. Ayağı altında yamyaşıl çəmənlər, başı üstə dağların

ağappaq qarı - o çağlar Gülsarı üçün unudulmaz çağlar idi, əsil gənclik dövrü idi. Gülsarı böyüyür, qüvvətlənirdi; daha o, yaş yarımliq day deyildi.

Arxadan nazilib, çiyindən enlənmişdi - üçbucaq şəklinə düşmüşdü. Gülsarının başı da əsil kəhər atların başına oxşayırdı - əyri burnu, geniş açılmış

iri gözləri, qalın və bərk dodaqları vardı. Gülsarı gözəl at olmuşdu. Lakin özü bundan xəbərsiz idi. Gülsarı hər şeydən xəbərsiz idi. O, yalnız

qaçmaq istəyirdi, qaçırdı, ilxıçını zara gətirirdi. Qaçıb özü kimi cavan atları da dalınca aparanda yaşıdlarının içində Gülsarı bir sarı ulduz kimi

axırdı. O, daşlı cığırlardan keçirdi, sıldırım qayalardan aşdı. Bir naməlum qüvvə Gülsarını dağların başına qaldırırdı, dibsiz dərələrə endirirdi.

Gecələr ulduzların altında yatarkən gündüz qaçdığı yerlər Gülsarının yuxusuna girirdi. Gündüzlər ayağı altında beşik kimi yırğalanan torpağı,

qulağında səslənən küləyi, hətta dırnaqlarının taqqıltısını da Gülsarı təkrar-təkrar yuxuda görürdü.

Həmişə atların üstündə olan ilxıçı da Gülsarı

üçün hər gün gördüyü şeylərdən biri idi - nə artıq, nə də əskik. Demək olmaz ki, Gülsarı onu sevirdi, ancaq atın öz sahibinə heç bir nifrəti də yox

idi, çünki Tanabay Gülsarını incitmirdi. Gülsarı çox uzağa qaçanda hərdən ilxıçı söyüş söyürdü, hərdən də, fürsət tapıb, kəməndin ucunu bir-iki dəfə

ona ilişdirə bilirdi. Belə vaxtlarda Gülsarı bərk diksinirdi, ağrıdan yox, qorxudan diksinirdi və addımlarını daha da yeyinlədirdi. İlxinin yanına

qayıdanda o, nə qədər bərk qaçırdısa, bir elə sahibinin xoşuna gəlirdi, Tanabayın necə xoşlandığını Gülsarı onun səmindən hiss eləyirdi. Hərdən

Tanabay atın üstündə oxuyurdu, bu vaxtlar Gülsarının ondan xoşu gəlirdi; həm qaçmaq, həm də mahnı eşitmək ata ləzzət verirdi. O mahnıları Gülsarı

sonralar da çox eşitdi və yaxşı-yaxşı yadında saxladı - cürbəcür mahnılar idi, şən mahnılar, qəmli mahnılar, bəzisi qısa, bəzisi uzun, sözlüsü də,

sözsüzü də vardı. İlxıçı mahnı oxuyanda Gülsarı həmişə xoşlanırdı. Bir də ilxı duz yeyən vaxtlar atın öz sahibindən çox xoşu gəlirdi. İri-iri daş

duzu ilxıçı payaların üstündəki təknələrə atırdı. Atlar yan-yana düzülürdülər, duzu ləzzətlə yalayırdılar. Elə bu duzun üstündə də Gülsarı ələ

keçdi.

Günlərin bir günündə ilxıçı boş vedrəni dınqıldadıb atları çağırdı: "Po, po, po!" Atlar qaçıb gəldilər. Dayanıb atlarla birgə duz yalayanda

Gülsarı nə baxıcının başqa birisi ilə gəlib yaxında hər lənməyinə fikir verdi, nə də onun əlindəki kəmənddən qorxub ehtiyat elədi. Bunun Gülsarıya

dəxli yox idi. Kəməndlə minik atlarını, sağmal madyanları tuturdular, Gülsarı kimiləri tutmurdular. Gülsarı azad idi. Birdən necə oldusa, qəzil onun

başına atıldı, sürüşüb boynuna düşdü. Başqa atlar belə vaxtlarda dartınırdılar, dikəlib şahə qalxırdılar, ancaq Gülsarı heç yerindən də tər pənmedi.

Onun heç nədən xəbəri yox idi, hələ ip Gülsarını qorxutmurdu, o, sakitcə dayanıb duz yalaydı. Sonra Gülsarının çaya qaçıb su içməyi gəldi. Ancaq

boynundakı ip dartıldı, onu hərəkət etməyə qoymadı. Gülsarı ömründə belə şey görməmişdi. O sıçradı, fısıldadı, gözlərini bərəldib şahə qalxdı. Atlar

həmin andaca qaçıb gözdən itdilər, boynuna ip salınmış Gülsarı tək-tənha iki adamın əlində qaldı. İrəlində ilxıçı durmuşdu, o biri adam da onun

yanında idi və burada təzəlikcə peyda olub, ilxının böyür-başında atılıb düşməkdən Gülsarının zəhləsini aparmış ilxıçı uşaqları ortalıqda

çığırışırdılar.

Atı dəhşət bürüdü. O sıçrayıb bir də şahə qalxdı. Sonra bir də, iki də... Günün işığı gözlərinə düşdü, gözləri qamaşdı, kölgələndi.

Dağ-daş uçunub yerə gəldi, adamlar baş-ayaq göründülər. Bayaqdan qabaq ayaqları ilə eşib sovurduğu qara boşluq bir anlıq Gülsarının gözlərini tutdu,

o yenə inadından əl çəkmədi.

Gülsarı nə qədər çox inad göstərirdisə, ip onun boynunu bir o qədər çox sıxırırdı və nəfəsi çəkile-çəkile at ipin çəkildi

tərəfə getməli olurdu. Sonra adamlar yığıldılar, ip birçə saniyəliyə boşaldı və Gülsarı sürətlə qabağa dartınıb adamları arxasınca sürüdü. Arvadlar

qışqırışdılar, uşaqları qovub alaçıqlara yığdılar. Ancaq ilxıçıların ayağa qalxmaları çox da uzun sürmədi, qəzil ip təzədən Gülsarının boynuna

sarındı. Bu dəfə elə bərk sarındı ki, nəfəs almaq da mümkün olmadı və taqətdən düşmüş Gülsarı əlacsız qalıb dayandı.

İpi əlinə dolaya-dolaya Tanabay

yan tərəfdən Gülsarıya doğru yeri yirdi. Gülsarı bir gözü ilə ona baxırdı. Tanabayın paltarı cırılmışdı, ancaq o, əsla hirsli deyildi. İlxıçı ağır-

ağır nəfəs alırdı, yaralanmış dodaqlarını muşqurdaraq, astadan az qala pıçiltı ilə çağırırdı:

- Hə, hə, Gülsarı, dur görüm, qorxma, dayan! Tanabayın

dalınca köməkçisi gəlirdi. O, kəndiri bərk-bərk əlində saxlamışdı. Nəhayət, Tanabay lap yaxınlaşıb əlini Gülsarıya toxundurdu, atın başını sığalladı

və arxaya çevrilmədən öz köməkçisinə qısaca buyruq verdi:

- Yüyeni.

Tanabay yüyeni alıb:

- Dayan, Gülsarı, mənim ağıllı atım, dayan, - dedi və bir əli

ilə atın gözlərini qapayıb, cilovu onun başına keçirdi.

İndi atı cilovlamaq lazım idi, belinə yəhər qoymaq lazım idi. Başına yüyən salınanda Gülsarı

fısıldadı, qurtulub qaçmaq istədi. Ancaq ilxıçı cəld tərpenib onun üst dodağından yapışdı.

Tanabay:

- Burğu! - dedi və köməkçi qayıq burğunu qaça-qaça

gətirib atın dodağına qoydu, əlinə bir ağac da alıb onu burduqca burdu. At ağrıdan dal ayaqlarının üstündə oturdu - daha müqavimət göstərməyin vaxtı

keçmişdi. Soyuq dəmir dəhnələr onun dişlərində cingildəyirdi, ağzının yanlarını əzirdi. Gülsarının belinə də nəse qoymuşdular, döşündən qayıyla

çəkirdilər, dartıb bərk-bərk sıxırdılar. Gülsarı durduğu yerdə valay vururdu, ancaq buna dözmək asan idi. Dodağının dəhşətli ağrısı ona hər şeyi

unutdurmuşdu. Gülsarının gözü kəlləsinə çıxmışdı; nə tərpenə bilirdi, nə də nəfəs ala bilirdi. Ağrı onu o qədər çaşdırmışdı ki, o heç belində adam

oturduğunu da hiss etməmişdi.

Burğu dodağından götürüləndən sonra Gülsarı özünə gəldi. Dartılmış, ağırlaşmış halda o, bir müddət mat-məəttəl dayanıb

qaldı, sonra gözlərini qıyıb yan-yöresinə baxdı və birdən belində oturmuş adamı gördü. At qorxub irəli cumdu, ancaq qaçmaq mümkün deyildi - dəhnələr

ağzını didib dağıdırdı, belindəki adamın ayaqları bərk-bərk onun böyürlərinə sıxılmışdı. Gülsarı yenə də şahə qalxdı, kişneyib ayaqlarını yerə döydü,

vernuxdu, silkələndi, yəhəri, insanı, dəhnəni - hər şeyi kənara tullayıb azad olmaq üçün o yenə qaçmağa cəhd elədi. Lakin ip Gülsarının boğazında

idi. Başqa bir at üstündə oturmuş o biri ilxıçı ipin ucunu bərk-bərk, əlində saxlamışdı. Gülsarı eyni bir dairə ətrafında fırlanmağa başladı. Çox

fırlandı, ancaq dairədən kənara çıxıb bilmədi. İnsanlara da elə bu lazım idi. Üstündə oturmuş adam onu fasiləsiz qamçılıyırdı, çəkmələrinin dabanı ilə

böyrünə, qarnına vururdu. Buna baxmayaraq, Gülsarı üstündəki adamı iki dəfə yerə vura bildi. Ancaq adam yenə də ayağa durdu və onun belində oturdu. Mübarizə çox çəkdi, lap çox çəkdi və bütün bu vaxt ərzində dünya Gülsarının başına dolandı. Yer fırlandı, göy fırlandı, göydəki buludlar, yerdəki

dağlar, uzaqdakı atlar Gülsarının başına dolandı, yaxındakı alaçıqlar Gülsarının başına dolandı. Sonra o yorulub yavaş-yavaş addımlamağa başladı.

Susamışdı. Bərk susamışdı.

Gülsarını su içməyə də qoymadılar. Axşam azca tapqırını boşaldıb, pəyenin yaxınlığında onu yəhər altında saxladılar.

Yüyenin uclarını yəhərin qaşına elə bərk itdilər ki, Gülsarı başını dümdüz tutmalı oldu, nə tərpenə bildi, nə uzana bildi. Üzəngiləri də qaldırıb

yəhərin qaşından salladılar. Gördüyü ağlasığmaz dəhşətlərdən çaşıb qalmış Gülsarı bütün gecəni beləcə dayandı. Dəhnələr atın ağzını hələ də

incidirdi, azca dodağını tərpedəndə ağrıdan dəhşətə gəlirdi. Gülsarının ağzı dəmir dadırdı - dəmirin necə də pis dadı varmış! Ağzının qıraqları

şişmişdi - dəhnələr o şişmiş yerləri əzib göynədirdi. Döşündəki qayış yerləri də göynəyirdi. Yəhər belini əzmişdi, hələ də sıxırdı, ağrıdırdı.

Gülsarının su içməyi gəlirdi. Yaxındakı çayın şırıltısı onun yanğısını daha da artırırdı. Orada - çayın qırağında, həmişəki kimi, atlar otlayırdı.

Atlar kişneyirdilər, dırnaqları ilə qumu xışıldadırdılar; gecə ilxıçıların səsi də bu səsə qarışırdı. Adamlar alaçıqların qabağında tonqal qırağında

oturub dincəlirdilər. Uşaqlar it kimi hürüşüb, itlərə sataşırdılar. O isə tək-tənha dayanmışdı. Hamı ondan üz döndərmişdi. Sonra ay çıxdı. Dağlar

zülmetin içindən yavaş-yavaş baş qaldırdı və ayın sarı işığında aram-aram titrəşdi, tərpendi. Bir-bir ulduzlar da alışıb yandı, ulduzlar daha da

yaxından göründü. Öz əvvəlki yerində Gülsarı yenə də tərpenməz qaldı, ancaq onu çağıran vardı. Gülsarını çağıran balaca kəhər qulan idi, onlar bir

yerdə böyümüşdülər, həmişə bir gəzmişdilər. O balaca qulanın alnında ağ ulduzu vardı. Gülsarı ilə qaçmağı sevirdi. Yekə ayğırlar çoxdan idi ki, onun

dalınca düşürdü, ancaq qulan onları yaxın qoymurdu. Axı o, hələ çox balaca idi və Gülsarının özü də o qədər böyüməmişdi ki, o balaca qulanı yekə

ayğırlar kimi qorxuda bilsin.

Qulanın kişnəməsini Gülsarı haradansa lap yaxından eşitdi. Bəli, o idi, o səsi Gülsarı yaxşı tanıyırdı. İstədi qulana

cavab versin, ancaq zədələnmiş, şişmiş ağızını açmağa qorxurdu. Qulan özü Gülsarını tapdı. Alnındakı ağ ulduzu parladaraq onun yanına qaçıb gəldi.

Qulanın quyruğu da, ayaqları da sulu idi; çaydan keçib gəlmişdi, özü ilə sərini suyun iyini gətirmişdi. O, üzünü Gülsarının üzünə sürtdü, qalın isti

dodaqlarını boynunda-boğazında gəzdirib onu şirin-şirin qoxladı. Fırxırıb Gülsarını dalınca çağırırdı. Ancaq Gülsarı yerindən tərpenə bilmədi. Sonra

qulan başını Gülsarının boynuna qoyub, dişləri ilə onun yalını qaşımağa başladı. İndi gərək Gülsarı da başını qulanın boynuna qoyaydı, onun süsünü

qaşıyırdı. Ancaq Gülsarı bunu da eləyə bilmədi, çünki onun tərpenmək təhəri yox idi. Gülsarı su içmək istəyirdi. Kaş bu qulan ona su içirdə biləydi!

Bala qulan qaçıb gedəndə Gülsarı onun dalınca baxdı, o isə dalına baxmadan qaçdı, çayın o tərəfində zülmətə qarışıb yox oldu. Bu necə gəliş idi, bu

necə gediş idi? Gülsarının gözlərindən yaş axdı. Gilə-gilə yaş damcıları onun üzündən süzüldü, axıb səssiz-səmirsiz ayaqları altına töküldü. Ömründə

ilk dəfə idi ki, Gülsarı ağlayırdı.

Səhər tezdən baxıcı gəldi. Yamyaşıl dağlara baxıb gərnəşdi, gülə-gülə ufuldayıb belinin ağrısından şikayətləndi:

-

Uf, Gülsarı, Gülsarı, dünən yaxşı yordun məni... Nə? Üşüürsən? Bax gör necə büzüşmüşsən. Yox, bu olmadı, qardaş.

O, atın boynunu sığalladı, xoş,

məzəli sözlər dedi. Gülsarı haradan biləydi ki, insan nə deyir, nə danışır. Ancaq insan dediği sözlərin mənasını yaxşı bilirdi:

- Sən məndən incimə,

dost. Həmişə boş-bekar gəzmək olmaz. Öyrənəcəksən - işlər yaxşı olacaq. Qaldı ki, əzab-əziyyət, bu da gərək olsun, əziyyətsiz iş aşmaz. Dünya,

qardaş, belə şeydir – bir mayallaq aşdırmasa əl çəkməz. Ancaq sonrası yaxşı olacaq, hər daşın qabağında məəttəl qalmayacaqsan. Acmısan, hə? Su

istəyirsən? Bilirəm...

O, Gülsarını çaya apardı. Dəhnəni atın yaralı ağızından ehmalca çıxartdı. Gülsarı əsə-əsə ağızını suya saldı, içdi, soyuq su

gözlərini göynətdi. O su necə də dadlı idi, necə də şirin, idi! Buna görə Gülsarı insana minnətdar idi. Əzab qurtardı. Tezliklə Gülsarı belindəki

yəhərə o qədər öyrəşdi ki, daha nə sıxıntı çəkdi, nə ağırlıq hiss elədi. Üstündəki adamı da Gülsarı rahatca, sevinə-sevinə apardı. İnsan onun

yüyenindən yapışdı; yapışdı ki, bərk qaçmasın, ancaq Gülsarı qaçdı, quş kimi uçdu, tər lan kimi süzdü. O, yəhərin altında elə qəşəng yeriməyə öyrəndi

ki, insanların ağızı açıla qaldı. İnsanlar onu təriflədilər:

– Belinə su dolu vedrə qoysan, bir damcı yerə düşməz!

Keçmiş ilxıçı qoca Torqay isə

Tanabaya təşəkkür elədi:

– Sağ ol, – dedi, – yaxşı bəsləmişən. İndi gör bu at nələr eləyəcək!

3

Köhnə arabanın təkərləri boş yolda aram-aram

taqqıldayırdı. Hərdən səs kəsilirdi. At taqətdən düşüb dayanırdı. Araya çökmüş ölü sükutda o, ürəyinin səsini eşidirdi. Səs Gülsarının qulaqlarına

vururdu: tum-tup, tum-tup, tum-tup...

Qoca Tanabay cilovu buraxıb gözləyirdi ki, at rahat nəfəs alsın, sonra o, cilovları yenə də əlinə götürürdü:

–

Gedək, Gülsarı, gedək, bir bax, axşam düşür.

Bayaqdan bəri onlar beləcə sürünürdülər. O vaxtacan süründülər ki, at tamam dayandı. Daha onun araba

çəkməyə taqəti yox idi. Yenə Tanabay təşvişə düşdü, atın yan-yörəsində hərlənib:

– Sən neynirsən, – dedi, – Gülsarı? Bir bax, gecə düşür.

Ancaq atın

dil qanmaq təhəri yox idi. O, arabanın qabağında gicələ-gicələ qalmışdı.

Başının ağırlığından gözləri böyümüş Gülsarı fasiləsiz yırğalanırdı, özünü

ayaq üstdə zorla saxlayırdı. Atın qulağında gurlayan səs də get-gedə güclənməkdə idi: tum-tup, tum-tup, tum-tup. Tanabay qəhərləndi: – Bağışla, –

dedi, – Gülsarı. Gərək mən bunu əvvəlcədən biləydim. Cəhənnəm olsun bu araba, bütün bu zir-zibil cəhənnəm olsun, bircə səni aparıb evə çıxarda

bilsəydim...

O, çuxasını çiyindən tullayıb, atı tələsə-tələsə dişlədən açdı. Xamutu Gülsarının başından çıxarıb arabanın içinə atdı:

- Vəssalam! -

dedi. Çuxasını əyninə geyib, qoşqudan açılmış ata baxdı. Xamutu götürülmüş at öz böyük, son dərəcə böyük kəlləsi ilə axşamın qaranlığında, soyuq

çölün ortasında bir quru kölgə kimi durmuşdu və Tanabay təəccüblə ona baxırdı: - Dədəm vay, sən nə hala düşmüşən, Gülsarı. Sənin bu gününü görseydi,

Torqay qəbirdən dikələrdi...

O, atın yüyənindən yapışdı, yenə onlar yavaş-yavaş yola düzəldilər. Qoca at və qoca insan. Araba arxada qaldı, irəlidesə,

qərb tərəfdə yolun üstünə tünd-bənövşəyi zülmət çökdü. Gecə çölün üstünü aldı, dağları basmarladı, üfüqlərin işığını uddu. Tanabay asta-asta

addımlayırdı, atla bağlı olan illəri xatırlayırdı, insanların barəsində acı-acı düşünürdü: "Hamımız beləyik. Bir-birimizin yadına ömür qurtaranda

düşürük. Gözləyirik ki, birisi bərk naxoşlasın, ya da ki, yıxılıb ölsün. Onda adamın qədrini bilirik. Bilirik ki, kim idi, nəçi idi, işinə-gücünə

qiymət qoyuruq. Qaldı ki, dilsiz-ağızsız heyvan ola. Səni kimlər minməyib, Gülsarı? Belində kimlər çapmayıb sənin? İndi qocalmışan, hamının yadından

çıxmısan. Gedirsən, ayaqlarını zorla sürüyürsən. Axı sən belə deyildin, Gülsarı. Bir at idin ki, dünyalara dəyərdin!.." O gedir, xatirələrsə bir-

birinin dalınca gəlirdi, keçmişin bu qədər yaxın olmağına özü də təəccüb eləyirdi. Haçan nə olmuşsa, bu saat Tanabayın gözü qabağında idi. Görünür

ki, dünyada itib gedən bir şey yox imiş. Əvvəllər öz keçmişi barədə Tanabay hərdənbir, ara-sıra düşünmüşdü, daha doğrusu, bu haqda düşünmək

istəməmişdi, indi isə oğlu və gəlini ilə söhbətdən sonra, ölməkdə olan atı yedəkləyib gecənin zülmətində yol gedə-gedə, o ötüb keçən illərə bir ürək

ağrısı və kədərlə nəzər salırdı. Tanabayın gözləri önündə o illər birbəbir cana gəlirdi.

Beləcə fikir-xəyalat içində Tanabay yol gedirdi və arxada

sürünə-sürünə gələn atın yüyənini get-gedə daha bərkdən çəkməli olurdu. Bir qolu keyiyib quruyanda Tanabay yüyəni o biri çiyindən aşırırdı, yenə atı

arxasınca çəkirdi. Sonra Tanabay yoruldu. Bu cür getmək də çətinləşdi. O dayanıb bir müddət Gülsarının dincəlməyini gözlədi və birdən nəse fikirləşib

yüyəni atın başından çıxartdı.

- Qabağa düş, - dedi. - Özün get, necə gedirsən get. Mən dalınca gəlirəm. Mən səni buraxıb getmərim. Di yeri görüm,

yeri get yavaş-yavaş.

İndi at qabaqda idi, Tanabay yüyəni çiyinə atıb onun dalınca gedirdi. Bəlkə yüyəni də tullayaydı? Yox, onu tullamaq olmazdı.

Gülsarı dayananda Tanabay da dayanırdı, gözləyirdi, at qüvvə toplayırdı və onlar yenidən yola düzəlirdilər. Qoca at və qoca insan.
Tanabay qəmli-qəmli

gülümsədi: bu yolda, bax elə buradaca bir vaxt Gülsarı onun altında yel kimi çapıb gedərdi, o çapdıqca toz qalxardı, toz havada yumaq kimi burulardı.

Öz dediklərinə görə, bu tozu görəndə çobanlar Gülsarını neçə verstdən tanıyardılar, gözlərini yola dikib heyran-heyran tamaşa eləyərdilər. Atın ayağı

altından qalxan toz çöllərə ağ naxışlar vurarmış və küləksiz havalarda o toz reaktiv təyyarələrin tüstüsütək yol üstəndən sallana-sallana qalarmış.

Belə vaxtda çoban da, heç şübhəsiz, əlini gözünün üstünə qoyarmış: "Odur, Gülsarıdır!" - deyərmiş və yola baxa-baxa, o atın üstündə yel kimi çapana,

yəqin ki, paxıllıq eləyərmiş. Belə bir at üstə çapmaq dünyada qırğız üçün ən böyük şərəf deyildimi?

Gülsarı neçə-neçə kolxoz sədrləri yola salmışdı,

cürbəcür adamlar idilər - ağıllısı da vardı, axmağı da; düzü də, əyrisi də vardı. Sədrlik etdikləri ilk gündən başlayaraq onlar Gülsarının belində

gəzmişdilər və yalnız sədrlikdən düşəndə bu adamlar atın belindən də düşməli olmuşdular. Tanabay düşünürdü: "İndi o adamlar göresən, haradadırlar?"

Səhərdən axşamacan minib çapdıqları Gülsarını, heç olmasa, hərdənbir, yada salırlarmı?"

Beləcə sürünə-sürünə onlar yarğanın üstündəki körpüyə

çatdılar. Burada bir daha dayandılar. Gülsarının qıçları büküldü, o uzanmaq istədi, ancaq buna yol vermək olmazdı: əgər at uzansaydı, sonra heç bir

qüvvə onu yerdən qaldıra bilməzdi.

Tanabay acıqlandı:

- Tez ol dur, ayağa dur! - dedi. Qışqırıb əlindəki yüyəni atın başına vurdu. Sonra atı vurduğuna

görə o hirslənib daha da ucadan bağırdı: - Neynirsən, heç aqlın varmı sənin? Yıxılıb gəbərməkmi istəyirsən? Olmaz! Qoymaram! Qalx görüm, tərpen

görüm! - O, atın yalından yapışıb dartmağa başladı.

Gülsarı bükülmüş qıçlarını zorla açıb ağır-ağır inildədi. Tanabay Gülsarının gözlərinə baxmağa

cəsəret eləmədi, halbuki qaranlıq idi, heç nə görmək mümkün deyildi. O, əlini atın böyür-başında gəzdirdi, qaşdı, sığalladı, sonra əyilib qulağını

atın sol böyrünə dayadı. Gülsarının ürəyi dəyirman daşı kimi çırpınırdı. Beləcə beli əyilmiş halda Tanabay xeyli vaxt atın böyründə dayandı, sonra

dikəldi, belinin ağrısını duyub dikəldi və çarəsiz halda başını bulayaraq, belə qərara gəldi ki, atı qaytarıb körpünün dalındakı dərəyə endirsin.

Oradakı dar cığırla getsəydilər, bəlkə evə tez çatardılar. Doğrudur, belə zülmət bir gecədə o yolda azmaq da olardı, ancaq Tanabay özünə arxayın idi,

o yolları çox gedib-gəlmişdi, tək at yıxılmayaydı, yeriye biləydi.
Bu haqda düşünə-düşünə Tanabay uzaqdan gələn maşının işığını gördü. Bir cüt parlaq

işıq şarı gecənin zülmətini yarmışdı. Titrəşən uzun şüalarını qabağa tuşlayaraq, öz işıq əlləri ilə yolları arayır, sürətlə irəli gəlirdi. Tanabay

atla birgə körpüdə dayanmışdı. Maşının onlara heç bir köməyi dəyə bilməzdi, ancaq Tanabay işığın yaxınlaşmağını gözləyirdi. Elə-belə gözləyirdi, nə

üçün gözlədiyini heç özü də bilmirdi. "Nəhayət ki, bir dənəsi gəlib çıxdı", - Tanabay maşını görməyinə şad idi, gecənin bu vaxtında insanla

rastlaşmağına sevinirdi. Zorba yük maşınının gur işığı Tanabayın gözüne düşürdü, o üzünü əlləri ilə örtmüşdü.
Maşının kabinində oturmuş iki nəfər

körpüdə dayanmış qocaya və onun yanındakı yəhərsiz, yüyənsiz axsaq yabıya bayaqdan bəri idi ki, təəccüblə baxırdı; qocanın yanındakı at, sanki, at

deyildi, səfil-sərgərdan it idi, insanın dalınca düşmüşdü. Maşın körpünü işıqlandıranda oradakı adam da adama oxşamırdı, cansız-cəsədsiz kölgəyə

bənzəyirdi, büzüşüb bir tərəfdə qalmışdı.

Kabində, sürücünün yanında, qulaqlı papaqda oturmuş uzundraz oğlan boynunu qabağa uzadıb:

- Qəribədir, -

dedi, - gecənin bu vaxtında bu kişi burada neyniyir?

- Həmin adamdır, yoldakı arabanın sahibidir, - deyə sürücü əyləci çəkib maşını saxladı və başını

çölə çıxarıb ucadan qışqırdı: - Bu nə işdir, ay kişi? O arabanı sənmi yolda qoymusan?

Tanabay:

- Bəli, - dedi, - mən qoymuşam.

- Deyirəm axı. Baxırıq,

yolun ortasında arabafason bir şey dayanıb, yanında da heç kəs yox. İstədik dəmir-dümürünü götürək, gördük ki, havayı şeydir, kara gəlməz.

Tanabay

dinmədi.

Sürücü maşından düşdü, əsnəyib araq qoxusu verə-verə qocanın yanından keçdi, bir-iki addım aralandı, dayanıb yolun ortasını isladandan sonra

geri dönüb soruşdu:

- Nə olub sənə, kişi, niyə yolda qalmısan?

- At çəkmədi, azarlayıb, özü də qoca atdır, tabı qalmayıb.

- Hım. Bəs indi səfər

haradır?

- Evə. Sarıqous dərəsinə.

- Ba-a! Dağamı? Çox uzaq oldu! O səmtə getmirəm. Yoxsa çıxardın üstə, aparıb sovxoza qoyardım, səhər ordan çıxıb

gedərdin.

- Sağ ol. Mən tək deyiləm, at var yanımda.

- Bu ölü cəmdəyimi deyirsən? Burax bunu, a kişi, burax başına, bax budur, bu yarğanacan itələ,

qurtarsın getsin, qurd-quşa yem olar. Kömək lazımdır eləyək.

Tanabay hirsindən qapqara qaraldı:

- Sür, - dedi, - sür get!

Sürücü:

- Özün bil, - dedi.

Şit-şit gülümsəyib kabinə girdi və qapını bərkdən çırpıb əlavə elədi: -

Qocanın ağılı azalıb.

Maşın getdi, işığı da özü ilə aparıb getdi. Xəbərdarlıq

siqnallarının tünd-qırmızı işığına qərq olmuş yarğanın üstündə körpü zağ-zağ titrədi.

Maşın körpünü keçəndən sonra kabində, sürücünün yanında qulaqlı

papaqda oturmuş oğlan çevrilib bir daha geriye baxdı.

- Kişini niyə ələ salırsan, - dedi, - belə bir iş sənə də başına gələ bilərdi.

- Boş şeydir, -

dəyə sürücü əsnəyə-əsnəyə sükan çarxını burdu. - Belə şeyləri çox görmüşük.

Mən onun xeyri üçün dedim. O nə idi axı, bir ölü yabı deyildimi? Keçmişin

qalığı. İndi, əzizim, texnika hər şeyin canıdır. Hər yerdə! Lap müharibədə

də! Bu cür atların və qocaların dövrünü çoxdan qurtarıb.

Oğlan dedi:

- Sən

vəhşisən!

Sürücü sükan çarxını bir də burub cavab verdi:

- Bəli, mən beləyəm!

Yenə gecə. Yenə yol. Qoca at və qoca insan.

- Çu, çu, tərən görüm, belə

ha, yeri, qardaş!.. Tanabay atı körpünün dalındakı cığıra salmışdı.

Qaranlıqda zorla seçilən o dar cığırla onlar yavaş-yavaş yol gedirdilər. Hələ ay

dağların dalından tamam çıxmamışdı, ulduzlar soyuq göydə soyuq-soyuq

parlayır, ayın çıxmasını gözləyirdilər.

4

Gülsarının ilk dəfə yəhər altda gəzdidiyi

o ilin payızında ilxı uzun müddət örüşdən enmədi. Payız olduqca yumşaq keçdi, qış da yaxşı gəldi, qar tez-tez yağdı, ancaq yerdə qalmadı, yem sarıdan

korluq olmadı. Yazda atlar yenə də döşlərə endi, sonra çöllər yaşıllandı, ilxı düzə axışdı.

Tanabayın davadan sonrakı həyatında o çağlar, bəlkə də, ən

gözəl çağlar idi. Qocalığın boz yabısı hələ onda, necə deyərlər, dağlar dalında idi, o isə cavan kəhər at üstə gəzirdi. Bu at onun əlinə bir neçə il

sonra düşsəydi, bəlkə də, Tanabayı bu qədər xoşbəxt eləyə bilməzdi, onda isə Tanabay doğrudan da xoşbəxt idi. Bu atın belində adam içinə çıxmaqdan,

birçə Allah bilir ki, Tanabay necə həzz alırdı. Bunu Gülsarı yaxşı bilirdi. Hətta Tanabayın hərdənbir lovğalanmağı da olurdu. Xüsusən çöldə, kənd

arasında - o yerdə ki arvadlar dəstə ilə işə gedirdilər. Hələ onlardan xeyli uzaqda ikən Tanabay yəhərin üstündə dikəlirdi, yay kimi dartınıb dümdüz

otururdu və onun şövqündən, sevincindən at da həvəsə gəlirdi. Gülsarı quyruğunu qaldırıb az qala onun çiyini ilə bir tuturdu, o çapdıqca külək yalını

darayırdı. Astadan fısıldaya-fısıldaya Gülsarı yel kimi əsirdi, quş kimi uçurdu, belindəki adamı çox asanlıqla aparırdı. Ağ, qırmızı ləçək bağlayan

qadınlar qaçışıb yolların kənarına səpələnirdilər, yaşıl taxıl zəmilərinə doluşub dizəcən yox olurdular. Yolların qırağında, zəmilərin içində

arvadlar dəstə ilə ovsunlanıb qalırdılar, onlar dəstə ilə dönürdülər, dəstə ilə baxırdılar, Gülsarısa dayanmadan çapırdı. Qadınların şən sifətləri

arxada qalırdı; ağ dişləri, gülən gözləri...

Qadınlar çığırışırdılar:

- Bir dayan, ay ilxıçı!

Sonra onlar gülüşürdülər, Tanabayı zarafatla

hədələyirdilər:

- Ehtiyatlı ol, əlimizə keçərsən!

Bəzən qadınlar Tanabayı doğrudan da ələ keçirirdilər, qol-qola verib yolu kəsirdilər. (İt olasan,

arvad içinə düşməyəsen). Onlar Tanabayı yəhər üstə dartışdırırdılar, şaqqanaq çəkib gülür, arı kimi vızıldaşır, qamçını Tanabayın əlindən almağa

çalışırdılar. Arvadların səs-küyündən qulaq batırdı:

- De görək nə vaxt kumıs gətirəcəksən?

- Biz burda, çölün düzündə axşamacan qabıq qoyuruq, sən at

çapıb kef eləyirsən!

Tanabay:

- Sizi kim məcbur eləyir? - deyirdi. - Buraxın, atçılığa gəlin. Ancaq ərlərinizə deyın ki, indidən başlarına çarə

qılınsınlar. Çünki dağlarda donacaqsınız - buz lüləsi kimi - sizdən onlara arvad olmayacaq.

Arvadlar daha da qızıışırdılar:

- Aha, belə de, belə de! - Və

hər şey təzədən başlanırdı.

Tanabayın özü də arvadlarla zarafat eləməyi xoşlayırdı, ancaq Tanabay arvadların heç birini heç vaxt ata mindirməmişdi.

Hətta onu da, - o arvad ki Tanabayın əhvalını həmişə dəyişirdi, o arvad ki hər rastına çıxanda Tanabay atı addım-addım getməyə məcbur eləyirdi, - heç

o arvadı da Tanabay bir dəfə də ata mindirməmişdi. Ya da kim bilir, bəlkə arvadın özü də bunu istəmirdi.

O il Tanabayı kolxozun Təftiş Komissiyasına

üzv seçmişdilər. Tanabay tez-tez kəndə gedirdi və demək olar ki, hər dəfə o arvadla görüşürdü. Kolxoz idarəsindən çıxanda çox vaxt Tanabay acıqlı

olurdu. Bunu Gülsarı onun səsinə, gözlərindən, əl-qolunun hərəkətindən hiss eləyirdi. Ancaq o arvadı görəndə kimi Tanabayın əhvalı dəyişirdi.

Belə

vaxtlarda Tanabay Gülsarını qaçmağa qoymurdu:

- Yavaş, a heyvan, - deyirdi, - hara qaçırsan! - Pıçıltı ilə deyirdi və qızmış atı sakitləşdirib,

addım-addım arvadın yanınca sürürdü.

Gedə-gedə onlar nə haqdasa astadan pıçıldaşırdılar, ya da susurdular, səssiz-səmirsiz yerişirdilər. Belə

vaxtlarda sahibinin qəlbindəki yüngüllüyü, səsinəki hərarəti, əlindəki mehribanlıığı at da hiss eləyirdi. Buna görə də Gülsarı o arvadla yanaşı

getməyi xoşlayırdı.

Axı at haradan biləydi ki, kolxozda vəziyyət xarəbdir, kolxozçuların əməkçününə heç nə düşməyib və bütün bunlara görə onun sahibi

Tanabay Bakasov hər dəfə kolxoz idarəsinə girəndə əsəbiləşir, Təftiş Komissiyasının bir üzvü kimi o, hər şeylə maraqlanır, deyisir, dalaşır, soruşub

bilmək istəyir ki, bəs nə vaxt bu işlərə son qoyulacaq, elə bir təsərrüfat nə vaxt qurulacaq ki, həm dövlətə bir şey düşsün, həm də camaat havayı

işləməsin.

Keçən il məhsul qıtlığı olmuşdu, mal-qara üçün yem çatışmırdı. Bu il Tanabayın kolxozu dövlətə başqa kolxozların da yerinə, plandan əlavə

taxıl və mal-qara vermişdi ki, rayon pis vəziyyətdə qalmasın. Sonra necə olacaqdı, kolxozçu hansı ümidlə işə gedəcəkdə - məlum deyildi. Vaxt keçirdi,

adamlar az qalırdı davanı yaddan çıxarsın, ancaq camaat hələ də öz bağı-bostanı ilə dolanırdı, kolxozdan oğurluq eləyib birtəhər baş girləyirdi.

Daxılda pul da yox idi: nə satılırdı ziyan gətirirdi - taxıl da, süd də, ət də.

Heyvandarlıq yaydan-yaya dirçəlirdi, ancaq qış düşən kimi hər şey

batıb gedirdi, soyuq bir yandan, aclıq bir yandan - mal-qara qırılıb tələf olurdu. Gərək tezliklə tövlələr tikiləydi, otu-samanı yığmaq üçün mərəklər

hazırlanaydı, ancaq heç bir tikinti materialı yox idi və o material, sanki, heç vaxt olmayacaqdı. Üstəlik, davadan sonra gör vəziyyət hara gedib

çıxmışdı? O adamlar ki böyük bazarların yolunu tanıyırdılar, kartof, mal-qara alveri eləyirdilər, ev tikən, dam-daş salan da ancaq onlar idi.

Belələri böyük bir qüvvəyə çevrilmişdi, onlar üçün tikinti materialı da tapılırdı.

- Yox, yoldaşlar, belə şey ola bilməz, burada nəşə qaydasında

deyil, nəşə bizim əl-ayağımıza dolaşır. Mən inanmıram. İnanmıram ki, belə olsun! Ya özümüz kələfin ucunu itirmişik, ya da bizə düzgün rəhbərlik

eləmirlər.

Hər dəfə kolxoz idarəsinə gələndə Tanabay bu söhbəti salırdı və hər dəfə də kolxozun hesabdarı kağız-kuçuzu çıxarıb onun gözüne soxurdu:

-

"O" nədir? Nədir o düz olmayan? Bu sən, bu da plan, götür bax... Aldığımız bu, verdiyimiz bu, bu sənənin debetin, bu sənənin kreditin, gəlirin bu,

çıxarın bu... Daha nə istəyirsiniz? Əvvəlcə yaxşı-yaxşı öyrən, sonra danış. Bircə sən kommunistdən, yerdə qalanlar xalq düşmənidir, eləmi? Söhbətə

başqaları da qarışırdı, mübahisə düşürdü, səs-küy qalxırdı və Tanabay başını əlləri arasına alıb dəhşət içində düşünür, heç bir qərara gələ bilmirdi.

Kolxozun dərđini Tanabay təkçə kolxozçu olduğuna görə çəkmirdi - burada başqa məsələlər də vardı. Adamlar vardı ki, hələ Tanabayla keçmişin haqq-

hesabını çürütməmişdi. Tanabay bilirdi ki, indi onlar xınsın-xınsın gülürlər və hər dəfə rastlaşdıqca ona baxışları ilə meydan oxuyurlar: hə, indi

necəsən, de görək indi nə deyirsən? "Bəlkə yenə qolçomaqlarla mübarizəyə girişəsən? Ancaq gözlə ha, əlin boş keçər, daha aparılacaq bir şey qalmayıb.

Niyyətin hara - mənzilin ora. Uf, sən gerek davada gəbəreydin, üreyinə güllə dəyəydi!..

Tanabay da öz baxışı ilə onların cavabını verirdi: dayanın,

əclaflar, dayanın, onsuz da biz deyən olacaq! Əslini, kökünü axtarmağa dursan, Tanabaya nifrət eləyən o adamlar heç özgə də deyildilər. Biri elə

Tanabayın ögey qardaşı Qulubay idi. Saçı-saqqalı ağarmış Qulubay hələ müharibədən qabaq yeddi il Sibirdə yatıb gəlmişdi. Onun oğulları da xalis özünə

çəkmişdilər, Tanabaya ürəkdən nifrət eləyirdilər. Axı niyə də onlar Tanabayı sevəydilər? Özləri bir yana dursun, onların lap övladları da, bəlkə,

Tanabayın nəsilbənəslinə lənət oxuyacaqdı. Bütün bunlar səbəbsiz deyildi. Əhvalat köhnənin əhvalatı olsa da, adamların üreyində kin-küdurət hələ də

yaşayırdı. Məgər Qulubayla o cür rəftar eləmək lazım idimi? Məgər o, alababat güzəran keçirən ortabab kəndli deyildimi? Bəs qardaşlıq, bəs qan

məsələsi? Axı ayrı-ayrı anadan doğulsalar da, onlar bir atanın övladları idilər, qırğız adətincə belələri doğma qardaş hesab olunurdu. Deməli,

Tanabay öz nəslinə xilaf çıxmışdı, bunun üstündə o vaxtlar Tanabaya nələr deməmişdilər? İndi bu məsələni camaat min cür səmtə yozurdu. Bəs onda? Onda

Tanabay yalnız kolxoz üçün belə bir işə əl qatmışdı. Lazım idimi, lazım deyildimi? Əvvəllər doğru iş tutduğuna Tanabay heç vaxt şübhə eləməmişdi,

ancaq müharibədən sonra o, hərdən başqa cür düşünürdü. Bəlkə səhv eləmişdi? Bəlkə artıq düşmən qazanmışdı - özünə də, kolxozda da. Hər dəfə kolxoz

idarəsinə gələndə Tanabay əlləri ilə başını tutub düşünməli olurdu. Adamlar onu fikirdən ayırırdılar, əvvəlki söhbətə qaytarırdılar.
- Nə yatmışan,

Tanabay, dursana, - deyirdilər və hər şey təzədən başlanırdı: gerek peyin qış qurtarmamış çölə daşınaydı. Təkər yox idi, deməli, qarağac alınmalıydı

ki, arabalara təkər qayrılınsın, təkərlər üçün çənber dəmiri alınmalıydı. Ancaq necə, hansı pulla, kredit veriləcəkdimi, necə veriləcəkdi? Axı bank

quru sözə inanmırdı. Köhnə arxlar təmir olunmalı idi, təzə arxlar qazılmalıydı, bütün bunlar asan iş deyildi. Qışda camaat belə işə getmirdi, yer

donurdu, qazılmırdı. Yazda isə vaxt çatmırdı - səpin, döl, alağ işi; gözünü yumub açmamış biçin başlanırdı... Bəs qoyunçuluq? Bir örtülü dam yox idi

ki, ora qoyun qatasan, törəsin, artım versin. Mal fermasında da vəziyyət bundan yaxşı deyildi. Dam-daş uçub tökülürdü, yem çatmırdı, sağıcılar

işləmək istəmirdilər. Axı, niyə də işləyəydilər - səhərdən axşamacan çalışıb-çapalayırdılar, aldıkları nə idi? Hələ nə qədər başqa işlər vardı, kəm-

kəsir vardı. Düşünəndə adamın tükələri qabarırdı. Buna baxmayaraq, onlar ruhdan düşmüşdülər; partiya yığıncaqlarında, heyət iclasında hər şeyi dönə-

dönə müzakirə eləyirdilər. Kolxoz sədri Çoro idi. Çoronun qədrini Tanabay ancaq sonralar bilmişdi. Tənqid eləmək, hay-küy salmaq, görünür, asan

məsələ imiş. Tanabay yalnız at üçün, ilxı üçün cavabdeh idi, Çoro isə bütün kolxozda cavab verirdi. Bəli, möhkəm adam idi, Çoro. Təsərrüfatın lap

bərbad vaxtlarında rayonun rəhbər işçiləri əllərini stola döyüb onu hədələyəndə də, camaat yaxasından yapışanda da Çoro özünü itirmirdi. Onun yerində

olsaydı, Tanabay ya dəli olardı, ya da özünü öldürərdi. Ancaq Çoro dözdü, təsərrüfatı güc-bəla ilə idarə eləyib axıracan, xəstə ürəyi tamam üzülüb

qurtaranacan dözdü; üstəlik, iki il də partorq işlədi. O, adamları inandıra bilirdi, camaatla dil tapıb danışmağı bacarırdı. Onun sözlərini eşidəndə

Tanabay inanırdı ki, hər şey düzələcək, yaxşılaşacaq, lap onların cavanlıqda düşündükləri kimi olacaqdır. Cəmiyyətdə birçə dəfə onun Çoroya olan inamı

qırılmışdı, ancaq bunun da günahı Tanabayın özündə idi.

Tanabay qaşları çatılmış halda, hirsli-hirsli kolxoz idarəsindən çıxanda, yəhərin üstündə

qəzəblə oturub, yüyəni acıqla çəkəndə onun ürəyindən nələr keçdiyini at bilmirdi. Birce onu duyurdu ki, sahibinin kefi yaxşı deyil. Tanabay atı heç

vaxt döyməsə də, belə vaxtlarda Gülsarı ondan qorxurdu və yolda həmin qadını görəni kimi hiss eləyirdi ki, sahibinin kefi yaxşılaşacaq, bilirdi ki,

aramla gedə-gedə onlar nə haqdasa astadan söhbət eləyəcəklər; qadın öz balaca əlini Gülsarının boyun-başında gəzdirecək, onun boynunu, yalını

sığallayacaqdır. Görəsən, dünyada o cür mehriban əlləri olan ikinci bir adam varmı? O əllər qəşəng idi, isti idi, alnında ağ ulduzu olan qulanın

dodaqları kimi yumşaq idi, həssas idi. Dünyada heç kəsin gözləri o qadının gözlərinə bənzəmirdi. Tanabay yəhərdən əyilib xısın-xısın danışıqda o

gözlər gah gülür, gah da doluxsunurdu. Qadın başını silkələyib özünün nədənsə narazı olduğunu bildirirdi; bu vaxtlar onun gözləri gah yanır, gah

sönür, gözlər aylı gecədə çay dibində görünən daşlar kimi rəng alıb, rəng verirdi. Vidalaşmış gedəndə də qadın çevrilib geri baxırdı və yenə

əvvəlkiyə başını bulayırdı.

Ondan ayrıldıqdan sonra Tanabay fikirli olurdu. O, cilovu ehmalca əlində saxlayır, öz löhrəm yeriyi ilə at istədiyi kimi

çapıb gedirdi. Belə vaxtlarda Gülsarı üstündə adam oturduğunu hiss eləməirdi. Hər kəs ayrılıqda, hər kəs öz aləmində, mahnı da öz-özünə qoşulub

gəlirdi. Astadan, əlaqəsiz, qarışıq sözlərlə, aram-aram yeriyən atın ayaq səsləri altında Tanabay çoxdan ölüb gedənlərin qəmindən-qüssəsindən oxuyur,

atsa tanış yola çıxıb düzlər keçir, çaylar aşır, Tanabayı dağlara aparırdı... Sahibinin bu qeyri-adi halını Gülsarı sevirdi, onu dəyişən,

başqalaşdıran qadına da atın özünə məxsus məhəbbəti vardı. Gülsarı o qadını yeriyəndən tanıyırdı, onun görkəmini, boyunu-buxununu uzaqdan seçə

bilirdi; hətta öz həssas burnu ilə at o qadında hansı bir naməlum otunsa qəribə, ecazkar ətrini duyurdu. O ətir mixək ətri idi. O qadının boynunda

mixək muncuğu vardı.

Atın qadına olan qəribə ünsiyyətini Tanabay da hiss eləyirdi.

- Görürsənmi, at sənə necə mehr salıb, Bübücan, - deyirdi. -

Görürsənmi, necə sevir səni. Sığalla, yaxşı-yaxşı sığalla. Bir gör necə qulaqlarını sallayıb. Elə bil buzovdur dayanıb. Ancaq ilxıda bunun əlindən

atlar zara gəlirlər. Aç burax gör nələr eləyir - it kimi didib tökür ilxını. Elə buna görə yəhər altda saxlayıram, qorxuram atlar vurub şikəst eləyə.

Çünki çox cavandır hələ.

Qadınsa öz aləmində olurdu. Susurdu. Sonra fikirli-fikirli deyirdi:

- Bəli, at sevir.

- Demək istəyirsən ki, başqaları sevmir?

-

Onu demirəm. Bizim sevib-sevilmək vaxtımız keçib. Mənim sənə yazığım gəlir.

- Bu nə olan sözdür?

- Sən elə adam deyilsən, Tanabay, sonra çətin olacaq

sənin üçün.

- Bəs sənin üçün çətin olmayacaq?

- Mənə nə var ki? Dul arvadam, ərim davada ölüb. Ancaq sən...

Tanabay zarafata salırdı:

- Mən də Təftiş

Komissiyasının üzvüyəm. Səni görmüşəm, bir para vacib faktları aydınlaşdırıram.

- Axır vaxtlar fakt aydınlaşdırmağa yaman girişmişən. Allah axırın

xeyir eləsin.

- Mən yazığın nə təqsiri var, canım? Yoldur da, sən də gedirsən, mən də.

- Mən öz yolumnan gedirəm. Bizim yolumuz başqa-başqadır. Yaxşı,

mən getdim. Tələsirəm.

- Dur görüm, Bübücan!

- Hə, durdum, nə deyirsən? Lazım deyil, Tanabay, nə mənası var? Sən ki ağıllı adamsan. Bilirsən ki, mən nə

çəkirəm, sən də bir yandan başlamısan.

- Mən sənə düşmənəm, nəyəm?

- Sən özünə düşmənsən.

- İndi mən necə anlayım bunu?

- Necə istəyirsən anla.

Qadın

çıxıb gedirdi, Tanabaysa hər dəfə bir şeyi bəhanə eləyib at üstə kəndin küçələrini dolanır, dəyirmanı girir, məktəbə baş çəkir və o qadını bir daha,

heç olmasa uzaqdan-uzağa görmək üçün dövrə vurub qayıdırdı. Hər səhər işə gedəndə Bübücan uşağını qayınanasının yanında qoyurdu, işdən çıxandan sonra

o, uşağın əlindən yapışır və yavaş-yavaş onlar özlərinin kəndin lap qurtaracağındakı evlərinə tərəf gedirdilər. Onun arxasınca baxa-baxa Tanabay

qadının hər bir hərəkətində nəhayətsiz doğmalığ duyurdu. Yerişi, duruşu, hətta onun çevrilib arxaya baxmamaq üçün göstərdiyi səy də Tanabaya doğma

görünürdü. Belə vaxtlarda Tanabay qadının qara şal içində görünən ağ sifətinə tamaşa eləməkdən doymurdu; onun yanınca gedən balaca qız, qızın dalınca

qaçan xırdaca köpək - hər şey, hər şey Tanabay üçün nəhayətsiz dərəcədə doğma olurdu.

Sonra qadın həyəətə girib gözdən itirdi və qalan şeyləri birbəbir

Tanabay at üstə gedə-gedə öz-özünə təsəvvür eləyirdi: Bübücan indicə qapının qıfılını açacaqdı, nimdaş sırıqlı penceyini çıxarıb atacaq, birçə əyin

paltarında suya gedəcəkdi. O, ocaq qalayacaqdı, uşağı yuyundurub yedizdirəcəkdi, axşamüstü naxırı qarşılayıb inəyi gətirəcək, gecə isə qaranlıq

otaqda tək-tənha uzanıb özünü də, Tanabayı da inandıracaqdı ki, onlar bir-birini sevə bilməzlər. Ona görə sevə bilməzlər ki, Tanabay evlidir, ona

görə sevə bilməzlər ki, onların sevişmək vaxtı keçib, ona görə sevə bilməzlər ki, Tanabayın arvadı yaxşı arvaddır və belə bir arvadın ərinə yaraşmaz

ki, başqalarının dalınca düşsün.

Tanabay düşünürdü: "Deməli, qismət deyilmiş", - bu fikirdən onun qanı qaralırdı və sonsuz üfüqlərə baxa-baxa o, hər

şeyi unudub, qədim mahnılar oxumağa başlayırdı. Mahnı oxuya-oxuya Tanabay heç vaxt qurtarmaq bilməyən kolxoz işlərini unudurdu, əyni-başı tökülmüş

uşaqlarını yaddan çıxarırdı; dostları, düşmənləri, neçə illərdən bəri onu danışdırmayan ögey qardaşı Qulubayı, tez-tez yuxusuna girib canına üşütmə

salan davanı - hər şeyi, hər şeyi Tanabay unudurdu. Atsa gedirdi, çayları sahibindən xəbərsiz keçirdi, təpələri sahibindən xəbərsiz aşırı. Gülsarı

ilxının yanında olduğunu hiss eləyib, sürətini birdən-birə artıranda Tanabay özünə gəlirdi.

- T-r-r, Gülsarı, hara qaçırsan?! - deyirdi və yüyeni

çəkib yığırdı.

5

Bütün çətinliklərə baxmayaraq, o çağlar Tanabay üçün də, at üçün də ən gözəl çağlar idi. Atın şöhrəti futbolçunun şöhrətinə bənzəyir.

Dünən həyəət-bacada top oynayan bir uşaq, bu gün birdən-birə hamının sevimlisi olur, mahir futbol ustaları ondan danışirlar, minlərcə, milyonlarca

adam hər yerdə onun söhbətini eləyir. Vurduğu topların sayı ilə birgə futbolçunun şöhrəti də artır. Sonra o, tədricən futbol meydanını tərk eləyir və

büsbütün unudulub gedir. Dünən hamıdan çox əl çalıb, hamıdan bərk qışqıranlar bu gün onu hamıdan tez yaddan çıxarırlar. Məşhur futbolçunun yerini

başqa birisi tutur. Atın da şöhrət yolu belədir. At da o vaxtadan məşhur olur ki, cıdırlarda birinci gəlir, yarışlardan qalib çıxır. Fərq birçə

burasındadır ki, atın paxıllığını çəkən olmur. Atlar paxıllıq eləməyi bacarmırlar, insanlar isə, şükür allaha, hələ ki, atların paxıllığını

çəkmirlər. Halbuki paxıllığın da, necə deyərlər, müxtəlif yolları var. İnsandan qisas almaq üçün atın dirnağına mıx çalanlar da olub. Eh, paxıllıq,

paxıllıq!.. Nə isə, lənət şeytana!..

Qoca Torqayın dediği düz çıxdı. O yaz Gülsarının şöhrəti dilə-ağıza düşdü. Onu tanımayan yox idi, qoca da

tanıyırdı, cavan da: "Gülsarı!". "Tanabayın atı", "Kəndin yaraşığı"...

Hələ "r" hərfini deyə bilməyən uşaqlar da kəndin tozlu küçələrində "Gülsarı

kimi" qaçırdılar: "Mən Gülsalıyam... Yox, Gülsalı mənəm... Ana, buna deynən ki, mən Gülsalıyam... Çu, iləli, a-i-i-y, mən Gülsalıyam"... Şöhrətin mə

demək olduğunu Gülsarı özünün ilk yarışındaca hiss elədi. O yarış mayın birində oldu. Geniş çəməndəki mitinqdən sonra çay kənarında oyun başlandı.

Orada adam əlindən iyne salmağa yer yox idi. Adamlar dağlardan axışıb gəlmişdi. Qonşu sovxozdan, hətta Qazaxıstandan da gələnlər vardı. Qazaxlar öz

atlarını nümayiş etdirirdilər. Camaat deyirdi ki, müharibədən sonra belə şənlik olmayıb. Həmin gün, hələ səhər tezdən Tanabay üzəngini, tapqırı

diqqətlə yoxlayıb atı yəhərleyəndə onun gözlərinin parıltısından, əllərinin titrəməsindən Gülsarı hiss eləmişdi ki, nəsə qeyri-adi bir iş olacaq.

Tanabay bərk həyəcan keçirirdi, o, atın yalını, telini darayıb sığallayır, elə hey pıçıldayırdı:
- Bura bax, Gülsarı, bizi xəcalətdə qoymayasan. Özünü

biabır eləməyəsən ha, eşidirsənmi? Belə şey bizə yaraşmaz, aç qulağını eşit! O günün qeyri-adi bir gün olacağı, sanki, havadan da bilinirdi, adamlar

ucadan danışırkıdılar, hamı əl-ayağa düşmüşdü. Qonşu köçəbələrin ilxıçıları atları yəhərleyirdilər. Ata minmiş uşaqlar fasiləsiz bağırışıb, çapıb

ətrafda cövlan eləyirdilər. Sonra ilxıçılar tökülüşüb gəldilər, hamı bir yerə yığılıb çaya sarı axışdı. Çəmənlikdə gördüyü mənzərə Gülsarını büsbütün

çaşdırmışdı. Burada saysız-hesabsız at vardı, adam vardı. Çəmənlikdə, çayda, çaylaq yaxınlığındakı təpənin üstündə səs-küydən qulaq batırdı.

Əyinlərdəki paltarlar, başlardakı yaylıqlar, qırmızı bayraqlar və ağ qadın çalmaları adamın gözlərini qamaşdırırdı. Atların belinə ən yaxşı yəhərlər

qoyulmuşdu. Dəhnələr, üzəngilər, atların boyun-boğazını bəzəyən gümüş pullar cingildəyirdi. Qaçmağa hazır dayanmış atlar bir-birinin böyrünə düzülüb,

həvəsdən ayaqlarını yerə döyür, dırnaqları ilə torpağı qazaraq yürüşə tələsirdilər. Oyuna rəhbərlik eləyən qocalar dörd bir yanda at çapırdılar. Gülsarı hiss eləyirdi ki, get-gedə səbri tükənir, öz gücünün, qüvvəsinin əlində aciz qalır. Ona elə gəlir ki, içinə alov doldurulub və o alovdan

xilas olmaq üçün tezliklə irəli cummalı, harasa çapdıqca çapmalıdır. Buna görə də hakimlər hazırlıq işarəsi verəndə və Tanabay yüyəni buraxanda at

sürətlə irəli çapdı, ortalıqda fırlanıb hansı səmtə qaçacağını müəyyən etmək istədi. Dörd bir tərəfdən səslər ucaldı: "Gülsarı! Gülsarı!.."

Bu böyük

təntənədə iştirak etmək istəyənlər hər yandan yığılıb gəlmişdilər. Cıdırda əllicən atlı vardı.

Oyunun baş hakimi əlini yuxarı qaldırdı, təntənəli

surətdə elan elədi:

- Qoy camaat sizə xeyir-dua versin!

Başlarını ülgüclə qırxdırıb, alınlarını bərk-bərk sarımış atlılar açıq əllərini yuxarı

qaldıraraq, cərgə ilə ətrafa toplaşan adamların qarşısından keçdilər, yüzlərcə adam eyni səslə: "Amin!" - dedi və yüzlərcə əl alınlarda, üzlərdə

dolanıb salavat çevirdi.

Sonra atlar asta-asta çəmənliyin doqquz verstliyində olan starta doğru axışdılar. Çəməndə isə başqa atlar hərəkətə gəldilər -

piyadalarla süvarilərin cəngi başlandı; yəhərdənsalma, çapa-çapa pulqapma və başqa yarışlar qızıışdı. Ancaq bütün bunlar hələ giriş idi, əsas şənlik,

əsas məsələ orada - atların çapdığı yerdə olacaqdı. Gülsarı qaça-qaça hiddətlənirdi. Görəsən, sahibi niyə onu saxlayırdı, niyə Gülsarını var gücü ilə

qaçmağa qoymurdu? Ətrafda başqa atlar çaxnaşırdılar. Onların bu qədər çox olmağı və hamısının qaçmağa tələsməyi Gülsarını qəzəbləndirirdi; o,

hirsindən zəncir gəmirir, tələsdiyindən tir-tir əsirdi.

Nəhayət, start yerində atlar cərgə ilə baş-başa düzüldü, o cərgənin boyunca hakim at çapıb

boya-boy gəzindi və dayanıb ağı yaylığını yuxarı qaldırdı. Hamının gözü o yaylıqda idi. Nəhayət, yaylıq havada yelləndi. Atlar hərəkətə gəldi və

onlarla birgə Gülsarı da od içində irəli cumdu. Atların ayaqları altında torpaq təbil kimi çalındı, toz havaya qalxdı. Süvarilərin hay-küyü,

çığırtısı ətrafı bürüdü, qızıışmış, havalanmış atları irəli səyirttilər. Təkcə Gülsarı dördnala çapa bilmirdi, öz löhrəm yerışı ilə gedirdi. Onun gücü

də bunda idi, gücsüzlüyü də.

Əvvəl atlar dəstə ilə qaçırdılar, ancaq bir neçə dəqiqə keçməmiş bir-birindən aralandılar. Atların nə vaxt aralandığını

Gülsarı görmədi, bircə onu gördü ki, öyrənişli qaçağan atlar onu ötüb keçirlər, ondan irəlidə gedirlər, yola çıxırlar. İrəlidə gedən atların ayağı

altından qalxan isti çınqıl və gil parçaları Gülsarının üz-gözünə dəyirdi. Ətrafda başqa atlar çapırdılar, atlılar çığırışırdılar, açılan tatarı

səsindən qulaq batırdı və toz get-gedə artıb düzü-dünyanı bürüyürdü. Toz bulud kimi havaya qalxırdı, atlıların başı üzərində duman süzürdü. Havadan

tər iyi, qızıışmış daş iyi, ayaqlanmış yovşan qoxusu gəlirdi.

Yolun az qala yarısınıacan atlar beləcə çapdılar. İrəlidə onacan at dəhşətli bir sürətlə

çapırdı, onları ötüb keçmək mümkün deyildi. Ətrafdakı atlıların səsi get-gedə uzaqlaşdı, daldakılar get-gedə daha da dalda qalırdılar, ancaq

Gülsarının hiddəti azalmırdı, çünki başqa atlar hələ də irəlində gedirdilər və boynundakı yüyən onu istədiyi kimi çapmağa qoymurdu. Küləkdən və

qəzəbdən Gülsarının gözləri qaralırdı, yer ayaqları altında sürətlə süzür, sürətlə uzaqlaşdı. O çapdıqca, sanki, Günəş də ona doğru çapır, göydən

od-alov tökülürdü. Gülsarı başdan-ayağa isti tər içində idi və canından tər axdıqca o, daha da yüngülləşir, daha da qıvrıqlaşdı. Nəhayət, elə bir

vaxt gəlib yetişdi ki, öyrənişli qaçağan atlar gücdən düşüb yavaşdılar, Gülsarı isə hələ təzə-təzə qızışırdı. O öz sahibinin səsini eşidirdi: "Çu,

Gülsarı, çu!" və at var qüvvəsi ilə irəli cumduqca ona doğru çapan Günəşin də sürəti artırdı. Gülsarı özündən qabaqdakı atlara çatır, onları bir-bir

ötüb keçir, at sahiblərinin qəzəbli sifəti, havaya qaldırılmış qamçılar, tövşüyən, dişləri ağaran atlar arxada qalırdı. Daha dəhnə və yüyən Gülsarıya

mane olmurdu, indi onun belində, sanki, nə yəhər, nə də adam vardı; atda yalnız qaçmaq həvəsi qalmışdı, bu həvəslə Gülsarı od tutub yanırdı. Buna

baxmayaraq, Gülsarıdan qabaqda iki at hələ də yanaşı çapırdı, birinin bomboz rəngi vardı, o biri kürən at idi. Sahiblərinin çığirtısı və qamçı

zərbələri altında onlar bir-birinə aman vermədən çapırdılar.

Bu qüdrətli atlara çatmaq üçün Gülsarı çox çapdı və nəhayət, yolun yoxuş bir yerində

onları geridə qoydu. Təpəciyin üstündən Gülsarı dalğa üstədən aşanlar kimi aşdı və elə bil bir anlığa o, havadan asılı qaldı. Gülsarının üreyi

yerindən oynadı, günün işığı atın gözlərini daha bərk qamaşdırdı və sürətlə üzüenişə çaparkən Gülsarı arxadan gələn atların ayaq səsini eşitdi.

Həmin atlar idilər - boz və kürən. İkisi də qabağa çıxmaqda idi. Onlar Gülsarını hər iki tərəfdən haqlayıb onunla az qala çiyin-çiyinə dayandılar və

bir addım da geri qalmadan Gülsarı ilə yan-yana çapmağa başladılar.

Beləcə xeyli vaxt atlar eyni sürət və eyni yerişlə baş-başa çapdılar və bütün bu

vaxt ərzində Gülsarıya elə gəldi ki, onlar tərpenmirlər, yerimirlər, hansı naməlum bir qüvvəyə onları hərəkət etməyə qoymur. Yoxsa atlar bir-birini

bu qədər yaxından görə bilərdimi? Gülsarı yanınca çapan hər iki atın gözündəki odu-alovu görürdü, onların irəli uzanmış başları, çeynənmiş, didilmiş

dəhnə və yüyənləri Gülsarının gözü qabağında idi. Boz at olduqca qəzəbli görünürdü; o, inadla qabağa baxırdı, ancaq kürən özünü itirmişdi, çaşqın

halda yan-yörəsinə göz gəzdirirdi. Birinci geridə qalan da elə o oldu. Kürən atın əvvəlcə çaşqın və müqəssir gözləri arxada qaldı, sonra onun iri

başı da şişib iriləşmiş burnu ilə birgə yoxa çıxdı; kürən at tamam gözdən itdi. Ancaq boz at uzun müddət təslim olmaq istəmədi. Özünü tamam üzüb

əldən salanacan o, Gülsarı ilə yanaşı çapdı, yoruldu, geridə qaldı, ancaq qəzəbi azalmadı! Beləcə boz at da məğlub oldu, ancaq özünün məğlub olduğunu

o, sonacan boynuna almaq istəmədi.

Rəqiblər geridə qalandan sonra Gülsarı üçün nəfəs almaq da bir növ asanlaşdı. İndi o, adamların toplaşdığı göy

çəmənini görürdü, oradakı çayın gümüş parıltısı Gülsarının gözüne düşməkdə idi; orada adamlar var səsləri ilə qışqırırdılar və at son gücünü toplayıb o

səsə doğru çapırdı. Hələ yolda gözləyən azarkeşlər də vardı. Onlar at çapıb yol üstə vermiş eləyirdilər, qışqıraraq bir-birinə hay verirdilər. Gülsarı

birdən-birə zəiflədi. Yol gözüne durdu. Daha onun arxadan xəbəri yox idi, ona çatan vardı mı, yoxdumu - Gülsarı bilmirdi. Qaçmaq get-gedə

çətinləşirdi, atın qüvvəsi tükənirdi.

Qarşıda isə böyük bir izdiham vardı, atlı və piyadaların iki böyük dəstəsi cərgə ilə qabağa yeriyirdi, səs get-

gedə güclənirdi. Birdən at öz adını açıq-aydın eşitdi: "Gülsarı! Gülsarı! Gülsarı!.." İnsanların bu çağırış səsi ata qüvvət verdi və o, var gücünü

toplayıb bir daha irəli cumdu. Ah, insanlar, insanlar! Siz nəyə qadir deyilsiniz!..

Arası kəsilməyən səs-küy və sevinc sədaları altında Gülsarı

cərgə-cərgə düzülmüş adamların arasından keçdi, addımlarını yavaşdıb çəmənlərdə dövrə vurdu.

Hələ bu harasıydı ki! Gülsarı azca nəfəs alıb özünə

gələn kimi, onu da, sahibini də dörd tərəfdən əhatə elədilər. Səslər yenidən ucaldı: "Gülsarı, Gülsarı, Gülsarı!" Atın adı ilə birgə onun sahibinin

də adı eşidildi: "Tanabay! Tanabay! Tanabay!"

İnsanlar Gülsarıdan asanlıqla əl çəkmədilər. Bir tənənənin dalınca başqa bir tənənə gəldi və sevincdən

gözləri parıldayan at başını dik tutub insanların qarşısında məğrur-məğrur dolandı. Şöhrətdən məst olmuş Gülsarı meydanda qalib kimi rəqs elədi,

belini oynatdı, qıçlarını tərpətdi, özünün yenidən qaçmağa hazır olduğunu insanların qarşısında nümayiş etdirdi. O anda Gülsarı gözəl idi, qüdrətli

idi, məşhur idi və bunu onun özü də yaxşı bilirdi.

Tanabay izdihamının qarşısından qalib sevinci ilə keçib xeyli vaxt atın üstündə cövlan elədi və yenə

yüzlərcə adam eyni səslə "Amin!" - dedi, yüzlərcə əl alınlarda, üzlərdə dolanıb salavat çevirdi.

Bu vaxt Gülsarı, saysız-hesabsız sifətlər içində o

tanış qadının sifətini gördü. Qadın əlini üzünə çəkib salavat çevirəndə at onu əlbəəl tanıdı, halbuki bu dəfə Bübücan özünün həmişəki qara şalında

deyildi, başına ağ yaylıq bağlamışdı. Qadın qabaq cərgədə dayanıb sevincle onlara baxırdı və onun xoşbəxt, mehriban gözləri yenə də aylı gecədə çay

dibində görünən daşlar kimi rəng alıb rəng verirdi. Öz köhnə verdişi ilə Gülsarı birbaşa qadına tərəf addımladı, o, qadının yanında dayanmaq

istəyirdi; istəyirdi ki, sahibi o qadınla söhbət eləsin, istəyirdi ki, yenə o qadın öz mehriban əlləri ilə onun yalını sığallasın, boynunu-başını

qaşısın, axı, o qadının əlləri qəşəng idi, isti idi; o əllər alnında ağ ulduzu olan qulanın dodaqları kimi yumşaq idi, həssas idi. Ancaq, nədənsə,

Tanabay atın yüyənini başqa səmtə çəkirdi və sahibinin hərəkətindən heç nə başa düşməyən Gülsarı fırlanır, vurnuxur, tanış qadına sarı dartınırdı.

Görəsən, doğrudanmı Tanabay o qadının burada olduğunu görmürdü, axı bu tanış qadınla danışmalı idi, mütləq danışmalı idi...

İkinci gün, yeni mayın

ikisi də yenə Gülsarının günü oldu. Həmin gün, günortadan sonra, çölün düzündə keçiqapma oyunu başlandı. Bu oyun bir növ üstə futbol oyununa

bənzəyir, fərq bircə burasındadır ki, bu oyunda oyunçular top yerinə, başı kəsilmiş keçidən istifadə eləyirlər, çünki keçinin qəzili uzun olur,

davamlı olur və adamlar at üstə çapa-çapa aşağı əyilib onun qəzilindən, ya da qıçından yapışa bilirlər.

O gün də çöldə, ata-baba dövründən qalma

qədim sözlər eşidildi, nidalar ucaldı. Yenə atlar çapdılar - yer təbil kimi çalındı. Atlı azarkeşlər yarışanların dalınca şığıdı, hay düşdü, haray

qopdu. O günün də qəhrəmanı Gülsarı oldu. Bu dəfə o, hələ oyun başlanmamışdan diqqət mərkəzində idi, yarışda ən güclü at hesab olunurdu. Buna

baxmayaraq, Tanabay onu son çarpışma üçün qoruyub saxlayırdı, çünki savaşa hələ qabaqda idi. Bir azdan atlılara əlbəyaxa olmaq icazəsi veriləcəkdi:

kim daha cəld idisə, keçini qapıb öz kəndinə aparacaqdı. Son savaşa icazə verilməsini hamı səbirsizliklə gözləyirdi, çünki oyunun bütün məğzi bunda

idi, üstəlik, son savaşa iştirak etməyə hamının ixtiyarı vardı, burada hər kəs öz bəxtini sınaya bilərdi.

Hələlik atlılar keçiyə ilə məşq eləyirdilər.

Saralmış may günəşi isə uzaq qazax çöllərində ağır-ağır batmaqda idi. Batan günəş eynən yumurta sarısına bənzəyirdi, yumurta sarısı kimi tox idi,

yumru idi və ona göz qırpmadan baxmaq olurdu.

Qazaxlar və qırğızlar, yəhərlərdən asılıb çapa-çapa, ta axşamacan keçinin cəmdəyi ilə oynadılar, onu

bir-birlərinin əlindən qapdılar. Gah yığışıb hay-küylü bir dəstə oldular, gah dağılışıb çölə-düzə səpələndilər.

Axşam düşəndə, uzun, ala-bula kölgələr

yerdə alay-alay qaçışmağa başlayanda, qocalar son savaşa icazə verdilər. Keçi ortalığa qoyuldu. Savaş başladı.

Atlılar hər tərəfdən keçinin üstünə

axışdı, cəmdəyi yerdən götürmək üçün onlar komalaşdılar, çarpışdılar. Ancaq belə bir vurhavurda bu işin öhdəsindən gəlmək o qədər də asan deyildi.

Qızmış atlar bir-birini dişləyirdilər, onların heç biri o birinə aman vermək istəmirdi. Nəfəsi daralmış Gülsarı inləyirdi, qaçıb asudəliyə çıxmaq

istəyirdi, ancaq Tanabay keçinin cəmdəyini heç cür ələ keçirə bilmirdi.

Birdən kimsə heybət-heybət qışqırdı: "Qoymayın, qazaxlar apardılar!" Köynəyi

cırılmış cavan bir qazax bir qızmış qara kəhərin üstündə sıçrayıb ortadan çıxdı. Keçini üzənginin altında ayaqları ilə bərk-bərk tutaraq, birbaşa

qaçmağa üz qoydu.

Atlılar yerbəyerdən qışqırdılar: - Qoymayın! Qara kəhəri qoymayın! Tez ol, Tanabay, çatsan sən çata bilərsən!

Qara kəhər minmiş qazax

keçini üzəngidən sallada-sallada atını günbatan səmtə çapdı. Elə çapdı ki, elə bil, günəşin özünə çatacaqdı, qarışıb günün şüasında əriyəcəkdi.

Ancaq

sahibi Gülsarını hələ də saxlamışdı, niyə saxlamışdı - at bilmirdi. Ancaq Tanabay öz işini yaxşı bilirdi. Axı, böyük bir atlı dəstəsi qazax igidinin

dalınca çapırdı, atlılar öz həmyerlilərinin köməyinə gedirdilər, onlar qara kəherdən aralanınca gözləmək lazım idi. Bu boyda atlı dəstəsinin

əhatəsində əldən getmiş qəniməti heç bir qüvvə ilə ələ keçirmək olmayacaqdı. Yənə ümid təkbətək savaşa qalırdı.

Münasib vaxt çatan kimi Tanabay atın

cilovunu buraxdı. Gülsarının irəli cummağı ilə axışıb köməyə gedən qazax atlılarının geridə qalmağı bir oldu. Gülsarı ilə qara kəhərin arasındakı

məsafə o saatca qısaldı, çünki qara kəhərin ağır yükü vardı, ona çatmaq asan idi. Tanabay Gülsarını qazax atlısının sağ cinahına yönəltdi. Keçi qara

kəhərin sağ yanında, qazax atlısının ayaqları arasında idi. Onlar lap yaxınlaşdılar, keçinin qıçından yapışmaq üçün Tanabay əyilib əlini irəli

uzatdı. Ancaq qazax böyük cəldliklə ovu sağ yanından sol yanına aşırırdı. Yənə atlar günbatan tərəfə çapdılar. İndi Tanabay bir qədər aralanıb qazax

atlısına sol tərəfdən hücum etməli idi. Gülsarını qara kəherdən ayırmaq çətin olsa da, Tanabay bir qədər aralandı, qazağın soluna keçdi. Ancaq qazax

bu dəfə də çox cəld tərpendi, keçini sağ cinahına aşırırdı. Vəcdə gəlmiş Tanabay qışqırır:

- Əhsən! - dedi və atlar yənə də günəşə doğru səyirttilər.

Tanabayın bu dəfəki rəqibi çox güclü rəqib idi. Ancaq daha vaxtı itirmək

olmazdı. Tanabay öz atını qonşu atın lap böyrünə dirədi, əyilib qara kəhərin

yəhəri üstünə düşdü. Qazax atlısı, nə qədər çalışdısa, Tanabayın əlindən qurtulub qaça bilmədi. Gülsarının cəldliyi sayəsində o şığıyıb qara kəhərin

lap boynundan asıldı. Nəhayət, Tanabay keçinin ayağından yapışdı, onu özünə tərəf çəkməyə başladı. Ova sağdan həmlə etmək Tanabay üçün əlverişli

idi, üstəlik, o, cilovu da buraxmışdı, hər iki əli boş idi. Buna görə də, Tanabay keçini dartıb yarıyacaq ələ keçirə bildi.

- İndi möhkəm dur, qazax

qardaş!

- Qələt eləyirsən, qonşu, verməyəcəyəm!

Onlar əlbəyaxa oldular. Bir ovun üstünə şığımış iki qartal kimi tutaşdılar. Atlılar söyüşdülər,

fısıldadılar, bir-birini qorxutmaq üçün vəhşi kimi nəre çəktilər; əllər bir-birinə sarıldı, dırnaqların qanı axdı. Adamların bu dəli savaşına

qoşulmuş atlar da qəzəblə kişnədilər, bir-birinə aman vermədən batan al-qırmızı günəşə doğru səyirdilər.

Bizim üçün belə qorxmaz oyunlar qoyub gədən

atalarımıza min rəhmət!

Yenə keç i hər iki atlının əlində idi və yenə atlar günəşə doğru çapırdılar. Savaşın son həddi yaxınlaşırdı. Var gücünü

səfərbər eləmiş atlılar dişlərini qıcayıb səssiz-səmirsiz çarpışırtdılar, onların hər ikisi keçinin cəmdəyini öz ayaqlarının arasına almaq istəyirdi,

onların hər ikisi bu savaşda qalib gəlmək istəyirdi. Qazax güclü idi. Onun yoğun və möhkəm biləkləri vardı, üstəlik, o, Tanabaydan çox-çox cavan idi.

Ancaq təcrübə də az iş deyil, o hər addımbaşı Tanabayın dadına çatırdı. Heç gözlənilmədən Tanabay sağ ayağını üzəngidən çıxartdı, onu kəhər atın

böyrünə dirədi. İndi, ovu özünə tərəf çəkə-çəkə, Tanabay ayağı ilə rəqibin atını itələyirdi və qazağın əlləri yavaş-yavaş boşalırdı.

Məğlub olan rəqib

son vasitəyə əl atdı.

- Bərk dur! - deyib ələ bir təkən verdi ki, Tanabay az qaldı top kimi yəhərdən sıçrasın. Ancaq o, yəhərin üstündə bərk dayandı.

Qalib sevinci ilə nəre çəkib, atın başını döndərdi. Tanabay, zəhmətlə qazandığı qəniməti ayaqları arasında sıxaraq, qaçmağa üz qoydu. Bu yandansa

böyük bir atlı dəstəsi onun üstünə gəlirdi.

- Gülsarı! Gülsarı! Tutun, qoymayın! Qazaxlar hər tərəfdən qışqırışırdılar:

- Oybay, Tanabay qoyma qaçdı!

İndi əsas məsələ qaçıb qazaxlardan uzaqlaşmaq idi, indi gərək öz həmyerliləri tezliklə Tanabayı əhatə edəydilər.

Səmtini qazaxlardan o yana salmaq

üçün Tanabay cilovu bərk-bərk çəkib bir daha atın başını çöndərdi. At onun ən adi hərəkətlərini də başa düşürdü. Qovanların əlindən xilas olmaq üçün

o, gah o yana, gah bu yana səyirdir, ən çətin vəziyyətlərdən çıxış tapırdı. Atın üstündə çapa-çapa Tanabay ürəyində Gülsarıya təşəkkür eləyirdi: "Sağ

ol, Gülsarı, sağ ol, mənim qəşəng atım, ağıllı atım!.."

Gülsarı az qala qarnı üstə sürünüb çox çətin bir maneəni dəf elədi və birbaşa qaçmağa üz

qoydu. Bu vaxt Tanabayın həmyerliləri tez özlərini yetirdilər, yanlardan atın dövrəsinə çəpər çəkdilər, sıxlaşıb arxa tərəfi möhkəmlətdilər və böyük

bir dəstə ilə onlar hay vurub irəli axışdılar. Ancaq qazaxların dəstəsi yenə də onların qarşısına çıxdı. Qırğızlar atların başını bir daha döndərməli

oldular, yenidən geriye çəkilib, yenidən irəli cumdular. Havada uça-uça qanadlarını dəyişən bir dəstə quş kimi onlar gah o səmtə, gah bu səmtə

səyirdərk, geniş çöldə at çapdılar. Qovanlar qovdu, qaçanlar qaçdı. Yenə toz havaya qalxdı. Yenə səsdən qulaq batdı. Öz atı ilə birgə yerə dəyən

kim, yəhərdən qopub atın başından aşan kim... adamlar yıxılırdılar da, dururdular da, ancaq bu maraqlı oyundan heç kəs əl çəkmək istəmirdi, oyun

hamını vəcdə gətirmişdi, hamını valeh eləmişdi. Belə yerdə heç kəs heç kəs üçün cavabdeh deyildir. Cəsaret və qorxmazlıq eyni anadan doğulmuşdur.

Günəş öz son şüalarını üfüqlərdən yığışdırıb getməkdə idi. Düzlər boz rəngə bürünmüşdü, ancaq axşamın mavi səriniyində atlar hələ də çapırdılar,

oyun hələ də davam eləyirdi. Daha heç kəs hay verib qışqırmırdı, heç kəs heç kəsi qovmurdu, atlılar çapmaqdan həzz alırdılar və səssiz-səmirsiz çapıb

gedirdilər. Sonu görünməyən atlı dəstəsi bir qara dalğa kimi bu təpədən-o təpəyə aşdıqca atların ayağı altında torpaq səslənirdi. Bəlkə, bu səsdəki

musiqini dinləmək üçün atlılar belə səssiz-səmirsiz çapırdılar? Kim bilir, qazax dombrasının və qırğız komuzunun gur səsi də, bəlkə, bu səsdən

yarlanmışdır!

Atlılar çaya yaxınlaşdırdılar. Qabaqda, axşam toranına bürünmüş kolluqlar arasında, çay bozara-bozara axırdı. Daha bir şey qalmamışdı.

Çayın o tayında oyun qurtaracaqdı - kənd orada idi. Tanabay və onu əhatə eləyən atlılar hələ də çiyin-çiyinə çapırdılar. Hələ dəstə dağılmamışdı.

Ortalıqda Gülsarı gedirdi, atlılar onu, qiymətli yük aparən gəmi kimi, müşayiət eləyirdilər.

Gülsarı yorulmuşdu, yaman yorulmuşdu. Bugünkü oyun onu

bərk incitmişdi, lap haldan-halətdən salmışdı. Yanınca at sürən iki nəfər Gülsarının cilovundan yapışmışdı, onlar Gülsarını yıxılmağa qoymurdular.

Qalan atlılar Tanabayı üzük qaşı kimi araya almışdılar. Tanabaysa keçini yəhərin qabaq tərəfinə qoyub, döşü ilə hələ də mühafizə eləyirdi. Tanabayın

başı hərlənirdi, o özünü birtəhər yəhərin üstündə saxlamışdı. Yaxında adamlar olmasaydılar, bəlkə, Tanabayın özü də, atı da yıxılırdı. Bir vaxt ata-

babalar da, yəqin ki, əldə etdikləri qəniməti belə qaçırtmışdılar, yəqin ki, bu yolla onlar igid pəhləvanları əsirlikdən qurtarmışdılar...
Bu da çay,

bu da çəmə, bu da çay keçidi. Çaydakı keçid yeri qaranlıqda zorla seçilirdi. Atlılar dəstə ilə suya tökülüşdülər, çay kükrədi, coşub-daşdı. Suyun

xışiltısı və at nallarının çıqqıltısı altında onlar Gülsarını dartıb o biri sahilə çıxartdılar. Vəssalam! Qələbə çalındı!
Atlıların biri keçini

Tanabaydan alıb sürətlə kəndə sarı çapdı. Qazaxlar çayın o tayında qaldılar. Qırğızlar onlara əl eləyib:

- Sağ olun! - dedilər. - Belə şən oyunlara

həmişə siz gələsiz!

- Sağlıqla qalın! - deyə qazaxlar o biri sahildən səsləndilər. - İnşallah, payızda görüşərik!

Sonra axşam idi, şər qarışmışdı,

Tanabay qonaqlıqda əyləşmişdi, Gülsarını həyətdə başqa atların yanına bağlamışdılar. Gülsarı heç vaxt bu qədər yorulmamışdı, onun bugünkü yorğunluğu

ilk dəfə yəhər altda gəzdiyi o günün yorğunluğunu xatırladırdı. Ancaq, indiki ilə müqayisədə, o vaxtkı Gülsarı söyüd çubuğu kimi namnazik bir şey

idi. Evdə Gülsarının söhbətini eləyirdilər.

- İçək Gülsarının sağlığına, Tanabay, o olmasaydı, oyun əldən getmişdi.

- O qara kəhər də az aşın duzu

deyildi ha, şir kimi bir şey idi. Hələ yiyəsini demirəm. O gədə çox uzağa gedəcək!

- Onu düz deyirsən. Ancaq bir şey mənim gözümün qabağından çəkilib

getmir: əlbəyaxadan sonra gördünmü Gülsarı neçə əyilib keçdi, az qaldı ki, qarnı yerə dəysin. Yadıma salıram - tüklerim biz-biz olur.

- Ba! Buna söz

ola bilməz ki! Keçmişlərdə bu cür atların üstündə batırlar gəzərdi. At deyil, görsətmə şeydir!

- Tanabay, madyanların yanına bunu nə vaxt

buraxacaqsan?

- Elə hərdən indi də qaçır, ancaq mən bilən, tezdir hələ. Gələn yaz əsil vaxtı olacaq. Fikrim var payızda qatım ilxıya, yesin, bir az

əmələ gəlsin...

O axşam kişiler çox oturdular, oyunu tēpēdən-dırnağacan təhlil eləyib, atı təriflədilər, Gülsarısa həyətdə dayandı, cilovunu gəmirə-

gəmirə tərini soyutdu. Bu gecə o, səhərəcən ac-susuz ayaq üstə qalmalı idi. Ancaq Gülsarıya əzab verən aclıq deyildi. Onun beli ağrıyırdı, qıçları

özünün deyildi, dırnaqları od tutub yanırdı, bayaqkı oyunun hay-küyü hələ də atın qulaqlarında səslənirdi. Gülsarı arabir diksinirdi, fısıldayıb

qulaqlarını şəkleyirdi. Onun ot üstə ağnamağı gəlirdi; örüşdə atlarla birgə otlamağı, atılıb-düşməyi gəlirdi. Ancaq Tanabay hələ də məclisdə

oturmuşdu.

O, evdən, nəhayət ki, həyəətə çıxdı, qaranlıqda yırğalana-yırğalana Gülsarıya yaxınlaşdı. Tanabayın ağızından tünd, yandırıcı iy gəlirdi.

Gülsarı çox nadir hallarda bu iyi sahibinin nəfəsində duyurdu. Axı, at haradan biləydi ki, bir il keçəcək və ağızından müdam bu cür iy gələn bir adamı

o öz belində daşıyacaq, o adama da, o murdar iyə də nifrət eləyəcəkdir? Tanabay atın başına sığal çəkib, əlini tərliyin altına soxdu.

- Hə, qardaş, bir

az soyumusan! - dedi. - Necə? Yorulmusan? Mən də yorulmuşam, it kimi yorulmuşam. Yaxşı, tərs-tərs baxma görək, pis iş görməmişəm ki, sənin sağlığına

içmişəm bir az. Bayramdır. Bir az olar. Yadında qalsın, qardaş, mən öz həddimi bilən adamam. Davada da bilmişəm. Yaxşı, yaxşı, özünü yığışdır, gözüme

düz bax. Bu saat dağa çıxarıq, yaxşıca dincələrik...

O, atın tapqırını bərkitdi, evdən çıxan adamlarla sözləşib-xudahafizləşdi, hərə öz atına minib

getdi.

Tanabay həyətdən çıxanda kəndin küçələri yuxuya getmişdi. İşıqlar sönmüşdü. Tam sakitlik idi. Haradasa, lap uzaqda, tırıldayan traktorun səsi

zorla eşidilirdi. Ay çıxmışdı, bağlarda almaların çiçəyi ağarırdı, haradansa bülbül səsi gəlirdi. Nədənə, bütün kənddə birçə bülbül vardı. O

oxuyurdu, susub öz səsine qulaq asır, sonra nəğməsinə təzədən başlayırdı. Tanabay atı saxladı.

- Sən bir gözəlliyə bax! - dedi. - Sakitliyə bax! Bülbül

oxuyur, vəssalam! Özgə səs-səmir yoxdur. Fikir verirsənmi, Gülsarı? Eh, sənə nə var! Sənə ilxı lazımdır. Ancaq mən...

Onlar dəmirçi dükanının yanından

ötdülər, indi gerek kəndin ayağındakı küçədən keçib çaya enəydilər, dağlara - ilxının yanına yol oradan gedirdi. Ancaq, nədənə Tanabay Gülsarının

başını ayrı səmtə çevirdi. Atı kəndin ortası ilə sürüb, küçənin axırında, o tanış qadının yaşadığı evin qabağında saxladı. Xırdaca köpək hürə-hürə

onların üstünə gəldi, sonra səsini kəsib quyruğunu buladı. Tanabay susdu, nəse fikirləşdi. Sonra o, ah çəkib atın cilovunu tərpetdi və onlar təzədən

yola düzəldilər.

Kənddən çıxıb çaya sarı enən kimi Tanabay atı tələsdirməyə başladı. Gülsarının özü də tələsirdi, tezliklə küçəboyu çatmaq, ilxıya

qarışmaq istəyirdi. Çəmənliyi keçdilər. Çaya endilər. Gülsarının ayağındakı nallar qum üstündə xırçıldadı, soyuq su atın qıçlarını üşütdü. Ancaq

sahibi onu çayı keçib sahilə çıxmağa qoymadı. Heç gözlənilmədən Tanabay bərk-bərk atın cilovunu çəkdi, Gülsarını geriye döndərdi. Gülsarı başını

silkələyib inad göstərdi - sahibi, yəqin ki, səhv eləmişdi. Axı, niyə də onlar geri qayıtmalı idilər? Bu qədər yol getmək olardı?! Ancaq Tanabay

qamçını qaldırıb atın belinə ilişdirdi. Belə şeydən Gülsarının heç xoşu gəlmirdi. Hirsindən yüyəni gəmirə-gəmirə at könülsüz geri döndü. Yənə həmin

çəmənlik, yənə həmin yol, yənə onlar həmin evin qabağında dayandılar. O evin qabağında Tanabay yənə də yəhərin üstündə qurcalanırdı, gah cilovu

çəkirdi, gah üzəngini tərpedirdi, heç özü də nə elədiyini bilmirdi. Sonra onlar darvazanın lap ağzında dayandılar. Əslində burada darvaza yox idi.

Köhnə darvaza yerində bir-iki əyri ağac qalmışdı. Yənə it hürə-hürə qaçıb onların üstünə gəldi və yənə səsini kəsib, quyruğunu buladı. Evdə işıq

sönmüşdü, səs-səmir kəsilmişdi.

Tanabay yəhərdən düşüb, atı da dalınca çəkdi, həyəte girib pəncərənin şüşəsini ehmalca çıqqıldatdı. İçəridən:

- Kimdir?

- dedilər.

- Mənəm, Bübücan, aç qapını. Eşidirsənmi, Bübücan, mənəm!

Evdə çırağı yandırdılar, pəncərəyə zəif işıq düşdü. Bübücan qapıya çıxdı. O,

əyninə ağ don geymişdi, yaxası açıq idi. Bübücanın qara saçları çiyinə səpələnmişdi, ondan qadın bədəninin isti qoxusu və o naməlum qərribə otun iyi

gəlirdi.

- Bu nə işdir? Haradan belə, gecənin bu vaxtı?

- Bağışla, oyunumuz gec qurtardı. Bərk yorulmuşam. At da lap əldən düşüb, gərək bir yerə

bağlayım, dursun, özün bilirsən ki, köçəbə uzaqdır.

Bübücan susdu.

Yənə onun gözləri aylı gecədə çay dibində görünən daşlar kimi rəng alıb, rəng verdi.

İndi qadın Gülsarıya yaxınlaşmalı idi, onun boynuna-başına sığal çəkməli idi, ancaq bu dəfə nədənsə o, ata yaxın gəlmədi. Bübücan üşüyüb çiyinlərini

oynatdı.

- Soyuqdur, - dedi və xısn-xısn gülümsəyib əlavə elədi: - Niyə durmusan?

Madam ki belədir, keç içeri. Eh kişilər, kişilər! Sən orda

səhərdən at çapırsan, mən də burda ürəyimi yeyə-yeyə oturmuşam. Təzədən uşaq olmusan. Yaxşı, gəl, içeri keç!

- Bu saat gəlirəm. Qoy atı yerbəyer

eləyim.

- Bağla ora - divarın dalına.

Tanabay atı divarın dibinə çəkdi. Gülsarı öz sahibini heç vaxt bu halda görməmişdi - Tanabayın əlləri əsirdi. O,

yüeyni tələsə-tələsə atın boynundan çıxartdı, ancaq tapqırların üstündə çox əlləşdi, birini boşaltdı, o birini eləcə qoyub getdi. Onlar içəri girdilər

və pəncərədəki işıq söndü.

Belə yad bir yerdə tək-tənha dayanmağa Gülsarı öyrənməmişdi. Aydınlıq idi. At başını qaldırıb divarın üstündən, uzaqlarda

süd kimi ağaran dağlara baxırdı. Öz həssas qulaqları ilə Gülsarı ən adi xışıltıları belə eşidirdi. Arxda su şırıldayırdı. Haradasa, uzaq çöllərdə

yənə həmin traktor tırıldayırdı və yənə həmin tənha bülbül bağlarda nəğmə oxuyurdu. Qonşu həyətdəki almanın çiçəkləri meh əsdikcə səpələnir,

Gülsarının yalına, boynuna, başına tökülürdü. Gecənin toranı tədricən çəkilib getməkdə idi. Yorulub əldən düşmüş at ayaqlarını fasiləsiz qaldırıb

qoyur, ağrısını, ağırlığını gah bu qıçının, gah o qıçının üstünə salaraq, səssiz-səmirsiz, sahibinin yolunu gözləyirdi. Bundan sonra hələ çox-çox

gəcələri bu həyətdə gecələyəcəyini Gülsarı bilmirdi.

Tanabay dan söküləndə evdən çıxdı, yüeyni öz isti əlləri ilə Gülsarının başına keçirdi. Onun

əllərindən də indi o naməlum otun ecazkar qoxusu gəlirdi.

Sonra onlar vidalaşdılar. Qadın Tanabayın qoynuna sığındı və Tanabay onu öpdükcə öpdü.

- Nə

yaman dalayan saqqalın var, - deyə qadın xısın-xısın dilləndi. Sonra o, Tanabayın qoynundan çıxdı. - Tələs, - dedi, - gecdir, işıqlanır. - Bübücan

çevrilib getmək istədi, Tanabay arxadan çağırdı:

- Bura gəl, Bübücan, gəl atın başını tumarla. Gör necə altdan-altdan sənə baxır, bayaqdan tumar

gözləyir.

- Buy, başıma xeyir, lap yadımdan çıxıb ki, - deyə qadın gülümsədi. - Bura bax, xalis alma çiçəyinə bülənib! - Yənə o, Gülsarını xoş

sözlərlə dindirdi. Əlləri ilə atın boynuna-başına sığal çəkdi: o əllər ki, qəşəng idi, isti idi, alnında ağ ulduzu olan qulanın dodaqları kimi yumşaq

və həssas idi.

Onlar çayı keçəndən sonra Tanabay oxumağa başladı. Bu yolları mahnı ilə getmək o gün də Gülsarıya xoş gəlirdi, həm də o gün Gülsarı

bərk tələsirdi, örüşə çatmaq istəyirdi, ilxıya yetişmək istəyirdi.

Gülsarının şöhrət qazandığı həmin may ayı onun sahibi üçün də unudulmaz bir dövr

oldu. O vaxtdan Tanabay gecə növbəsinə keçdi, bununla da Gülsarının, necə deyərlər, gecə həyatı başlandı. O, gündüzlər otlayırdı, dincəlirdi,

gəcələrə sahibi ilxını dərəyə doldururdu və onlar yenə də həmin həyətə çapırdılar. Ertəsi gün hələ səhərin gözü açılmamış Tanabay yenə atın belində

hazır olurdu. Gizli yollarla, dar cığırırlarla at oğrusu kimi xəlvət çapa-çapa onlar gəlib ilxıya yetişirdilər. Atları dərədən çıxarıb bir-bir sayandan

sonra Tanabay özünə gəlirdi. Ancaq atın işi daha çətin idi. Oraya gedəndə də, oradan qayıdıb gələndə də sahibi onu tələsdirirdi. Üstəlik, gecənin

qaranlığında, əyri-üyrü cığırırlarla yol getmək o qədər də asan məsələ deyildi. Fəqət, nə etmək olardı, insan belə istəyirdi. Ancaq atın istəyi başqa

idi. Əgər ixtiyarı özündə olsaydı, o, heç vaxt ilxıdan ayrılmazdı. Gülsarı əsil ayğıra çevrilirdi. Hələlik o, ilxıdakı burnu yelli bala ayğırlardan

biri ilə gəzib-dolansa da son vaxtlar madyan dalınca qaçanda onların davası düşürdü. Tez-tez Gülsarı boynunu əyib, quyruğunu qaldırır, ilxının

qabağında lovğa-lovğa gərmiş eləyirdi. O kişneyib nəre çəkirdi, madyanların budlarını dişləyirdi və bundan, görünür, dişilərin xoşu gəlirdi, onlar

Gülsarının böyrünə qısılıb bala ayğıra acıq verirdilər. Bala aygır da özünə görə deyildi, köhnənin davakarı idi, çox vaxt Gülsarı öz ehtirasının

cəzasını çəkirdi, bala aygırın qabağından qaçıb can qurtarmalı olurdu. Ancaq bu da o uzaq həyətdə tək-tənha dayanmaqdan yaxşı idi. Orada Gülsarı

madyanlar üçün darıxırdı. Xeyli vaxt vurnuxurdu, ayaqlarını yerə döyürdü, sonra yorulub sakit dayanmağa məcbur olurdu. Kim bilir, bu gecə səfərləri

nə qədər çəkəcəkdi - əgər o əhvalat olmasaydı...

O əhvalat gecələrin birində baş verdi, yenə Gülsarı həyətdə idi, ilxı üçün darıxırdı, sahibinin

yolunu gözləyirdi. Gülsarı ayaq üstə mürgüləyirdi, çünki cilovu ucadan dirəyə bağlamışdılar, bu halda uzanmaq mümkün deyildi. At hər dəfə başını

əyəndə dəhnələr ağzını kəsirdi, ancaq yuxu da Gülsarını rahat qoymurdu. Havada nəse bir ağırlıq vardı, qara buludlar göyün üzünü almışdı. Yarı yuxulu,

yarı oyaq halda Gülsarı birdən-birə ağacların bərk-bərk silkələndiyini hiss elədi, sanki, kimse qəfildən ağacların üstünə düşmüşdü, onları gücü

gəldikcə tərpedirdi. Külək vıy-vıy vıyıldaırdı, həyətdəki boş sərnici danqadanq yumbalayırdı, şəriddən pal-paltarı götürüb atırdı. Köpək heybət-

heybət zingildəyirdi, ora-bura vurnuxurdu, girməyə yer axtarırdı. Gülsarı hiddətlə fısıldadı, qorxudan qulaqlarını şəkleyib tərpetmədən dayandı. O

yanda - çöl tərəfdə, qara zülmətin içində nəse şübhəli-şübhəli qaynayırdı və nəse qorxunc bir şey gurultu ilə axışib həyətə sarı gəlirdi. Sonra nəse

xarçılıdadı, sanki gecəni bir nəhəng ağac kimi ortadan sındırdılar, göy guruldadı, ildırım qara buludu cadar-cadar elədi. Yağış töküldü. Gülsarı ilan

vurmuş kimi sıçrayıb, səsi gəldikcə kişnədi. Bu saat onun daxilində əbədi instinkt baş qaldırmışdı. İlxi gözünün qabağında dayanmışdı. Belə qorxunc

bir vaxtda o öz nəslinin köməyinə getməli idi. İnstinkt Gülsarını oraya çağırırdı və dəhşətə gəlmiş at yüyənini, dəhnənin, onu burada dayanmağa məcbur

eləyən nə vardısıa hamısının əleyhinə qiyam qaldırmışdı. O özünü didib-dağıdırdı, dırnaqları ilə torpağı eşirdi və fasiləsiz kişnəyərək, bu səsə

ilxinin da səs verməyini gözləyirdi. Ancaq tufan ulayırdı, vıyıldaıyrdı, ətrafda özgə bir səs eşitmək mümkün deyildi. Kaş Gülsarı o yüyəni qıra

biləydi!.. Tanabay ağ köynəkdə həyəətə cumdu, sonra qadın çıxdı, o da ağ köynəkdə idi. Bir andaca yağış onların hər ikisini qaraltdı. İldırım çaxdı.

Qadının da, Tanabayın da qorxmş gözləri göründü. İldırım evi də işıqlandırdı, evin açıq qapısı çırpılırdı. Bərkdən çığıra-çığıra Tanabay atın üstünə

yeridi.

- Dayan! Dayan! - O, atı açmaq istəyirdi. Ancaq at heç kimi tanımırdı. Gülsarı dişlərini qıcırtdı sahibinin üstünə yeri yirdi, dırnaqları ilə

divarı qazıyırdı, divar sökülüb tökülürdü, sarğı yerindən oynayırdı. Divarın dibinə qısıla-qısıla Tanabay birtəhər qabağa yeridi, əlləri ilə başını

tutub özünü ata yetirdi və bərk-bərk yüyəndən yapışıb sallandı. O, ucadan qadını çağırırdı:

- Tez ol, ipi aç görüm!

Bübücan ipi açan kimi Gülsarı

yerindən götürüldü, dikəlib dal ayaqları üstündə fırlanaraq, Tanabayı həyəət boyunca sürüdü.

- Tez ol, qamçını gətir!

Qadın qamçı dalınca qaçdı. Tanabay

qamçını atın baş-gözüne vurdu.

- Dayan, - dedi. - Dur görüm, öldürərəm səni! - Tanabay yəhərə sıçramaq istəyirdi, bu saat o özünü ilxiyə yetirməli

idi. Görəsən, orda nələr olmuşdu? Sel ilxını haralara qovub aparmışdı? Elə Gülsarı da bunu istəyirdi. Ancaq tez - elə bu saat, bu dəqiqə! İnstinkt

Gülsarını çağırırdı. O, buna görə dik yuxarı qalxmışdı, buna görə kişnəyirdi, buradan qaçmaq istəyirdi.

Yağışsa töküdü, şırhaşır töküdü, şimşəkdən

parçalanmış gecəni tufan çulğalayırdı.

Tanabay bir daha qışqırıb qadına əmr elədi:

- Yüyəni tut! - dedi və qadın yüyəni tutan kimi o sıçrayıb yəhərin

üstünə düşdü. Hələ Tanabay yəhər üstə rahatlanmamış at həyətdən götürüldü, Bübücan cilovu nə vaxt əlindən buraxdığını bilmədi, uçunub yağış

gölməçəsinə düşdü.

Daha Gülsarı üçün nə qamçı, nə yüyən vardı, daha o, sahibinin səsini də eşitmirdi, gecənin tufanında sel kimi axıb gələn leysan

yağışının arası ilə çapdıqca hansı gizli bir qüvvəyə ona yol göstərirdi. Sahibinin tabeliyindən çıxmış at hökmsüz, ixtiyarsız insanı kükrəyən

çaylardan, gurlayan sulardan, kolluqlardan, çökəkliklərdən, dərələrdən keçirirdi; çapırdı, durmadan çapırdı. Gülsarı heç vaxt belə sürətlə çapmamışdı

- nə o bayram cıdırında, nə də qorxunc keçiqapma oyununda. Quduzlaşmış divə dönmüş atın üstündə Tanabay necə çapdığını bilmirdi. Yağış alov kimi üzünə

vururdu, sifətini, canını yandırırdu. Tanabayın beynində yalnız bir fikir dolanırdı: "Görəsən, ilxı necə oldu? İndi atlar haradadırlar? Allah

eləməsin ki, çayın aşağısına axıssınlar, gedib dəmir yoluna tökülsünlər. Toqquşma! Allah, özün kömək ol! Ya babaların ruhu, siz hardasınız, mənə

kömək olun! Yıxılma, Gülsarı, yıxılma! Məni ora yetir, çölə - ilxının yanına!"

Orada - çöldə isə ağ şimşəklər çaxırdı, ağ alov gecənin qaranlığını

itirirdi. Yənə zülmət, yənə tufan, bir yandan yağış, bir yandan külək. İşıq, qaranlıq. İşıq, qaranlıq... Qızmış at şahə qalxırdı, kişnəyib ağzını

cırırdı. O çağırırdı, səsləyirdi, öz ilxısını axtarırdı: "Ey siz, hardasınız? Səs verin!" Bunun cavabında göy guruldayırdı - yənə hücum, yənə

axtarış, yənə tufan...

İşıq, qaranlıq. İşıq, qaranlıq...

Tufan səhərə yaxın dayandı. Buludlar yavaş-yavaş çəkilməyə başladı, ancaq şərq tərəfdə hələ də

göy guruldayırdı, buludlar gərnəşirdi, toqquşurdu. Cadar-cadar olmuş torpaqdan buxar qalxırdı.

Bir neçə ilxıçı həndəvərdə dolanıb dağılımış atları

bir yerə yığdı.

Arvadısa Tanabayı axtarırdı, daha doğrusu, axtarmırdı, yolunu gözləyirdi. Hələ tufan başlayanda o atlanıb qonşularla birgə ərinin

köməyinə getmişdi. İlxını tapmışdılar, qovub qaya arasına yığmışdılar. Ancaq Tanabay yox idi. Başqaları zənn etmişdi ki, Tanabay haradasa azıb. Ancaq

Tanabay azmamışdı - bunu arvadı yaxşı bilirdi. İndi qonşu uşağı qışqırır: "Odur, Caydar-apa, gəlir! - deyə qabağa qaçanda qadın yerindən tərpənmədi.

O, atın üstündə dinməz-söyləməz oturub, öz xəyanətəkar ərinə tamaşa elədi. Tərləmiş atın üstündə Tanabay, papaqsız-filansız, birçə alt köynəyində

hirsli-hirsli gəlirdi. Gülsarının sağ qıçını axsayırdı.

Uşaq qaçıb qabağa çıxdı:

- Biz də bayaqdan sizi axtarıyıq! - dedi. - Caydar-apa lap narahat

olmuşdu...

Doğrudan, da uşaq ki, uşaq... Tanabay:

- Azmışdım, - dedi. Dili topuq vurdu. Ər-arvad beləcə görüşdülər. Arada özgə bir söz olmadı. Uşaq

qaçdı, ilxını qayalıqdan çıxarmağa getdi və yalnız o qaçandan sonra qadın dilləndi:

- Heç, deyəsən, paltarını geyməyə də vaxt tapmamısan. Yaxşı ki,

çəkmən, şalvarın yadından çıxmayıb. Heç utanmırsan? O boyda uşaqların atasısan, ancaq...

Tanabay heç nə demədi. Axı, nə deyə bilərdi?

Bu vaxt ərzində

uşaq ilxını qovub gətirdi, atların hamısı sağ-salamat idi. Caydar uşağı çağırırdı:

- Gəl evə, Altıke! Bu gün sizdə də, bizdə də iş çoxdur. Külək

yurtları alt-üst eləyib. Gəl gedək yığışdıraq.

Sonra qadın lap astadan ərinə müraciət elədi:

- Dur burda, mən gedim yeməyə bir şey gətirim, bir şey də

tapım verim sal əyninə. Bu cür camaat arasına çıxmaq olmaz!

Tanabay:

- Mən aşağıda olacağam, - dedi.

O, atı aşağı sürdü. İlxını örüşə çıxarıb xeyli vaxt

qovdu. Gün düşmüşdü, hava qızmışdı. Çöl-çəmən buxarlanırdı, torpaq cana gəlirdi. Havada təzə ot iyi vardı, yağış qoxusu vardı.

Atlar tələsmədən çayı

keçdilər, dərədən adlayıb döşə qalxdılar. Burada Tanabayın gözləri önündə yeni aləm açıldı. Haradasa, lap uzaqlarda üfük ağ buluda bürünmüşdü. Sanki,

göylər həmişəkindən də geniş idi, uca və təmiz idi. Uzaqda, çölün düzündə parovoz tüstülənirdi.

Tanabay atdan düşüb, otun üstü ilə addımladı. Yanından

torağay uçdu, havaya qalxıb cikkildədi. Tanabay beləcə bir neçə addım yeridi, birdən o, üz-üstə yerə gəldi.

Gülsarı öz sahibini heç vaxt bu halda

görməmişdi. Tanabay üzüqoylu uzanmışdı, hönkürürdü, hönkürdükcə çiyinləri titrəyirdi. O ağlayırdı, xəcalətdən ağlayırdı, bir də ona görə ağlayırdı

ki, həyatda bu son xoşbəxtliyi də itirmişdi...

Ertəsi gün ilxı dağa yollandı. Bir də onlar gələn il yaz açılında buraya qayıdacaqdılar. Köç çaydan-

çaylaqdan keçdi, kəndin yanından ötdü. Atlar ilxı-ilxı getdi, mal-qara sürü-sürü getdi. Yollarda yüklü dəvələr, atlar, at üstə arvad-uşaq; qıllı

köpəklər sürülərin yanınca qaçdılar. Səslər bir-birinə qarışdı: insan səsi, at kişnəməsi, qoyun-quzu mələşməsi...

Tanabay öz ilxısı ilə birgə böyük

çəmənı arxada qoydu, bir vaxt bayram şənliyi keçirilən döşə qalxdı və bütün yolboyu o, aul səmtə baxmamağa çalışdı. Gülsarı birdən-birə çevrilib o

səmtə yönələndə, sahibi onu qamçı ilə geri qaytardı. Beləliklə də, onlar kəndin ayağındakı həyətə girmədilər. Bu dəfə o əllər Gülsarının başını

tumarlamadı: o əllər ki, qəşəng idi, isti idi, alnında ağ ulduzu olan qulanın dodaqları kimi həssas idi, yumşaq idi...

İlxı gədirdi.

Gülsarı istəyirdi

ki, sahibi mahnı oxusun, ancaq Tanabay oxumurdu. Aul arxada qalmışdı. Əlvida, aul! Qarşıda dağlar dayanıb. Çöllər, gələn yazacan sağlıqla qalın!

6

Gecəyarıya az qalırdı. Daha burdan o yana getməyə Gülsarının halı yox idi. Yollarda addımbaşı dura-dura Gülsarı birtəhər yarğanın yanınacan gəlib

çıxmışdı, ancaq at yarğanı keçə bilməyəcəkdi. Daha atı məcbur eləmək olmazdı - bunu qoca Tanabay yaxşı başa düşürdü. At inləyirdi, insan kimi

zarıyırdı. Yənə atın qıçları bükülürdü, ancaq bu dəfə Tanabay onu qaldırmaq fikrində deyildi.

Gülsarı yerə sərilib soyuq torpağın üstündə zarıdı, onun

başı bir yerdə qərar tutmurdu. At üşüyürdü, bədəni əsim-əsim əsirdi. Tanabay kürkünü çıxarıb atın üstünə saldı.

- Hə, qardaş, halın xarabdır. Lap

xarabdır, eləmi? Nə yaman üşüyürsən, Gülsarı. Axı, sən heç vaxt üşüməzdin. Tanabay daha nəşə dedi, ancaq at eşidə bilmədi. O, ancaq üreyinin səsinə

eşidirdi. O səs indi atın başına vurmuşdu, ürək partlayırdı, ürək yerindən qopurdu: Tum-tap, tum-tap, tum-tap, tum... Sanki, haradasa qorxub hürkmüş

ilxı çapırdı.

Ay dağların dalından çıxıb, buludlar arasından dünyaya baxdı. Göydən bir ulduz qopdu, axıb səssiz-səmirsiz söndü...

- Sən dur burda, mən

gedim çör-çöp gətirim.

Qoca dörd tərəfi dolanıb bildirki qanqalın qurularını sındırdı. Bir qucaq çör-çöp yığanacan tikanlar əllərini didim-didim

elədi. Sonra o, hər ehtimala qarşı, bıçağı əlində tutub yarğana endi, oradakı yulğun kollarından bir xeyli kəsib doğradı. Tanabay sevindi - yulğunun

yaxşı odu olacaqdı.

Həmişə Gülsarı oddan qorxardı. Bu dəfə qorxmadı, ocağın istisi də, tüstüsü də ona xoş gəldi. Tanabay kisənin üstündə əyləşmişdi,

qanqalı yulğunun gözüne qatıb ocağa tullayır, oturub alova baxa-baxa əllərini qızdırırdı. O, hərdən dururdu, atın üstündəki kürkü düzəldirdi və yənə

odun qırağında əyləşirdi.

Gülsarı qızındı, titrəməsi qoydu, ancaq atın gözlərinin sarısı get-gədə artırdı, ürəyi daha bərk sıxılırdı, nəfəsi

təngiyirdi. Ocağın qırmızı alovu gah yatır, gah qalxırdı. Gülsarının yanında oturmuş qoca gah görünür, gah qeyb olurdu. Qızdırmalı ata elə gəlirdi

ki, onlar tufanlı bir gecədə yol gedirlər, o kişnəyir, şahə qalxır, ilxını axtarır, ancaq ilxı tapılmır... Şimşək çaxırdı, zülmət gecə ağarırdı,

qaralırdı.

İşıq, qaranlıq. İşıq, qaranlıq...

7

Qış qurtardı, müvəqqəti olsa da, çəkilib getdi ki, çobanlar dünyada yaşamağın o qədər də çətin olmadığını

hiss eləsinlər. Qabaqda isti günlər gəlirdi, bir azdan mal-qara dirçələcəkdi, bolluca ət olacaqdı, süd olacaqdı, bayramlarda igidlər at çapacaqdı,

adi günlərdə kəsiləsi mal-qara ət kombinatına sürüləcəkdi. Doğum, qırxın, balaların bəslənməsi, bir yandan köç, bir yandan təhvil-təslim və bütün

bunlarla yanaşı hər kəsin öz həyatı, öz dərdi-səri. Sevgi və intizar, doğum və ölüm; uşaqlarının yaxşı oxuduğunu eşidəndə çobanlar sevinəcəkdilər,

fəxr eləyəcəkdilər, internatdan gələn pis xəbərlər onları kədərləndirəcəkdi: gözümün qabağında olsaydı, bəlkə də, pis oxumazdı... Bir yandan iş, bir

yandan ev dərdi, uşaq dərdi; qışın qarı, soyuğu, birillik olsa da, unudulub gedəcəkdi.

Xəstəlik, mal tələfatı, şaxtalar, cır-cındır köçəbələr və

soyuq tövlələr gələn iləcən hesabatlarda, məlumatlarda qalacaqdı. Sonra qış yenə də ağ dəvəsini minib gələcəkdi, çobanı yerin dibində olsa da,

axtarıb tapacaqdı, ona öz tərs üzünü göstərəcəkdi. Hər şey, hər şey təzədən başlanacaqdı. Bizim iyirminci əsrdə də elə qış öz qışlığındadır...

O il də

qış sərt keçmişdi. Arana köç başlananda at-ilxı, mal-qara çox arıq idi, hər halda çobanlar sevinirdilər, çünki yaz gəlmişdi və bu qışdan da onlar

sağ-salamat çıxmışdılar.

O yaz Tanabay Gülsarını ilxıya buraxmışdı. İndi o, çox nadir hallarda atın belinə yəhər qoyurdu. Tanabayın ata yazığı

gəlirdi, bir də belə şey olmazdı - tezliklə cütləşmə dövrü başlanacaqdı. Gülsarının yaxşı ayğır olacağı əvvəlcədən bilinirdi. Qulanlara və dayçalara

o, əsil ata kimi qayğı göstərirdi. Doğan atların yanında Gülsarı əlbəəl hazır olurdu, balanın münasib olmayan yerə düşməyinə, yaxud onun ana atdan

uzaqlaşmasına imkan vermirdi. Üstəlik, Gülsarının başqa bir məziyyəti də vardı: atların boş-boşuna narahat edilməyinə o heç cür dözə bilmirdi, belə

şeylər olanda Gülsarı ilxını qovub asudə yerə aparırdı.

O il qışda kolxozda dəyişiklik olmuşdu. Təzə sədr gəlmişdi, Çoro işləri təhvil verib rayon

xəstəxanasında yatırdı. Çoronun ürəyi lap korlanmışdı. Çoxdan idi ki, Tanabay gedib dostuna baş çəkmək istəyirdi, ancaq vaxt harada idi? Çoban ki

var, çoxuşaqlı ana kimi bir şeydir, xüsusən qış və yaz vaxtları iş-güc onun başından aşır. Heyvan məşin deyil ki, açarını burub bağlayasan, çıxıb

istədiyini yerə gedəsən. Buna görə, Tanabay xəstəxana deyə-deyə qaldı, heç cür vaxt tapıb gedə bilmədi. İndi işdə onu əvəz eləyən də yox idi.

Köməkçinin yerinə Tanabay arvadını yazdırmışdı, çünki birtəhər dolanmaq lazım idi. Doğrudur, kolxozçunun əmək gününə də bir şey vermirdilər, ancaq

necə olsa, iki əmək gününə bir əmək günündən çox şey düşürdü. Caydar - qucağında südəmə uşaq. Onun köməyi nə olacaqdı? Gərək Tanabay gecəli-gündüzlü

əlləşəydi, hər şeyi özü eləyəydi. O hələ başqa ilxıçılarla danışmış bir nəticə hasil etməmiş, xəbər gəldi ki, Çoro xəstəxanadan çıxıb, gedib evində

oturub. Ər-arvad belə məsləhətə gəldilər ki, onun yanına sonra gedərlər - ilxı dağdan enəndə.

Ancaq ilxı dağdan enəndən sonra, onlar təzə yerdə,

təzəcə yerbəyer olub oturduğunda, elə bir hadisə baş verdi ki, onu Tanabay ömürlük unuda bilmədi...

Məsələ burasındadır ki, şöhrətli olmaq at üçün çox

da asan başa gəlmir. Atın şöhrəti artdıqca rəhbər işçilərin ona olan təməhi də artır.

Bir gün səhər Tanabay ilxını örüşə çıxartdı, nahar eləmək üçün

qayıdıb evə gəldi. O öz balaca qızını dizinin üstündə oturtmuşdu, çay içə-içə arvadı ilə ordan-burdan söhbət eləyirdi. İnternata gedib uşağa baş

çəkmək lazım idi, həm də fürsət ikən Tanabay gərək bazara da dəyəydi, orada - vağzalın yanında nimdaş şey satanlardan arvadı və uşaqları üçün pal-

paltar alıb gətirəydi. Buna görə də, Tanabay arvadı ilə məsləhətləşdi.

- Caydar, - dedi, - madam ki, belədir, gərək Gülsarını yəhərleyəm. Yoxsa iş

uzun çəkər, qayıdıb gələ bilmərəm. Bu dəfə minim aparım, daha əl vurmayaçağam.

Arvad etiraz eləmədi:

- Özün bilərsən, - dedi.

Bu vaxt bayırda tappıltı

eşidildi, kimə at üstündə gəlirdi. Caydar bayıra çıxıb xəbər gətirdi ki, gələn ferma müdiri İbrahmdir və yanında kənddən başqa bir nəfər də gəlib. Tanabay könülsüz ayağa durub, uşaq qucağında bayıra çıxdı. Tanabayın atçılıq fermasının müdürindən xoşu gəlməsə də, hər halda qonağı qarşılamaq onun

borcu idi. Əslində, bu adamı nə üçün sevmədiyini Tanabayın heç özü də bilmirdi. Başqalarına baxanda İbrahim xoşxasiyyət adam idi, ancaq onda nəse bir

sürtüklük də vardı, beləsinin ipinə odun yığmaq olmaz. Bir də, əsas məsələ burasında idi ki, İbrahim heç bir iş görmürdü, kağız-kuğuz, yazı-pozu -

fermada əsil atçılıq işi gözə dəymirdi, hər bir ilxıçı öz ixtiyarına buraxılmışdı. Bu məsələni Tanabay partiya iclaslarında dəfələrlə qoymuşdu, hamı

razılıq eləmişdi, lap İbrahimin özü də razılaşıb tənqid üçün Tanabaya təşəkkürünü bildirmişdi, ancaq heç nə dəyişməmişdi. Yaxşı ki, ilxıçılar

vicdanlı adamlar idilər. Onları Çoro özü təyin etmişdi.

İbrahim atdan düşüb, gülə-gülə Tanabaya əl elədi:

- Əssəlamü-əleyküm, bəy! - İbrahim

ilxıçıların hamısına bəy deyirdi.

- Əleyküm-salam! - Tanabay təmkinlə qonağın salamını alıb, gələnlərlə əl-ələ görüşdü.

- Nə var, nə yox? İlxi nə

haldadır, öz canın-başın necədir? - İbrahim həmişəki suallarını yağdırırdı və danışmış-güldükcə onun ətli peysəri, həmişəki qayda üzrə, işarırdı.

-

Qaydasındadır.

- Şükür Allaha! Siz tərəfdən onsuz da nigarançılığım yoxdur.

- İçəri buyurun.

Caydar qonaqlar üçün təzə keçə saldı, bir-iki yumşaq dəri

də gətirib keçənin üstünə atdı ki, qonaqlar rahat otursunlar. İbrahim Caydarı da nəzərdən qaçırmadı.

- Salam, Caydar bəyxanım. Kefiniz-əhvalınız

necədir? Öz bəyinizə yaxşımı qulluq eləyirsiniz?

Caydar qonaqların salamını aldı.

- Buyurun, burda əyləşin, - dedi.

Hamı oturdu. Tanabay xahiş elədi ki,

arvadı kumıs gətirsin. Kumıs gəldi. İçdilər. Ordan-burdan söhbət elədilər.

- Yənə nə qalib maldarlıqda qalıb, - deyə İbrahim üyüdüb tökdü. - Burda,

heç olmasa, yaydan-yaya süd olur, ət olur, ancaq çöl işində, yaxud başqa işlərdə heç nə yoxdur. Odur ki, ilxıdan, mal-qaradan gerek bərk yapışaq. Düz

demirəmmi, Caydar bəyxanım?

Caydar başını tərpətib təsdiq elədi, ancaq Tanabay heç bir söz demədi.

Bunların hamısını o özü yaxşı bilirdi, həm də

Tanabay bu söhbəti İbrahimdən ilk dəfə eşitmirdi, hər yeri düşdükcə İbrahim canıyananlıq eləyib deyirdi ki, maldarlığın üstündə əsmək lazımdır. Ancaq

Tanabay başqa şey demək istəyirdi. Demək istəyirdi ki, maldarlıqda da bir şey qalmayıb, belə getmə, hər kəs özünə isti yer axtarsa, ət hardan olacaq,

süd hardan olacaq. Camaatın nə təqsiri var? Nə vaxtadan adamlar müftə-müsəlləh işə gedəcəklər? Məgər müharibəyəcən belə idimi? Bölgü vaxtı camaat

evinə araba-araba taxıl daşıyırdı. Bəs indi necə? Hərə bir boş kisəni əlinə götürüb avara-sərgərdan dolanır, deyir görüm harda nə var. Taxılı əkib

becərən də onlar, taxılsız qalan da onlar. Heç belə şey olarmı? İclas eləyib vəd verməklə iş aşmaz. Yazıq Çoro camaata çörək yerinə söz verə-verə

ürəyini azara salmadımı?

Lakin Tanabayın ürəkağrısı ilə düşündüyü bütün bu şeyləri İbrahimə deməyin mənası yox idi. Bu saat o, heç cür istəmirdi ki,

söhbət uzansın. Əksinə, qonaqları tez yola salmaq lazım idi, atı yəhərleyib evdən vaxtında çıxmaq lazım idi ki, vaxtında da qayıdıb gəlmək mümkün

olsun. Görəsən, bu adamlar nə üçün gəlmişdilər? Soruşmaq da yaxşı deyildi. Tanabay üzünü İbrahimlə gəlmiş cavan oğlana tutdu:

- Səni tanıya bilmirəm, -

dedi, - qardaş oğlu. Rəhmətlik Abalakın oğlu deyilsən ki?

Elədir, Tanake*, düz tapmışız.

- İşə bax, gör ömür nə tez gəlib keçir. İlxiyə baxmağa

gəlmisən? Nə yaxşı!

- Yox, biz...

İbrahim oğlanın sözünü kəsdi:

- Onu mən gətirmişəm. İş var, sonra danışıraq. Kumısına söz ola bilməz, Caydar

bəyxanım; özünə də, ətrinə də. Ondan bir fincan da tökün içək.

Yenə də ordan-burdan söhbət düşdü. Tanabay hiss eləyirdi ki, İbrahimin nəse bir kələyi

var, ancaq bu kələyin nədən ibarət olduğunu ayırd eləmək çətin idi. Nəhayət, İbrahim cibindən bir kağız çıxartdı.

- Biz bura belə bir iş üçün

gəlmişik, Tanake, - dedi, - bu kağızı da sizin üçün gətirmişik. Oxuyun.

O kağızı Tanabay ürəyində heca-heca oxudu. Oxudu və gözlərinə inanmadı. Əyri-

üyrü xətlə kağızın üstündə bu sözlər yazılmışdı:

"Sərəncam.

İlxıçı Bakasova.

Gülsarı adlı kəhər at minik üçün tövləyə göndərilsin.

Kolx. sədr. (dolaşığı

qol çəkilmişdir) 5 mart, 1950".

Belə gözlənilməz bir xəbərdən dəhşətə gəlmiş Tanabay kağızı dörd büküb penceyinin döş cibinə qoydu və uzun müddət

başını aşağı salıb dinməz-söyləməz oturdu. Cibindəki bir barmaq kağız Tanabayın ürəyini üşüdüdü. Əslində isə, heç bir gözlənilməz hadisə baş

verməmişdi. Bu atları Tanabay ondan ötrü bəsləyirdi ki, sonra iş üçün, minik üçün başqalarına versin. Bu bir neçə ildə o, briqadalara nə qədər at

göndərmişdi! Ancaq Gülsarını vermək... Belə bir iş Tanabayın qüvvəsi xaricində idi və o, təşviş içində düşünüb, atı saxlamaq üçün yollar axtarırdı.

Tanabay əməlli-başlı fikirləşməli idi. O özünü ələ almalı idi. İbrahimin canına qorxu düşmüşdü, buna görə də o, bir daha ehtiyatla izah elədi:

- Belə

bir iş üçün gəlmişik, Tanake, bu balaca işdən ötrü.

Tanabay təmkinlə onun üzünə baxdı.

- Yaxşı, İbrahim, - dedi, - iş qaçmır ki. Qoy bir də kumıs

versinlər içək, söhbət eləyək.

- Əlbəttə! Siz çox dərrakəli adamsınız, Tanake.

Tanabay üreyyində: "Ay tülkü, - dedi, - belə şirin sözlərlə məni aldada

bilməyəcəksən!"

Yenə ordan-burdan söhbət başlandı. Daha tələsməyin mənası yox idi.

Təzə gələn kolxoz sədri ilə Tanabay belə tanış oldu, daha doğrusu,

sədrin özü ilə yox, onun qarmaqarıışıq imzası ilə. Bu adamı Tanabay heç vaxt görməmişdi. Təzə sədr Çoronun yerinə qışda gəlmişdi, o vaxt Tanabay dağda

olurdu, kənddən-kəsəkdən xəbərsiz idi. Yeni gələn sədr, deyilənə görə, sərt adam idi, böyük vəzifələrdə olmuşdu. Lap ələ birinci iclasda o, işə can

yandırmayanlara ciddi xəbərdarlıq eləmişdi, əmək minimumunu doldurmayanları məhkəmə ilə qorxutmuşdu. Təzə sədr demişdi ki, xırda təsərrüfatlar

birləşdiriləcəkdir, çünki kolxozların geri qalmağına səbəb xırda təsərrüfatçılıq olmuşdur. Öz dediyinə görə, təzə sədr bunun üçün göndərilmişdi,

bundan sonra vəziyyət dəyişməli idi və kolxozun dirçəlməyindən ötrü o, təsərrüfatı aqrotexnika və zootexnika qaydaları üzrə idarə etməyi əsas vəzifə

kimi öz qarşısına qoymuşdu. Bundan sonra hamı aqrotexnika və zootexnika kurslarında təhsil almalı idi.

Nəticədə, doğrudan da, kurslar işə düşmüşdü -

plakatlar asılmışdı, mühazirələr başlanmışdı. O ki qaldı çobanların mühazirədə yatmağı, bunun məsələyə dəxli yox idi...

İbrahim diqqətlə Tanabayın

üzünə baxıb:

- Daha vaxtdır, Tanake, biz getməliyik, - dedi; çəkməsinin boğazını dartıb düzəltdi, tülkü dərisindən olan papağını silkib təmizlədi.

Tanabay dedi:

- Məsələ belədir, yoldaş ferma müdiri: Gülsarını verməyəcəyəm. O, burda ilxı üçün lazımdır. Cütləşdirmə üçün.

- Oy-boy, bu nə sözdür,

Tanake? Onun yerinə biz sənə beş ayğır verə bilərik, heç bir madyanın qısır qalmaz. Bundan asan nə var ki!..

İbrahim mat-məəttəl qalmışdı. Qabaqca hər

şey yağ kimi getdiyi halda birdən-birə... Nə isə, Tanabayın yerində başqa birisi olsaydı, o, söhbəti uzatmazdı. Lakin Tanabay Tanabay idi, ələ bir

adam idi ki, öz qardaşına da rəhm etməmişdi - bununla hesablaşmamaq olmazdı. Tanabayla yumşaq danışmaq lazım idi. Tanabay alnının tərini sildi,

fikirleşib ferma müdiri ilə qəti danışmağı qərara aldı:

- Sizin beş ayğırınız mənə lazım deyil, - dedi. - Nə olub bəyem, sən sədrin üçün minməyə

atmı qəhətdir? Kolxozda at qıtlığıdır? Niyə gerek məhz Gülsarı olsun?

- Bəs necə, Tanake? Sədr bizim başımızın böyüyüdür, onun hörmətini də biz

saxlamalıyıq. Kişi tez-tez rayona gedir, rayondan onun yanına gəlirlər.

Həmişə adam içindədir, göz qabağındadır. Necə deyərlər...

- Nə necə deyərlər?

Başqa ata minə onu sayamı salmayacaqlar? Yoxsa, sədrin adam içinə çıxmağı üçün mütləq Gülsarı vacibdir?

- Vacib oldu-olmadı, ancaq, mən bilən, onun

haqqı vardır. Özünüz, Tanake, müharibədə olmusunuz. Məgər elə olubmu ki, siz yüngül maşına minəsiniz, generalınız yük maşınında gəzsin? Əlbəttə

olmayıb! Generalın general yeri var, əsgərin əsgər. Düz demirəmmi?

- Bu, tamam başqa məsələdir, - deyə Tanabay qətiyyətsiz cavab verdi. Ancaq bunun nə

üçün başqa məsələ olduğunu soruşsaydılar, bu saat o, heç bir cavab verə bilməzdi. Tanabay hiss eləyirdi ki, at əldən getməkdədir, buna görə də

hirsli-hirsli dedi: - Verməyəcəyəm! Lazım deyiləmsə, ilxıdan götürün məni. Gedib dəmirçilik eləyərim. Orda mənim çəkicimi əlimdən ala

bilməyəcəksiniz.

İbrahim yerində qurcalandı - yaman dolaşığa düşmüşdü. Bu fikri sədrin beyninə onun özü salmışdı, özü söz vermişdi, atın dalınca özü

gəlmişdi, ancaq bu tərs adam işləri alt-üst eləmək istəyirdi. İbrahimin başqa əlacı qalmamışdı və o yalvarıb dil töküdü:

- Bu olmadı ki, Tanake! Biz

sizə hamıdan çox hörmət eləyirik, həmişə xətrinizi əziz tuturuq. Ancaq siz uşaq hərəkəti eləyirsiniz. Belə şey sizə yaraşarmı? - İbrahim dərindən ah

çəkib, üzünü Caydara tutdu.

- Siz deyin, Caydar bəyخانım, bir atın maliyyəti nədir ki? İlxıda min cür at var, hansını istəyirsiniz, seçin, götürün.

Kişini bizə sədr göndəriblər, gəlib ki...

Caydar onun sözünü kəsdi:

- Bəs sən nə üçün əl-ayağa düşməsən?

İbrahimin dili dolaşdı:

- Oy-boy, bəs necə

olsun? Qayda-qanun var. Mən balaca adamam, göndəriblər gəlmişəm. Özüm üçün istəmirəm ki? Mənə nə? İstəyir lap eşşək olsun, minəcəyəm. Bizi bura

Gülsarının dalınca göndəriblər, inanmırsınız, Abalakın oğlundan soruşun.

Oğlan dinməz-söyləməz başını tərپətədi və İbrahim yenə də yalvarmağa girişdi:

-

Öz aramızdır, heç yaxşı çıxmır. Bizə uzaqdan sədr göndəriblər, kişi bizim qonağımızdır, ancaq biz - bu boyda kəndin camaatı - onun üçün bir layiqli

at da tapa bilmirik. Camaat eşidib nə deyər bizə? Qırğızlarda havaxt belə şey görünüb?

- Lap yaxşı, lap yaxşı, - deyər Tanabay İbrahimin sözlərini

təsdiqlədi. - Qoy camaat eşitsin. Çoronun yanına gedəcəyəm. Ver, - deyər, verərəm.

- Elə bilirsiz ki, Çoro vermə deyəcək? Məsələ onunla da

razılaşıdırılıb. Siz ancaq Çoronun özünü pis vəziyyətdə qoya bilərsiniz. Heç yaxşı düşməz. Belə çıxır ki, təzə sədri saymırıq, köhnənin yanına

şikayətə gedirik. Çoro xəstə adamdır. Niyə də onun sədrlə münasibəti korlansın? Bu gün-sabah Çoro partorq olacaq, bir yerdə işləyəcəklər. Mane olmağa

dəyməz...

Çoronun söhbəti düşəndə Tanabay susmalı oldu. Hamı susdu. Caydar dərindən ah çəkdi.

- Ver aparsınlar, - dedi, - camaatı yoldan saxlama.

- Bax,

bu, ağıllı söz oldu, sağ olun, Caydar bəyxanım.

Sevincdən gözləri parıldayan İbrahim Caydara dönə-dönə minnətdarlıq elədi. O, boş yerə sevinmirdi, bu

minnətdarlıq boş yerə edilmirdi. Üstündən çox keçmədi ki, İbrahim ferma müdirliyindən qaldırılıb, sədrin maldarlıq üzrə müavini təyin edildi...

O gün

Gülsarı tutulanda Tanabay at üstündə başını aşağı salıb durdu. Baxmadı, ancaq hər şeyi gördü. Gördü ki, atı tutdular, boynuna təzə noxta keçirttilər.

(Tanabay onlara noxtamı verərdi!) Gördü ki, Gülsarı ilxıdan ayrılmaq istəmir, Abalakın oğlu yüyəni dartır, İbrahim atın üstündə səntirləyir, atı

qoşqu qayıışı ilə döydükcə döyür. Tanabay Gülsarının gözlərində təlaş gördü, çaşqınlıq gördü; at bilmirdi ki, onu madyanlardan, ayğırlardan niyə

uzaqlaşdırırlar, sahibindən ayırıp hara aparırlar. At kişnədi, onun ağızından çıxan buxarı da Tanabay görməyə bilmədi. Gülsarının yalını, belini,

sarğısını, belindəki, böyründəki qamçı yerlərini, atın gözəl qamətini, boy-buxununu, hətta onun sağ qabaq ayağında, biləkdən yuxarıdakı ziyili də

gördü. O, Gülsarının yerişini təsəvvürünə gətirdi, ayaq izlərini xəyalında canlandırdı, sahibindən uzaqlaşan sarı kəhərin bir tükü də Tanabayın

nəzərindən qaçmadı. O, hər şeyi gördü, ancaq dinmədi, dodaqlarını dişləyib dözdü. Tanabay başını qaldıranda Gülsarını aparanlar təpəni aşmışdılar. O,

dəli kimi qışqırılıb atını onların arxasınca çapdı. Bu vaxt Caydar köçəbədən çıxdı.

- Dayan, - dedi, -ağlın olsun!

Elə bu andaca, at üstə çapa-çapa

Tanabayın ağlına dəhşətli bir fikir gəldi: "Bəlkə arvad Gülsarıdan o gecələrin hayıfını çıxır?.." Tanabay qamçını çəkib atın başını döndərdi,

köçəbənin qabağına gəldi və rəngi ağarmış, gözləri hədəqədən çıxmış bir halda yəhərdən sıçrayıb arvadının üstünə yeridi:

- Sən o sözü niyə dedin? Niyə

dedin ki, atı ver?

Yenə öz təkini ilə arvad, Tanabayın qəzəbini soyutdu:

- Toxta, - dedi, - əl-qolunu oynatma. Bir qulaq as, gör nə deyirəm. Məgər

Gülsarı sənə öz atındır? Nəyin var axı, sənə özün? Nəyimiz var kolxozundur. Bununla da yaşayırıq. At kolxozun, sədr kolxozun ağası; necə buyurur

elə də olmalıdır. Qaldı ki, o biri məsələ, sən o barədə nahaq yerə fikirləşirsən. İstəyirsən lap bu saat çıx get. O məndən yaxşıdır, cavandır məndən,

gözəldir. Qəşəng arvaddır. Mən də kişisiz qala bilərdim, ancaq sən qayıdıb gəldin. Neçə illər yolunu gözləmişəm. Eybi yoxdur, mən dözərəm. Ancaq

sənə üç uşağın var, onları neyləyək? Sonra sən onlara nə cavab verəcəksən? Onlar nə deyəcək sənə? Mən onlara nə deyə biləcəyəm. Özün bil...

Tanabay

atlanıb getdi. Bütün günü ilxının yanında oldu, ancaq heç cür özünə gələ bilmədi. İlk Gülsarısız qaldı, yetim qaldı. Ürək də yetim qaldı. Gülsarı

özü ilə birgə Tanabayın ürəyini də apardı. O, hər şeyi apardı. Hər şey dəyişdi. Sanki, günəş də o günəş deyildi, göy də başqalaşmışdı, Tanabayın özü

də başqa adam idi.

Tanabay şər qovuşanda ilxının yanından qayıtdı. Rəngi boğulmuş halda o dinməz-söyləməz evə girdi. Qızlar yatırdılar. Ocaq yanırdı.

Arvadı onun əlinə su tökdü. Yemək gətirdi. Tanabay:

- İstəmirəm, - dedi. Sonra lap astadan əlavə elədi: - Dəmir-komuzu gətir, "Dəvənin mahnısı"-nı

çal.

Caydar dəmir-komuzu gətirdi, dodağına yapışdırdı, onun nazik polad siminə barmaq vurdu, simə nəfəs verdi, sonra havanı öz nəfəsinə çəkdi və

köçəri tayfaların qədim mahnısı polad simdən süzülüb axmağa başladı. Dəvənin mahnısı. Balasını itirmiş dəvə. Ağ dəvə, ağca maya. Nə zamandır ki, o,

səhrələr aləmini gəzir. Mələyir, nalə çəkir. Ağ dəvə balasını axtarır. Daha sən gecənin zülmətində dalımca gəlməyəcəksən, balam mənim. Gündüzlər gün

düşəcək, sən o günü görməyəcəksən, balam mənim. Sən daha yarpaqları üzməyəcəksən, qum üstə gəzməyəcəksən. Düzlərdən keçməyəcəksən, ağ südümü

içməyəcəksən, balam mənim. Hardasan? Dillənsənə! Əmcəyim dolub-daşır, ağ südüm qıçlarımdan axıb gedir, hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz

qalıb, bəs hardasan? Hardasan, qara gözlü balam mənim, sən hardasan?.. Caydar dəmir-komuzu yaxşı çalırdı. Bir vaxt buna görə Tanabay onu sevmişdi,

onda Caydar totuq-motuq bir qız idi.

Tanabay başını aşağı salıb dinləyirdi, yenə hər şeyi o baxmadan görürdü. Caydarın illər boyu soyuqda-istidə

işləməkdən kobudlaşmış əlləri. Onun ağ saçları və sifətindəki saysız-hesabsız qırışlar: boynunda-boğazında, ağızının yanlarında, gözlərinin

dövrəsində... Bu qırışların arxasında Tanabay ötüb keçən gənclik çağlarını görürdü, saçları çiyinə dağılmış al yanaqlı qızı xatırlayırdı, özünü

xatırlayırdı - cavan, lap cavan, hələ bığ yeri tərləməmiş... İlk görüş, ilk tanışlıq, ilk yaxınlıq. Lakin Caydar ərinin varlığından xəbərsiz idi. Bu

saat o öz aləmində idi - fikir aləmində, musiqi aləmində və onun simasında Tanabay öz aləm və sitəmlərinin tən yarısını görürdü. Bu dərdləri Caydar

həmişə özü ilə gəzdirmişdi.

...Ağ dəvə, ağca maya. Nə zamandır ki, o, səhrələr aləmini gəzir. Mələyir, nalə çəkir. Ağ dəvə balasını axtarır. Hardasan,

balam mənim, dillənsənə! Əmcəyim dolub daşır, ağ südüm qıçlarımdan axıb gedir, hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz qalıb, bəs hardasan?

Hardasan, qara gözlü balam mənim, sən hardasan?

Qızlarsa qucaqlayıb yatırdılar. Bayır səssiz, zülmət gecə, sonsuz çöllər. Bu vaxt Gülsarı tövləni ayağa

qaldırmışdı, atları yatmağa qoymurdu. İlk dəfə idi ki, o, buraya düşmüşdü, tövləyə - atlar həbsxanasına.

8

Səhərlərin birində öz yorğa atını ilxıda

görəndə Tanabayın sevinci yerə-göyə sığmadı. Gülsarı noxtasını qırıb qaçmışdı, yəhəri belində idi.

- Gülsarı, salam, Gülsarı! - deyə-deyə Tanabay atın

yanına qaçdı. Gülsarıya yaxından baxdı - başqa yüyəndə, başqasının ağır üzəngili nəhəng yəhəri altında. Hələ yəhərin üstündə yekə bir məxmər balıq da

vardı, sanki, atın sahibi kişi deyildi, yoğun, əndazlı bir arvad idi.

- Tfu! - Tanabay hirsindən tüpürdü. İstədi ki, atı tutub saxlasın, bütün bu

zir-zibili onun üstündən kənara tullasın, ancaq Gülsarı qaçıb uzaqlaşdı. Bu saat atın dayanması təhəri yox idi. O, madyanların dalınca düşmüşdü.

Gülsarı madyanlar üçün o qədər darıxmışdı ki, heç sahibinin də burada olduğunu hiss eləmirdi.

Tanabaysa ürekdən sevinirdi: "Əhsən! Əhsən! Deməli,

qaçmısan, noxtanı qırmısan. Gəz, dolan buralarda. Yaxşı-yaxşı kef elə. Qorxma, mən heç kəsə deməyəcəyəm".

Sonra Tanabay belə qərara gəldi ki, ilxını

qovub uzaqlaşdırsın. Gülsarını axtaranlar gəlib çıxanacan burada at rahat gəzib dolansın.

Tanabay yəhərin üstündə dikəldi, qamçını yelləyib:

- Qayt-

Qayt-Qayt! - deyə qışqırdı. İlxını qovmağa başladı.

Ana atlar hərəkətə gəlib, qulanları arxasınca apardı, bala madyanlar nazla, işvə ilə qabağa

cumdular. Külək əsdi, atların yalını yellədi. Gün altda yaşıl çöllər gülümsədi. Gülsarı silkələndi, əda ilə addımladı. O özünü ilxıya vurub təzə

ayğırı yanladı, onu ilxıdan çıxartdı, özü isə atların qabağında lovğa-lovğa gəzişərək fınxırdı, rəqs elədi, ilxının gah o yanına, gah bu yanına

keçdi. İlxının tanış qoxusu, madyan südünün ətri, bala atların iyi, əsən ot qoxulu meh Gülsarının başını gicəllətdi. Üstündə əcaib balıq olan o əcaib

yəhər, sanki, yerli-dibli yoxa çıxdı, ağır üzəngilər də yox oldu, Gülsarı onların varlığını unutdu. Dünən rayonda atbağlanan yerdə cilovu gəmirə-

gəmirə dayanmağı yaddan çıxdı, oradakı maşınların qorxunc səsi yaddan çıxdı. Rayondakı gölməçə, o gölməçənin qırağındakı iyli qəlyanaltı, Gülsarının

oradan yoldaşları ilə birgə iylənə-iylənə çıxan yeni sahibi, yəhərə oturandan sonra onun gəyirməyi, fısıldamağı - bütün bunlar sanki heç vaxt

olmamışdı. Sanki, o iylənən adamlar atları o palçıq yolda qovmamışdılar. Sanki, dünən həmin yolda var gücü ilə çapan, üstündə öz yeni sahibini motal

kimi yırğalayan Gülsarı olmamışdı. O, hər şeyi unutmuşdu - əvvəlki qaçışını da, sonrakı döyülməyini də.

İlxının tanış qoxusu, madyan südünün ətri,

bala atların iyi, əsən ot qoxulu meh Gülsarının başını gicəllətmişdi... O qaçırdı, oynaya-oynaya qaçırdı, heç ağılına da gətirmirdi ki, haradasa

dalınca çapanlar vardır.

Sonra Tanabay ilxını əvvəlki yerə gətirdi. Elə bu vaxt kənddən gələn iki nəfər atlı özünü yetirdi. Onlar Gülsarını

apardılar.

Ancaq çox keçməmiş Gülsarı ilxının arasında təzədən peyda oldu. Bu dəfə o, yüyensiz qaçmışdı, belində yəhər də yox idi. Nə yollasa yüyeni

başından çıxarmışdı, tövlədən gecə ikən qaçıb gəlmişdi. Əvvəlcə Tanabayı gülmək tutdu, sonra ciddiləşdi və nəsə fikirləşib ipi atın boynuna keçirtti.

Özü tutdu, özü bağladı, atı arxadan sürmək üçün qonşu köçəbədən bir uşaq da götürüb öz əli ilə Tanabay Gülsarını kənd yoluna çıxardı. Atın dalınca

gələnlər yolda onun rastına çıxdılar. Hətta Tanabay onları danladı da:
- Nə olub? - dedi. - Çolaqsınız nədir, sədrin atını da saxlaya bilmirsiniz.

Bərk bağlayın.

Gülsarı üçüncü dəfə gələndə Tanabay əməlli-başlı hirsləndi:

- Gicsən, nəsen! Sənin burda nə azarın qalıb? Axmaqsan ki var, - deyə o,

əlində ip at üstdə Gülsarının dalınca çapdı. Yənə atı kəndə apardı, yənə də atçılarla deyişdi.

Ancaq, bundan sonra da Gülsarı ağıllanmadı, fürsət

tapan kimi qaçıb gəldi. Atçıların da zəhləsini tökdü, Tanabayı da dəng elədi. ...Bir dəfə Tanabay örüşdən gec qayıtmışdı. Yatırdı. İlxını, hər

ehtimala qarşı, köçəbənin yaxınlığına qovub gətirmişdi. Buna baxmayaraq, çox narahat yatırdı. Bütün günü yorulub əldən düşmüşdü. Yuxusunda qəribə

şeylər görürdü: davadamı, sallaqxanadamı, haradasa dəhşətli bir yerdə idi. Dörd bir yan qan gölünə dönmüşdü, Tanabayın əlləri də qana bulaşmışdı. O,

yuxulu-yuxulu fikirləşirdi: qan pisdir, yaxşı əlamət deyil. Əlini yumaq istəyirdi. Onu arxadan itələyirdilər. Tanabaya gülürdülər. Kimsə qışqırırdı:

"Əlini qanla yuyursan, Tanabay. Burada su yoxdur, Tanabay, hər yan qandır! Ha-ha, ho-ho, hi-hi!.."

- Tanabay, Tanabay! - arvadı onu bərk-bərk

silkeləyəndə Tanabay gözlərini açdı.

- Nə olub? - dedi.

- Eşitmirsənmi? İlxıda nəse olub. Ayğırlar savaşırlar. Yəqin ki, Gülsarı gəlib yənə.

Tanabay

yataqdan qalxdı.

- Görüm onu lənətə gəlsin, - dedi. - Onun əlindən bizə rahatlıq yoxdur.

Paltarını geyindi, kəməndi də götürüb dərəyə endi. Orada atlar

çaxnaşırdılar. Hava işıqlanırdı.

Tanabay Gülsarını gördü. Bu nə idi? Atı dəmir buxovla cidarlamışdılar. O yeriye bilmirdi, tullanırdı. Qandallar

cingildəyirdi, Gülsarı fırlanırdı, şahə qalxırdı, kişnəyirdi, zarıyırdı. Bu yandan da xırdaca ayğır ona aman vermirdi, Gülsarını dişləri ilə didib

parçalayırdı.

Tanabay ayğırın üstünə cumdu.

- Ah, səni yox olasan! - dedi və kəməndi quduz ayğırın boynuna atıb elə darddı ki, əlində ip qırıldı.

Tanabay Gülsarını xilas elədi, özünənsə gözləri yaşardı. - Bu nə işdir, bu nə əməldir? Səni kim bu hala salıb, Gülsarı? Kim belə qandallayıb səni?

Axı, sən bu zülm ilə niyə gəlmisən, ay səfeh?..

İşə bax - ayaqda qandal bu uzaqlıqda yol gələsən. Çay keçəsən, yarğan keçəsən, təpələr aşasan. Yəqin

ki, Gülsarı bütün gecəni hoppanmışdı, bütün gecəni yol gəlmişdi. Tək-tənha, qandalları cingildədə-cingildədə sürgündən qaçanlar kimi.
"Vay səni, vay

səni!" - Tanabay başını buladı. Atın böyür-başını tumarladı. Sifətini Gülsarının dodaqlarına sürtdü. Gülsarı dodaqlarını Tanabayın üzündə gəzdirdi, yaladı, qıdıqladı, gözlərini qıyıb baxdı.
- İndi bəs neynəyək, Gülsarı? Sən bu inadından əl çəksənə. Lap başını itirmisən. Səfehəsən, vallah, səfehəsən.

Heç nədən xəbərin yoxdur...

O, atı yaxşı-yaxşı gözəndən keçirdi. Savaş vaxtı sıyrılmış, cırmaqlanmış yerlər tezliklə sağala bilərdi. Ancaq qandallar

atın ayaqlarını bərk sürtmüşdü. Dırnaqlarından qan axırdı. Dəmir çidarların keçə altlığını güvə vurmuşdu. Gülsarı çaydan keçəndə altlıq sivrilib

çıxmışdı, dəmirin üstü açılmışdı. Ayaqların qançır olmasının səbəbi də bu idi. Tanabay hirsli-hirsli düşünürdü: "İbrahimin işidir. Bu qədim

qandalları o, qocalardan nahaq yerə almayıb". Doğrudan da, İbrahimdən başqa kim bunu eləyə bilərdi? Çidar çox qədim şey idi. Hər çidarın öz kilidi

vardı, onları kilidsiz açmaq olmazdı. Keçmişdə çidarı ən yaxşı atların ayağına keçirərdilər ki, at oğruları onları örüşdən apara bilməsin. İpdən

qayırmış adi çidarı açmağa nə vardı ki! Bıçaqla kəs, qurtarsın getsin. Ancaq ayağında dəmir çidar olan atı heç kəs apara bilməzdi. Keçmişlərdə belə

idi; indi çidar çox nadir bir şey olmuşdu. Onu ancaq qədim kişilərdə tapmaq olardı. Yəqin ki, çidarın yerini kimsə İbrahimə nişan vermişdi. Atı

qandallamışdılar ki, örüşdən uzağa qaça bilməsin. Buna baxmayaraq, Gülsarı qaçmışdı...

Çidarı Gülsarının ayağından bütün ailəlikcə çıxardılar. Caydar

atın cilovundan yapışdı, əli ilə onun gözlərini tutdu, uşaqlar yaxınlıqda atılıb-düşürdülər, Tanabay isə dəmir-dümürü, nə ki var, ortaya töküüb qan-

tər içində çidarları açmağa biləcək bir şey axtarırdı. Keçmiş dəmirçilik peşəsi Tanabayın dadına çatdı, çox əlləşdi, çox çalışdı, əllərini şil-küt

elədi, ancaq axır başda çidarları açmağın üsulunu tapdı.

Tanabay qandalları çıxarıb var gücü ilə kənara tolazladı. Atın qançır olmuş ayaqlarına məlhəm

sürtdü. Caydar Gülsarını tövləyə apardı. Böyük qız kiçiyi dalına aldı, onlar da analarının dalınca getdilər.

Təkcə Tanabay yerindən tərpənmədi. O

yorulmuşdu, bərk yorulmuşdu. Xeyli vaxt fısıldayandan sonra dəmir-dümürü yığışdırdı. Gedib qandalı da gətirdi. Qaytarıb yiyəsinə vermək lazım idi,

yoxsa Tanabay bunun da cəriməsinə düşə bilərdi. Paslanmış qandala baxa-baxa Tanabay onu qayıran adamın ustalığına heyran qaldı. Burada hər şey bütün

incəliyincən düşünülmüşdü, burada hər şey yerbəyərində idi. Qədim qırğız dəmirçiləri. Onların bu gözəl sənəti unudulmuşdu, həmişəlik yaddan

çıxmışdı. İndi çidar, doğrudan da, lazım deyildi. Bəs başqa şeylər? Bir vaxt gümüşdən, misdən, ağacdan, dəridən necə gözəl şeylər qayrılırdı!

Qiymətləri də o qədər baha deyildi, ancaq çox gözəl şeylər idi. Hər şeyin öz yeri vardı, öz yaraşığı vardı. Daha belə şeylər yox idi. İndi hər şey

alüminiumdan qayırılırdı: fincan, qazan, asqı, ləyən - hamısı da eyni rəngdə, eyni biçimdə. Baxanda göz yorulur. Yəhər tikənlər də bir-bir sıradan

çıxırdı. Hanı o vaxtkı yəhərlər, o vaxtkı sənətkarlar! Vaxt vardı ki, hər yəhərin öz tarixi var idi: kim tikib, kim üçün tikib, hansı yəhərə nə qədər

zəhmət haqqı alıb. Yəqin ki, tezliklə hamı maşında gəzəcəkdi, orada - Avropadakı kimi; hamı eyni cür maşında, nömrəsi olmasa, bir-birindən ayıra

bilməzsən. Babaların sənəti isə unudulurdu. Qədim əl işləri həmişəlik yaddan çıxarılmışdı. Görəsən, nə vaxtacan belə olacaqdı, axı, insanın gözünün

işığı da, ürəyinin hərarəti də əlinin işindən bilinir...

Bəzən belə fikirlər birdən-birə Tanabayın beyninə dolurdu. Xalq sənətinin taleyini düşünməyə

başlayırdı, düşündükcə dəhşətə gəlirdi, ancaq bu işdə kimin müqəssir olduğunu dərk eləyə bilmirdi. Axı, onun özü də bir vaxt köhnəliyə qəbir

qazanlardan olmuşdu. Hətta bir dəfə komsomol yığıncağında köçəbələrin ləğv edilməsi barədə nitq söyləmişdi. Haradansa eşitmişdi ki, köçəbələr yer

üzündən silinməlidir, eşitmişdi ki, köçəbə köhnənin qalığıdır. "Rədd olsun, köçəbə! Yetər köhnə üsulla yaşamaq". Köçəbələr "qolçomaqlıqdan

salınmışdı". Onları dağıtmışdılar, torpaq evlər tikmişdilər. Köhnə çoban yurdlarının keçəsini doğrayıb hara gəldi sərf eləmişdilər, odunundan

hasarlar düzəltmişdilər, pəyə tikmişdilər, yandırmışdılar...

Sonra məlum olmuşdu ki, köçəri maldarlıq bunsuz mümkün deyildir. İndi bu haqda düşündükcə

Tanabay hər dəfə dəhşətə gəlirdi. Necə olmuşdu ki, o, belə bir nitq söyləmişdi, köçəri maldarlar üçün köhnə yurdlardan əlverişli heç bir şey olmadığı

halda, niyə o, yurdların əleyhinə çıxmışdı? Necə olmuşdu ki, Tanabay bu qədim alaçıqlarda öz xalqının böyük zəkasını görməmişdi? Hər çöpü, hər qarışı

böyük ustalıqla düşünülmüş bu qədim yurdlar insanların əsrlik təcrübəsinin məhsulu deyildimi?

İndi Tanabay qoca Torqaydan qalan hisli, sökük-salxaq

alaçıqda yaşayırdı. Alaçığın yaşı çox idi, onun hələ də birtəhər ayaq üstə durmağının birçə səbəbi vardısı, o da Caydarın tükənməyən səbri idi.

Bəzən gün uzunluğunu Caydar alaçığın ora-burasına yamaq vururdu, güc-bəla ilə onu yaşamağı təhrə salırdı, ancaq çox keçmirdi ki, yenə tükü tükülmüş keçə

sürüşüb düşürdü, dəlmə-deşik işarmağa başlayırdı, külək içəri vururdu, qar-yağış içəri dolurdu. Caydarın əzabı təzədən başlanırdı və heç vaxt

qurtarmırdı.

Hər dən arvad şikayətlənirdi:

- Nə vaxtacan müsibətdə yaşayacağıq? Bu nədir, bu necə keçədir, əl vurmamış kül olub tükülür. Dirəklər

çürüyüb gedir. Adamın deməyə də ayıbı gəlir. Gedib danışaydın barı, heç olmasa, təzə keçə verəydilər. Sən bu evin sahibisən, yoxsa yox? Bəs biz haçan

adam kimi yaşayacağıq?..

Əvvəllər Tanabay söz verirdi, arvadını sakitləşdirirdi. Ancaq bir gün o, kənddə təzə alaçıq barədə söhbət salanda məlum oldu

ki, köhnə ustalar çoxdan ölüb gediblər, cavanlarınsa bu haqda heç təsəvvürü də yoxdur. Kolxozda keçə də qıt olmuşdu.

Tanabay dedi:

- Yaxşı, siz bizə

yun verin, keçəni özümüz basarıq.

- Necə yun?! - dedilər. - Aydan gəlmisən, nədir? Yunun hamısı plan üzrə satışıya göndərilir, təsərrüfatda bir qram da

yun saxlamağa ixtiyar yoxdur...

Alaçıq yerinə Tanabaya brezent çadır təklif elədilər. Ancaq Caydar heç cür razılaşmadı.

- Çadırdansa, - dedi, - bu uçur

alaçıq yaxşıdır.

Başqa maldarların çoxu o vaxtlar çadırlara köçməyə məcbur olmuşdular. Ancaq bu da yaşayış idimi? Durmaq olmur, oturmaq olmur, içəridə

od yandırmağa qorxursan.

Yayı cəhənnəm istisi, qışda isə soyuqdan it də çadırdan qalmaz. İçində şey qoymağa yer yox, mətbəx düzəldə bilmirsən, öz

oturduğun yeri ürəyin istəyən cür qaydaya sala bilmirsən. Allahın bir qonağı da gələndə adam xəcalətdə qalır.

Şübhəsiz ki, Caydar haqlı idi. O,

sözünün üstündə bərk durdu:

- Yox! - dedi. - Mən çadırdan yaşaya bilmərəm. Çadır subay adamlar üçündür, o da vaxtdan-vaxta, həmişə yox. Biz külfətik,

uşaqlıyıq. Uşağın çimməyi var, oynamağı var, min cür dərdi-səri var. O vaxtlar Tanabay təsadüfən Çoro ilə rastlaşdı. Ona hər şeyi danışdı.

- Bu

işlərin axırı nə olacaq, - dedi, - yoldaş sədr?

Çoro isə yazıq-yazıq başını buladı:

- Bu barədə biz gerek vaxtında fikirləşəydik. - Yuxarıdakı

rəhbərlərimiz də həmçinin. İndi neynəmək olar? Məktubu məktub dalınca göndəririk, bilmirik ki, yuxarıdan nə cavab verəcəklər. Deyirlər yun qiymətli

xammaldır. Defisitdir. Xaricə gedir. Onu məişət işlərinə sərf eləmək, deyirlər, məqsədəuyğun deyildir.

Bununla da Tanabay səsini kəsdi. Belə çıxırdı

ki, bu işdə onun özü də müqəssir idi. O, ürəyində öz axmaqlığına güldü: "Məqsədəuyğun deyildir! Ha-ha-ha! Məqsədəuyğun deyildir!"

Bu söz uzun müddət

Tanabayın yadından çıxmadı - "məqsədəuyğun deyildir!"

Beləliklə də, onlar sökül-salxaq alaçıqlarında qaldılar. Bu alaçığı düzəltmək üçün adicə yun

lazım idi. Elə bir şey ki, onu kolxoz sürüsündən ton-ton qırxiş aparırdılar...

Beləcə, xeyli düşünüb-danşınandan sonra, Tanabay əlində cidar alaçığa

qayıtdı. Köhnə alaçıq birdən-birə Tanabaya o qədər miskin göründü ki, bir andaca hər şey onun gözündən düşdü. O özünə də nifrət elədi, əlindəki

qandala da nifrət elədi. Tanabay hirsindən dişlərini qıncırdatdı. Üstəlik, belə pis bir vaxtda, Gülsarının dalınca çapan atlılar da gəlib yetişdilər.

Tanabay:

- Gedin, aparın! - dedi. Qəzəbindən dodaqları titrədi. - Bu qandalı da sədrinizə verin, deyin ki, bir də bunu atın ayağına keçirsə, bu

dəmirnən onun kəlləsini əzəcəyəm. Belə də deyin!..

Bu sözləri Tanabay ürəkdən dedi, ucadan dedi. Ancaq nahaq yerə dedi. Lap nahaq yerə! Bu hirslilik,

bu açıq-saçıqlıq onun üçün həmişə baha başa gəlmişdi...

9

Günəşli, işıqlı bir gün idi. Öz gəlişi ilə bahar hər yerdə göz qamaşdırırdı. Təzəcə açılmış

yarpaqlar rəng alıb, rəng verirdi, çöllərdən ağappaq buxar qalxırdı. Bahar yaşıl otlardan hər yana xalı sərmışdi - yola, rizə, insanların ayağı

altına.

Tövlənin qabağında uşaqlar oynayırdılar. Oyunçuların biri çilingi göyə atırdı, ona havadaca bir ağac ilişdirib yolboyu tolazlayırdı. Sonra yol

ağacın boyunca ölçülürdü: bir, iki, üç... yeddi... on... on beş... Tələbkar hakimlər də oyunçunun dalınca axışib ölçüyə nəzarət eləyirdilər - oyuna

xələl qatmaq olmazdı.

Saydılar: iyirmi iki. Qalib əvvəl vurduqlarını da hesabladı:

- Bayaq yetmiş səkkiz idi, bu da iyirmi iki. Oldu yüz! Yüz! Yüz! -

deyə oğlan sevinclə qışqırdı.

O birilər də bu səsə qoşuldu:

- Ura-a, yüz!

Deməli, oyun qurtarmışdı. Daha artıq-əskik danışmaq olmazdı. Uduzan qurd kimi

ulamalı idi. Qalib cızığa yaxınlaşırdı, çilingi bir daha qabağa atırdı. Qolu gəldikcə atırdı. Hamı çilingin düşdüyü yerə axışırdı. Sonra çiling bir

də göyə qalxırdı, bir də vurulurdu, beləliklə, zərbə üç dəfə təkrar olunurdu. Çiling irəli atıldıqca uduzanın ağlamağı gəlirdi, çünki o, bu qədər

yolu nəfəs dərmədən ulamalı idi. Lakin oyunun çox möhkəm qanunları var. "Nə durmusan, tez ol, ula!" Uduzan havanı ciyərlərinə yığıb yola düşürdü. O

qaçırdı, oxuyurdu:

Akbay, Kokbay, ay dəcəl,
Buzovları qovma gəl.
Qovarsan, çatammazsan,
Qulağını kəsərlər - du-u-u-u...

Qaçanın başı gicəllənirdi, ancaq

o, canını boğazına yığıb ulayırdı. Yox, yoruldu, nəfəsi çatmadı. İndi o, yenidən geriye qayıtmalı idi, təzədən başlamalı idi. Başladı. Yenə də nəfəsi

çatışmadı. Qalibin bayramı idi. Bu saat o, uduzanı minəcəkdi. Qalib uduzanın belinə atılırdı və eşşək kimi sürürdü.

- Ço-ço, ço-ço! Yeri görüm, belə

ha, tez-tez! Baxın, uşaqlar, mən Gülsarını minmişəm. Bu mənim Gülsarımdır. Gör necə yorğa gedir, ço-ço, ço-ço!.. Gülsarı isə bu vaxt divarın dalında,

tövlədə idi. Səbri tükənmişdi. Bu gün onu, nədənsə, yəhərleyen yox idi. Səhərdən nə yem vermişdilər, nə su vermişdilər. Yaddan çıxmışdı. Tövlə çoxdan

boşalmışdı, qoşqu atları da, minik atları da getmişdi, tövlədə bircə Gülsarı qalmışdı...

Atçılar tövləni təmizləyirdilər. Divarın dalından uşaqların

çığırtısı eşidilirdi. İmkani olsaydı, Gülsarı bu saat çölə qaçardı, özünü ilxıya yetirərdi. Dümdüz çöllər Gülsarının gözü qabağında idi. Haradasa

düzlərə yayılmış ilxılar Gülsarının xəyalından getmirdi. Orada atların başı üzərində quşlar uçuşurdu. Quşlar qanadlarını yellədirdilər, civildəşib

bir-birini haraylayırdılar.

Gülsarı silkələndi, dartınıb zənciri qırmaq istədi. Yox, onu bərk bağlamışdılar, qoşa zəncirlə bağlamışdılar. Bəlkə

özünüküləri çağırırdı? Gülsarı başını pəncərəyə uzatdı, ayaqlarını yerə döyüb, ucadan uzun-uzadı kişnədi: "Ey siz! Hardası-ı-ınız..."

Atçılardan biri

əlində bel Gülsarının üstünə cumdu:

- Kəs! - dedi. - Bəsdir, zəhləmizi apardın. - Sonra qapının dalındakı bir nəfərə üz tutub soruşdu: - Çıxardımmı?

Bayırdan:

- Çıxart! - dedilər.

İki nəfər atçı Gülsarını həyəətə çıxartdı. Ah, həyəət necə də işıq idi, hava necə də gözəl idi! At yazın məstedici

havasını ciyərinə çəkdi; burnunun namnazik deşikləri titrədi. Havada yarpaqların acımtıl iyi vardı, yumşalmış torpağın şirin qoxusu vardı. Gülsarının

bədənində qan oynadı. Qaçmaq lazım idi. Gülsarı ehmalca irəli sıçradı. Neçə səs eyni vaxtda onun qabağını saxladı:

- Dayan! Dayan! Dayan!

Görəsən, niyə

bu gün Gülsarının dövrəsinə bu qədər adam yığılmışdı? Adamlar qollarını çırmalamışdılar. Qollar tüklü idi, güclü idi. Əyninə boz önlük geymiş bir

nəfər par-par parıldayan dəmir-dümürü ağ parçanın üstünə yığırdı. Dəmir parıltısından göz qamaşırdı. Başqalarının əlində ip vardı. Gülsarının təzə

sahibi də burada idi. Enli qalife şalvarda qısa, yoğun ayaqlarını bir-birindən aralı qoyub əda ilə dayanmışdı. Başqaları kimi, onun da qaşları

çatılmışdı. Ancaq o, qollarını çırmalamamışdı. Bir əlini belinə vurmuşdu, o biri əli ilə penceyinin düymələrini oynadırdı. Dünən də rayondan

qayıdanda onun ağzından həmişəki pis qoxu gəlirdi.

İbrahim çırmamış qollarını yuxarı qaldırdı.

- Hə, başlayın, - dedi, - nə durmusunuz? - Sonra üzünü

sədrə tutub: - Başlayaqqmı, Coroqul Aldanoviç?

Sədr başını tərpətdi.

İbrahim tülkü dərisindən olan papağını çıxarıb, tələsə-tələsə tövlənin qapısındakı

mıxa vurdu. Papaq peyinin üstünə düşdü. O, papağı silkib təzədən mıxa keçirdi. Yanındakılara üz tutub:

- Başlayın! - dedi. Sonra yenə boynunu sədrə

sarı uzatdı: - Siz bir az kənarda dursaydınız pis olmazdı, Coroqul Aldanoviç, Allah eləməmiş, birdən at vurur sizi. At dediyin şüursuz heyvandır,

ondan hər şey gözləmək olar.

Gülsarının boynuna kəndir saldılar, atın bədəninə üşütmə düşdü. Kəndir qəzildən idi. Dalayırdı. Kəndiri bərk-bərk belinə

doladılar, ucunu arxaya aşırıdılar. Görəsən, adamlar neynəmək istəyirdilər? Niyə kəndiri Gülsarının dal ayaqlarına bağlayırdılar, topuğuna

keçirirdilər? Niyə onun ayaqlarını dolaşdırırdılar? Gülsarı hirsələnməyə başlayırdı, fısıldayırdı, gözlərini bərəldirdi. Görəsən, bütün bunlar nədən

ötrü idi?

İbrahim bir daha əl-ayağa düşdü.

- Tez olun! - dedi, sonra zil səslə qışqırdı: - Yıxın!

İki cüt yoğun, tüklü bilək bir göz qırpımında kəndiri

dartdı. Gülsarı dibindən qopmuş ağac kimi yerə gəldi - qxa-a! Günəş dombalaq aşdı, zərbədən yer titrədi. Bu nə idi? Niyə Gülsarı böyrü üstə

uzanmışdı? Niyə insanların sifəti qəribə bir şəkildə yuxarı dartınmışdı, nə üçün ağaclar bu qədər uca görünürdülər? Axı, nəyə görə Gülsarı belə

narahat uzanmışdı? Yox, belə ola bilməzdi.

Gülsarı başını tərpətdi, bütün bədənini hərəkətə gətirdi. Kəndirlər hər tərəfdən canına keçdi, atın qıçları

dartılıb qarnına yığıldı. At eşələndi, var gücünü topladı, hələ bağlanmamış dal ayağı ilə müqavimət göstərdi. Kəmənd daha bərkdən dartıldı, kəndirin

xırçılısı eşidildi.

İbrahim bağırdı:

- Yapışın, bərk tutun, ayaqlarını saxlayın!

Hamı atın üstünə tökülüşdü, hər tərəfdən Gülsarının üstünə dizlər

döşəndi. İbrahim fasiləsiz zingildəyirdi:

- Başını əyin, başını! Kəndiri dolayın! Dartın! Yaxşı. Tez olun, zirək olun. O ipi bir də tut görüm. Bir də

çek. Oldu. Bu tərəfdən bir də dola. Düyünlə. Yaxşı-yaxşı düyünlə!

Kəndiri dartdıqca dartdılar. O qədər çəkdilər ki, bütün kəndir yığılıb daş kimi bir

düyün oldu. Gülsarı zarıdı, inildədi, boynunda, başında oturanları tərpətib, yerə yıxıb kəndirdən xilas olmağa çalışdı. Ancaq adamlar yenə durdular,

yenə dizlərin ağırlığı Gülsarının nəfəsini kəsdi. Atın tərlə canına üşütmə düşdü, qıçları keyidi. Gülsarı təslim oldu.

- Vəssalam!

- Bax bunda güc var

ha!..

- At yox, lap traktor ola, daha yerindən tərpənəmməz!

Sədr ata yaxınlaşdı, bəli, o özü - Gülsarının yeni sahibi. Atın başı üstündə çömbəlib

oturdu. Əsnədi, dünənki mürdar qoxu yenə Gülsarının nəfəsinə dəydi.

Gülümsədi, aşkar sevinclə gülümsədi, - sanki qarşısında yıxılan at deyildi, insan

idi, onun qəddar düşməni idi.

İbrahim də sədrin yanında əyləşdi. Üz-gözünün tərini sildi. Onlar yan-yanası oturdular, papiros çəkdilər, nəyisə

gözlədilər.

Uşaqlarsa küçədə hələ də oynayırdılar:

Akbay, Kokbay ay dəcəl,

Buzovları qovma gəl.

Qovarsan, çatammazsan,

Qulağını kəsərlər - du-u-u-u-u!..

Günəş əvvəlkitək işıq saçırdı. Son dəfə idi ki, Gülsarı geniş düzləri görürdü, o düzlərə səpələnmiş ilxılları görürdü. Orada ilxılların başı üstündə

quşlar uçurdular, qanadlarını yellədirdilər, sevinclə civildəşirdilər... Gülsarının ağzına, burnuna milçəklər doluşmuşdu. Onları qovmaq da mümkün

deyildi.

Yenə İbrahim üzünü sədrə tutdu:

- Başlayağmı, Coroqul Aldanoviç?

Sədr başını tərpetdi. İbrahim ayağa qalxdı.

Yenə adamlar hərəkətə gəldilər,

dizləri ilə, döşləri ilə bağlı atın üstünə tökülüşdülər. Gülsarının başını daha bərkdən yerə basdılar. Kiminsə əli atın paçasının arasında gəzdi. Uşaqlar qarğa-quş kimi divarın üstünə doluşdular.

- Bax e... Bax e... Gör atı neyləyirlər.

- Dırnağını təmizləyirlər.

- Bah, yaman da bilənmişsən!

Dırnaq-zad təmizləmirlər.

İbrahim uşaqların üstünə bağırdı:

- Ey, siz orda neynirsiniz? İtilin ordan! Gedin oynayın. Burda sizlik iş yoxdur.

Uşaqlar

divarın üstündən tökülüşdülər.

Ara sakitləşdi.

Yenə adamlar Gülsarını basıb əzirdilər. Nəsə soyuq bir şey ətinə toxunurdu, onu üşüdürdü. Gülsarı yumaq

kimi büzüşmüşdü. Sədr isə hələ də çöməlib oturmuşdu, baxırdı, nəsə gözləyirdi. Birdən Gülsarının canında elə dəhşətli bir ağrı qopdu ki, atın

gözlərinin işığı çilik-çilik oldu. Ax, haradasa qıpqırmızı od parıldadı, sonra zülmət çökdü, qapqara zülmət...

Hər şey qurtarandan sonra da bir müddət

Gülsarını açmadılar. Gərək qan kəsiləydi.

İbrahim dikəldi. Əllərini silə-silə sədrin qarşısında dayandı.

- Qurtardıq, - dedi, - Coroqul Aldanoviç, hər

şey qaydasındadır. Daha bunun ilxıya qaçmağı qurtardı. Çox qaçıb, bəsdir. Qaldı ki Tanabay... ona baş qoşmağa dəyməz. Tüpürün. O adam həmişə belə

olub. Heç öz qardaşına da ürəyi yanmayıb - qolçomaqlıqdan salıb, Sibire göndərib. Eləsindən heç kəsə xeyir gəlməz...

Özündən razı halda İbrahim

papağını mıxdan götürdü, silkib, sığallayıb tərli başına qoydu.

Uşaqlar hələ də oynayırdılar:

Akbay, Kokbay,

. du-u-u-u!..

Aha, çatammadın,

belini əy. Çu, Gülsarı, irəli! Ura-a, mən Gülsarını minmişəm. Bu mənim Gülsarımdır!

Günəşli işıqlı bir gün idi.

Gecə. Dərin gecə. Bir qoca at və bir

qoca insan. Dərədə tonqal yanır. Alov titrəyir – qalxır, yatır...
Donmuş, bərkimiş torpaq atın böyrünü üsüdü. Boynunda çuqun ağırlığı var,
başı

qalxıb-düşməkdən yorulub. Lap o vaxtkı kimi yorulub. Elə bil yenə də ayağı
qandallı yol gedib: hoppana-hoppana, atıla-atıla. O, yenə ayağındakı

qandalı qırmaq istəyir, qıra bilmir. İstəyir çapsın, elə çapsan ki,
dırnaqları od tutub alışsın. İstəyir göyə qalxsın, uçsun, sinə dolusu nəfəs

alsın. Gülsarının örüşə çapmağı gəlir: – var səsi ilə kişnəmək üçün, ilxını
çağıрмаq üçün. İstəyir madyanlarla, qulanlarla birgə çapsın, ancaq

qandallar qoymur. Tək-tənha, qandalların cingiltisi altında o, sürgündən
qaçanlar kimi yerişir, hoppanır, addım-addım irəli gedir. Ətraf zülmət, boş,

kimsəsiz. Yuxarıda ay silkələnir, külək qasırqasında çalxalanır. Gülsarı
başını dikəldib irəli hoppananda ayı görür, onun başı aşağı sallananda ay da

itir, yuxarıdan daş kimi qopub yerə gəlir.

Gah işıq, gah qaranlıq. Gah işıq, gah qaranlıq... Gülsarı baxa bilmir,
gözləri yumulur.
Zəncirlərin səsi

gəlir, onlar atın ayaqlarına batır, ayaqların qanı axır. Boşluq, qaranlıq...
Qandal ağrısı yaman olur, qandalla yerimək çətin olur.
Dərədə tonqal

yanır. Donmuş, bərkimiş torpaq atın böyrünü üsüdü...

İki həftədən sonra ilxı yenə köç etməli idi, atlar dağa qalxmalı idilər.
İlxıçılar dağda

məskən salacaqdılar. Bütün yayı, payızı, qışı, – gələn yazacan. Mənzildən
mənzilə köçmək asan məsələ deyil. Üstəlik, köç vaxtı gələndə o qədər zir-

zibil yığılır ki! Görünür, atalar nahaq yerə deməmişlər: əgər özünü kasıb
bilirsən, zəhmət çək, bir dəfə köç elə.
Köçmək üçün hazırlaşmağın vaxtı

çatmışdı, görüləsi xeyli iş vardı; dəyirmanı, bazara, pinəçi dükənina getmək
lazım idi, internata baş çəkib uşaqdan bir xəbər bilmək lazım idi...

Tanabay isə suyu süzülən toyuğa dönmüşdü. Heç arvadı da ondan baş çıxara
bilmirdi. İşıqlananda dururdu, atlanıb birbaş ilxıya çapırdı, bir kəlmə söz

soruşmaq olmurdu. Nahar vaxtı qayıdıb gəlirdi, dilxor, əsəbi. Özü də, elə
bil, nə isə gözləyirdi, həmişə niğaran idi.
Caydar çox əlləşdi, ancaq

ərindən bir söz çıxara bilmədi. Nəhayət, bir dəfə Tanabay arvadına cavab verdi:

- Bu günlər pis yuxu görmüşəm, - dedi.
- Belə deyirsən ki, daha

soruşmayım, eləmi?

- Yox, düzünü deyirəm. Heç yadımdan çıxmır.
- Başıma xeyir. Bir vaxt bütün kənddə birinci allahsız sən deyildinmi? Qarılar gecə-

gündüz sənə qarğımırıldılarımı? Qocalırsan, Tanabay, sən dərdin budur, axşamcan ilxının böyür-başında hərlənirsən, bu gün-sabah köç başlanır, heç

sənənin vecinə də deyil. Mən yazıq tək canıma bu qədər işi necə yerbəyer eləyim? Uşaqlar da bir yandan. Heç olmasa, gedib Çoroya baş çəkəydin. Qanacağı

olan adam xəstəyə baş çəkməmiş köç eləməz.

Tanabay bundan da boyun qaçırdı.

- Qaçmır ki, - dedi, - sonra gedərəm.
- Sonra yeni haçan? Axı, nə olub sənə,

elə bil aula getməyə qorxursan. Sabah yığışaq ikimiz də gedək. Uşaqları da özümüzle götürürük. Gərək mən də aula baş çəkim.

Ertəsi gün qonşulardan

cavan bir çobanla razılaşırdılar, ilxını ona tapşırdılar, atlanıb ailəlikcə kəndə yollandılar. Kiçik qızı Caydar qucağına aldı. Böyüyü Tanabay götürdü.

Uşaqları qabaqlarında oturdub, at üstə yavaş-yavaş yol getdilər. Kəndə yetişdilər. Küçələrdə tanış-bilişlə salamlaşdılar. Dəmirçixanaya çatanda

Tanabay gözlənilmədən atı saxladı. Yəhərdən düşüb böyük qızı da Caydar minən atın tərkinə qoydu.

Arvad təəccüblə soruşdu:

- Neynirsən? Hara gedirsən?

Tanabay:

- Siz gedin, - dedi, - mən bu saat qayıdıram. Çoroya deynən ki, indicə mən də gəlirəm. İdarədə təcili işim var, bir azdan bağlayıb nahara

gedəcəklər. Gərək dəmirçixanaya da baş çəkəm. Köç üçün nal almalıyam, qab-qasıq götürməliyəm.

- Axı, yaxşı düşməz. Biz xəstə yanına gəlmişik.
- Eybi

yoxdur. Sən sür get. Bu saat qayıdıram.

Tanabay nə idarəyə getdi, nə də dəmirçixanaya baş çəkdi. O, birbaşa at tövləsinə çapdı.

Tələsə-tələsə, heç kəsi

çağırmadan, tövləyə girdi. Gözləri tövlənin toranlılığına alışınca Tanabayın dodaqları qurudu. Tövlə bomboş idi, atların hamısı işə çıxmışdı. Baxıb

dörd bir tərəfi yoxlayandan sonra Tanabay özünə gəldi. Atçıları axtara-axtara o biri qapıdan tövlənin həyətinə çıxdı. Neçə gün qorxa-qorxa düşündüyü

şeyi Tanabay burada gördü. Yumruqları özündən xəbərsiz düyümləndi.

- Ah, alçaqlar, - dedi, - mən bunu bilirdim.

Gülsarı talvarın altında idi. Quyruğuna

ip keçirmişdilər, ipi boynuna bağlamışdılar. Atın bir-birindən aralı qoyulmuş dal ayaqlarının arasında qapqara, səhəng boyda iri şiş vardı. Şiş

bərkimişdi, hov eləmişdi. At başını ota uzadıb hərəkətsiz dayanmışdı, gözlərində ağrı vardı, ələm vardı. Tanabay hirsindən dodaqlarını çeynədi, ata

yaxınlaşmaq istədi, cəsəreti çatmadı. Onun gözləri önündə yenə də nəhayətsiz bir boşluq yarandı. O boş tövlə də, o kimsəsiz həyət də, o axtalanmış at

da Tanabayın ürəyini sıxıntı ilə doldurdu. Tanabay atının başını döndərdi, dinməz-söyləməz geri qayıtdı; iş-işdən keçmişdi. Axşam onlar köçəbəyə

qayıdanda şam vaxtı Tanabay bu barədə qəmli-qəmli söz açdı:

- Yuxum doğru çıxdı.

- Nə olub ki?

- Orada qonaqların yanında demək istəmədim. Daha Gülsarı

bu tərəflərə qaçıb gəlməyəcək. Bilirsənmi, başına nə oyun açıblar?

Axtalayıblar, alçaqlar!

- Bilirəm. Buna görə də səni dartıb aula aparmışdım. Sən bu

xəbəri eşitməkdən qorxurdun, elə deyilmi? Nə üçün qorxmalıydın? Uşaq deyilsən ki! Məgər at axtalamaq birinci dəfədir, yaxud axırıncı dəfədir? Bu iş

bünövrədən belə olub, bundan sonra da belə olacaq. Bunu ki, hamı bilir.

Daha Gülsarı barədə Tanabay heç bir söz demədi. Ancaq o, sədrə olan

münasibətini gizlədə bilmədi.

- Yox, - dedi, - yox. Bu təzə sədr heç yaxşı adama oxşamır. Ürəyim belə deyir.

Caydar etiraz elədi:

- Nə danışırısan,

Tanabay, belə şeyləri boşla getsin. Sənin atını axtalayıblar - deməli, sədr pis adamdır. Bu nə sözdür deyirsən? Sədr təzə adamdır. Kolxoz böyük, iş

çətin. Eşitmədinmi, Çoro deyirdi ki, tezliklə kolxozların işinə baxacaqlar, kömək eləyəcəklər. Təzə planlar cızılır. Ancaq sən vaxtından qabaq hökm

çıxarırsan. Axı, biz bu çöl-biyabanda çox şeyi bilmirik...

Şamdan sonra Tanabay ilxının yanına getdi və gecəyarıyacan orada oldu. Özünü söyüb danladı,

hər şeyi yadından çıxarmağa çalışdı, ancaq tövlədə gördüyü mənzərə onu heç cür rahat buraxmadı. İlxının dövrəsində at çapıb, çölləri gəzə-gəzə

Tanabay düşündü: "Bəlkə, mən, doğrudan da, səhv eləyirəm? Bəlkə, adamların haqqında belə düşünmək olmaz? Əlbəttə, axmaqlayıram. Ona görə ki,

qocalıram, il boyu ilxının dalınca qaçırıram, nə gözüm bir şey görür, nə qulağım bir söz eşidir. Bəs yaşamaq nə vaxtacan belə çətin olacaq?.. Bircə

nitqlərə qulaq asanda elə bilirsən ki, hər şey qaydasındadır. Yaxşı, fərz eləyəm ki, mən səhv eləyirəm. Kaş elə mən səhv eləmiş olum. Axı, başqaları

da, yəqin ki, mənim kimi fikirləşirlər...”

Tanabay at üstdə çölləri gəzdi, düşündü, özü öz suallarına cavab tapa bilmədi. Və beləcə düşünə-düşünə o,

kolxozun təzəcə qurulduğu vaxtları xatırladı. Onlar xalqa xoşbəxt həyat vəd eləmişdilər, böyük-böyük arzularla yaşamışdılar. Bu arzuları həyata

keçirmək üçün onlar nələr etməmişdilər? Hər şey kökündən dəyişilmişdi, köhnəlik süpürülüb atılmışdı. Nəticəsi də pis olmamışdı. Babatca yaşamağa

başlamışdılar. Əgər o murdar müharibə olmasaydı, camaat əvvəlkindən də yaxşı yaşaya bilərdi. Bəs indi? İndi müharibədən neçə il keçirdi, yenə də

təsərrüfatı köhnə alaçıqlar kimi yamaqlayırdılar. Bir yandan tuturdun, o biri yandan cırıq qalırdı. Axı, nəyə görə? Niyə kolxoz o vaxtkı kimi doğma

deyildi, niyə o, camaat üçün, bir növ, yad olmuşdu? O vaxtlar iclasda qəbul edilən hər bir qərar qanun idi. Bilirdilər ki, qanunu özləri qəbul

eləyiblər, özləri də həyata keçirməlidirlər. İndi isə iclaslar boş söhbət yığnağı idi, heç kəs heç kəsin qayğısına qalmırdı. Kolxozu da, elə bil,

kolxozçular idarə eləmirdilər, kimsə kənardan idarə eləyirdi. Sanki, kolxozun işləri kənardan baxanlar üçün daha yaxşı görünürdü - necə işləmək

lazımdır, təsərrüfatı necə saxlamaq lazımdır. Gah elə deyirdilər, gah belə deyirdilər, təsərrüfatın başına min cür oyun açırdılar, ancaq heç bir

xeyri yox idi. Xəcalətdən camaatın üzünə çıxmaq olmurdu - adamlar sorğu-sual eləyirdilər: bax, sən partiyaçısan, kolxozu qurmusuz - bu işdə hamıdan

çox boğaz yırtmışsan, bir bizi başa sal görək, bu işlərin axırı necə olacaq? Bu sözlərin qabağında bir söz demək mümkün idimi? Barı, heç olmasa

camaatı bir yerə yığaydılar, bir əməlli-başlı dərdləşəydilər. Soruşub biləydilər ki, kimin ürəyində nə var, camaatın fikri nədir, dərdi-səri nədir.

Əttövbə! İndinin təhkimçiləri də əvvəlkilərə oxşamırdı. Əvvəllər təhkimçi rayondan gələrdi, camaatın içində olardı, xalqın dərini-sərini soruşardı.

İndinin gələnləri özlərini idarəyə verirdilər, doyunca kolxoz sədrinin üstünə bağırırdılar, heç kənd sovetini görməyə də vaxtları qalmırdı. Partiya

iclası çağırırdılar, burada da hər şeydən çox beynəlxalq vəziyyət müzakirə olunurdu, sanki, kolxoz işi əhəmiyyətsiz şey idi. İşləyin, planı doldurun,

vəssalam...

Tanabay, bir neçə gün əvvəl mühazirə oxumağa gəlmiş kişini yadına saldı. O adam dildən danışırdı. Guya, dil barəsində də təzə elm

çıxmışdı. Onunla Tanabay kolxoz söhbəti eləyəndə kişinin gözləri bərələ qaldı: sizin fikirləriniz, dedi, şübhəlidir. Xoşuma gəlmədi. Bütün bunlar

qəribə deyildimi?

Atını çöl boyunca sürə-sürə Tanabay qərara aldı ki, Çoro ilə söhbət eləsin:
"Yerindən duran kimi onu məcbur eləyəcəyəm ki, ürəyini

açıb töksün. Özüm də hər şeyi açıb tökəcəyəm. Əgər səhv eləyirəm, qoy mənə
baş salsın. Düz deyirəmsə?.. Bəs onda? Yox, yox, belə şey olmaz. Əlbəttə

mən səhv eləyirəm. Mən kiməm ki? Adicə ilxıçı, çoban. Orda ağıllı adamlar
oturub..."

Tanabay qayıdıb alaçığa gəldi, yerinə uzansa da xeyli vaxt yata

bilmədi. Fikir-xəyal rahatlıq vermədi. "Axı, səbəb nədir?" Yənə də Tanabayın
sualı cavabsız qaldı.

O, heç Çoro ilə də dərdləşə bilmədi. Köçqabağı iş

çox idi.

Yənə də dağlara köç başlandı - bütün yayı, payızı, qışı, ta gələn yazacan.
Yənə ilxılar, naxırlar, sürülər çaylar keçdi, təpələr aşdı. Yüklü

atlar, ulaqlar bir-birinin dalınca düzülüşdü. Dərələrə səs düşdü, qadınların
yaylıqları göz qamaşdırırdı, qızlar intizar mahnısı oxudular.

Yənə öz

ilxısını Tanabay o böyük çəmənlə sürdü, həmin təpələri aşdı, kəndin yanından
keçdi. Qıraqdakı o evi görəndə yənə də Tanabayın ürəyi sızıldadı. O

gəcələr yada düşdü, Gülsarı yada düşdü. İndi onun nə yorğa atı vardı, nə o
qadın indi Tanabayın idi. Hər şey ondan uzaqlaşmışdı, baharla gələn bir

dəstə durna kimi uçub getmişdi...

...Ağ dəvə, ağca maya, nə zamandır ki, o səhrələr aləmini gəzir. Mələyir,
nalə çəkir. Ağ dəvə balasını axtarır.

Hardasan, balam mənim, dillənsənə! Əmcəyim dolub-daşır, ağ südüm axıb gedir,
hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz qalıb, bəs hardasan?

Hardasan, qara gözlü balam mənim, sən hardasan!..

12

O ilin payızında Tanabay Bakasovun həyatında gözlənilməz bir hadisə baş
verdi.

O, ilxını döşlərə

çıxardıb, payız örüşlərində otarırdı ki, oradan birbaşa qışlağa aparsın.
Elə bu vaxtlar kolxozdan gələn bir nəfər Tanabaya təzə xəbər gətirdi:

- Məni

Çoro göndərib, - dedi, - sən gərək sabah aulda olasan, ordan rayona
müşavirəyə gedəcəksən.

Ertəsi gün Tanabay kolxoz idarəsinə getdi. Çoro orada idi,

partorqun kabinetində oturmuşdu. Arıqlığında və dodaqlarının göylüyündə
xəstəliyinin əlamətləri görünə də, yazdakına nisbətən xeyli yaxşılaşmışdı.

Çoro gümrah görünürdü, bərk məşğul idi, başına xeyli adam toplaşmışdı.
Tanabay dostunu belə görüb sevindi. Deməli, Çoro dirçəlmişdi, təzədən işə

başlamışdı.

Camaat dağılışıb gedəndən sonra Çoro diqqətlə Tanabayı süzdü, əlini batıq ovurdlarına çəkib gülümsədi:

- Amma sən heç qocalmırsan, Tanabay,

əvvəlki Tanabaysan ki, durmusan. Gör haçandır biz görüşürük - yazın əvvəlindən. Kumısla dağ havası ayrı şey imiş... Ancaq mən yavaş-yavaş geri

gedirəm. Vaxt çatıb deyəsən... - Çoro bir qədər susdu, sonra ciddi söhbətə keçdi: - Sənə işimiz düşüb, Tanabay! Ancaq qorxuram deyəsən ki, üz verdik,

astarın da istəyirlər. Neynək, çətin olsa da gerek dözək. Sabah maldarların müşavirəsinə gedirik. Maldarlığın vəziyyəti pisdır, xüsusən qoyunçuluğun,

xüsusən bizim kolxozda. Tamam biabırçılıqdır. Raykom müraciət elan eləyib: kommunistlər və komsomolçular təsərrüfatın geri qalmış sahəsinə, yeni

sürülərə getməlidir. Kömək elə! O vaxt atları başına buraxmadın, sağ ol, indi bu işdə bizə kömək elə. Sürünü təhvil al, keç çobanlığa.

Tanabay dedi:

-

Yaman tez iş görənmişsən, Çoro. - Sonra susdu. Ürəyində fikirləşdi: "Atlara öyrənmişəm. Davarın içində darıxaram. Bir də, kim bilir bu işin axırı

necə olacaq?"

- Mən səni məcbur eləmirəm, - deyə Çoro təzədən söhbətə başladı. - Ancaq neynəmək olar - partiyanın tapşırığıdır. Acığın tutmasın. Bəd

ayaqda dost kimi yaxamdan yapışarsan, haqq-hesabı birdəfəlik çürüdərsən!.. Tanabay:

- Yaxşı, - dedi, - vaxt gələr haqq-hesabı çürüdərik, görərsən

analar necə oğullar doğub! - Gülə-gülə dedi. Heç ağılına da gətirmədi ki, çox keçməmiş o, Çoro ilə, doğrudan da, haqq-hesabı çürütməli olacaqdır... -

Ancaq davar məsələsini gerek fikirləşim, arvadla götür-qoy eləyim...

- Fikirləş, nə deyirəm ki! Ancaq gerek səhərəcən bir qərara gələsən, müşavirədən

qabaq məlumat verməliyik. Caydarla sonra məsləhətləşərsən, hər şeyi izah eləyərsən. Vaxt tapsam, lap özüm də gələrəm, əhvalatı danışaram. Ağıllı

arvaddır - başa düşər. Caydar olmasaydı, indi sən Allah bilir harada gəbərmişdin, - deyə Çoro zarafat elədi. Sonra yenə ciddiləşib soruşdu: -

Caydarın kefi necədir? Uşaqlar necədirlər?

Beləliklə də evdən, ailədən, xəstəlikdən, ordan-burdan söhbət başlandı.

Tanabay özünü çoxdan düşündürən o

böyük söhbəti başlamağa çox can atdı, ancaq bir şey çıxmadı. Dağlardan çağırılmış maldarlar bir-bir toplaşmaqda idilər, Çoronun özü də tələsirdi,

tez-tez saatına baxırdı.

- Deməli, danışdıq. Atını apar tövləyə bağla. Səhər tezdən hamımız bir yerdə maşınla gedəcəyik. Axı, biz maşın almışıq.

Tezliklə ikincisini də alacayıq. Varlanacağıq! Mən bu saat yola düşməliyəm, gerek saat yeddide rayonda olam. Sədr indi ordadır. Yəqin ki, saat

yeddiyəcən yorğa at məni ora çatdırar, maşından pis getmir.

Tanabay təəccübləndi:

- Necə? - dedi. - Məgər Gülsarını sən saxlayırsan? Sədr, deyəsen,

hörmət eləyib sənə...

- Orasını deyə bilmərəm. Hörmət, ya qeyri-hörmət, ancaq atı mənə verib. Bir də, bilirsənmi məsələ nə yerdədir, - deyə Çoro

əllərini yelləyib gülümsədi. - Necə olubsa, birdən-birə at büsbütün sədrə düşmən kəsilib. Ağla sığışan şey deyil. Görəndə itə dönür, sədri yaxına

buraxmır. İş qalmayıb ki, başına açmasınlar. Qoymur ki, qoymur! İstəyirsən, vur öldür. Ancaq mən minirəm - əməlli-başlı yol gedir, sən onu qiyamət

öyrətmisən. Hərdən lap ürəyimin ağrısını da yadımdan çıxarır, inanırsanmı? Bircə bu ata görə ömrüm boyu partorq işləməyə razıyam, bu at sağaldır

məni!

Çoro güldü. Ancaq Tanabay gülə bilmədi.

- Heç onu mən də sevmirəm, - dedi.

- Kimi? - deyə Çoro gülməkdən yaşarmış gözlərini silə-silə xəbər aldı.

-

Sədri.

Çoro ciddiləşdi:

- Sən onu nəyə görə sevmirsən?

- Bilmirəm. Mənə elə gəlir ki, vecsiz adamdır, həm vecsiz, həm də kinli.

- Yaxşı, yaxşı, adam olub

sənin xoşuna gəlmək çətin məsələdir. Məni ömrüm boyu yumşaqlığımın üstündə danlamısan, indi bunu da bəyənirsən... Mən bir şey bilmirəm. İşə çıxdığım

çox deyil. Hələ sədri yaxşı tanıya bilməmişəm.

Onlar susdular. Tanabayın qandal barədə, atın axtalanmağı barədə Çoroya demək istedikləri birdən-birə

onun özünə də yersiz göründü, mənasız göründü. Pərtliyini gizlətmək üçün Tanabay söhbəti bayaq Çorodan eşitdiyi xoş xəbərin üstünə gətirdi:

- Yaxşı

olub, - dedi, - yaxşı olub ki, maşın veriblər. Deməli, bundan sonra kolxozda da maşınlar gəzəcək. Çox gözəl! Çox gözəl! Vaxtında veriblər.

Müharibədən qabaq aldığımız polutorqa yadımdadırmı? Sevindik. Böyük mitinq oldu. Niyə də sevinməyəydik - kolxozda öz maşınımız olacaqdı. Hələ sən

maşının üstündə nitq də irad elədin: "Baxın, yoldaşlar, sosializmin bəhəsinə baxın!" Sonra maşını cəbhəyə göndərdilər...

Bəli, olmuşdu, elə bir vaxt

olmuşdu...

Qərribə zaman idi o zaman, günəş dolu bir səhər idi o zaman. Avtomobil bir yana dursun, Çuysk kanalını çəkib evə qayıdanda gətirdikləri

adıcə patefonlarla onlar kənddə neçə gün toy-bayram eləmişdilər! Onda yayın axırları idi. Axşam çağları camaat patefon olan evlərə toplaşdı,

patefonları küçələrə çıxarırdılar, qırmızı ləçəkli zərbəçi qızın mahnısına hamılıqla qulaq asırdılar. "Ey, zərbəçi qız, başında qırmızı ləçək, sən

bizə bir çay ver içək!.." Onlar üçün bu da sosializmin bəhrəsi idi...

- Yadındadırmı, Çoro, biz özümüz necə maşına doluşduq - maşında iyne salmağa yer

yox idi. Mən kabinin qabağında dayanmışdım, bayraq tutmuşdum, elə bil bayram idi. Maşını vağzala sürdük, dəmir yolundan keçib Qazaxıstana getdik.

Parkda pive içdik. Gedəndə də, gələndə də yolboyu mahnı oxuduq. O vaxt bizimlə gedənlərin çoxusu indi yoxdur - davada həlak oldular. Hə... sən işə

bax ki, gecə də yol gələndə mən o qırmızı bayrağı əlimdə tutmuşdum. Qaranlıq idi, kim görəcəkdi? Ancaq mən bayrağı bərk-bərk tutmuşdum, əlimdən yerə

qoymaq istəmirdim... O mənim bayrağım idi. Yadındadır: o qədər oxumuşdum ki, boğazım tutulmuşdu... Daha biz niyə oxumuruq, Çoro?

- Qocalırıq, Tanabay,

belə şey, bir növ, yaraşmır bizə...

- Mən onu demirəm - biz payımızı oxumuşuq. Bəs cavanlar? Hərdən internatda oğlumun yanında oluram. Bilmirsən

öyrəndiyi nədir, axırı nə olacaq. İndidən böyüklərə quyruq bulayır. Sən, deyir, ata, məktəbimizin direktoruna tez-tez kumıs gətir. Niyə axı?

Dərslərində də pis deyil... Sən hələ onların oxumağını görəsən. Uşaq vaxtı mən Aleksandrovkada Yefremova muzdurluq eləyirdim, bir dəfə pasxa

bayramında o məni kilşeyə aparmışdı. Bu saat bizim uşaqlar da eynən oradakı kimi oxuyurlar. Əlləri qoyunlarında, sifətləri daş kimi quru, elə bil rus

kilşəsində oxuyurlar. Oxuduqlarının da hamısı bir-birinə oxşayır... Düzü, mənim belə şeylərdən heç xoşum gəlmir. Bu saat mənim çox şeydən başım

çıxmır, vaxt tapsaydıq, bir oturub dərdləşərdik... Həyatdan geri qalmışam, bu saat çox şey qaranlıqdır mənim üçün.

- Yaxşı, Tanabay. Vaxt tapıb bu

barədə söhbət edərik, - deyə Çoro kağız-kuğuzu yığışdırıb çantasına doldurmağa başladı - Ancaq sən bu şeyləri çox da ürəyinə salma. Məsələn, mən

inanıram, möhkəm inanıram: nə qədər çətinlik olsa da, gec-tez dirçələcəyik, varlanacağıq, necə ki, bir vaxt arzu eləmişdik...

Danışa-danışa Çoro

çantasını götürüb yola düzəldi. Sonra nəse yadına düşdü, astanada ayaq saxladı:

- Bura bax, Tanabay, - dedi, - o gün küçədən həyətinizə boylandım -

yaman gündədir. Ev-eşiyyə baxmırsan. Həmişə dağda-daşdasan, evin qalıb başına. Mühəribə vaxtı, Caydar tək olanda ev-eşik bundan abad idi. Bir get bax.

Nə lazım olsa deyərsən, yazda birtəhər kömək edərik, təmir işinə baxarsan. Yoxsa ev-eşik lap əldən gedir. Yayda bizim Samansur tətillə gəlmişdi, görüb

lap dilxor olmuşdu. Kərəntini götürdü heç olmasa, dedi, gedim həyətin qanqalını biçim. Deyir: divarların suvağı tökülüb, şüşələr sınıb-dağılıb, evin

içində, deyir, sərçələr uçuşur.

- Ev barəsində düz deyirsən. Sağ olsun Samansuru! Özü necədir, yaxşımı oxuyur?

- İkinci kursdadır. Oxumağı da, mən

bilən, pis deyil. Bax, cavanlar deyirsən, mən öz oğlumdan qiyas götürürəm - görürəm ki, pis deyil indinin cavanları. Söhbətindən bilinir ki, orda,

institutda yaxşı uşaqlar oxuyur. Ölmərik, görərik... İndinin cavanları savadlıdırlar, fikirləşib bir yol tapacaqlar...

Oradan Çoro birbaşa tövləyə

yollandı, Tanabay evinə baxmağa getdi. O, həyəti dörd dolandı. Yayda Samansurun biçdiyi quru qanqal ayağının altında xırçıldadı. Evin sahibsiz

qalmağı Tanabayın ürəyini ağrıdırdı. Başqa maldarların evində qohumları otururdu, yaxud o evlərə, heç olmasa, qıraqdan nəzarət eləyirdilər. Tanabayın

iki doğma bacısı başqa-başqa kəndlərdə olurdu, qardaşı Qulubayla əlaqəsi kəsilmişdi, Caydarın yaxın qohumu heç yerli-dibli yox idi. Nəticədə, ev-eşik

başına buraxılmışdı. Deməli, bundan sonra da ev başına qalacaqdı, çünki yenə də Tanabay köçəri maldarlıqla məşğul olmalı idi, çobanlığı boynuna

götürüb, qoyuna getməli idi.

Qoyuna getmək məsələsində Tanabay hələlik tərəddüd keçirirdi, ancaq ürəyində bilirdi ki, Çoro onu yola gətirəcəkdir. O,

Çoronun sözündən heç vaxt çıxmamışdı.

Ertəsi gün maşına minib rayon mərkəzinə yollandılar. Nəhəng üçtonluq "QAZ" hamının xoşuna gəldi. Maldarlar

zarafatlaşdılar. "Lap padşahlar kimi gedirik!" - dedilər. Tanabay da sevindi - lap çoxdan idi ki, o, maşına minməmişdi - müharibə qurtarandan.

Müharibə vaxtı Tanabay Amerika "studebekker"lərində Slovakiyanın, Avstriyanın yollarını gəzmişdi. Üçoxlu, nəhəng maşınlar idi. Tanabay fikirləşmişdi:

"Bu cür maşınlar bax, bizə lazımdır. Xüsusən, dağlıq yerlərdə, taxıl daşımaq üçün. Belə maşın heç yerdə batıb qalmaz". O inanmışdı ki, müharibə

qurtarandan sonra kolxozda da belə maşınlar olacaqdır. Qələbədən sonra hər şey olmalı idi!..

Küləkdə, üstüaçıq maşında gedə-gedə söhbət eləmək

olmurdu. Getdikcə ara daha da sakitləşirdi. Tanabay cavanlara üz tutdu:

- Oxuyun, - dedi, - uşaqlar! Biz qocalara baxmayın. Siz oxuyun, biz də qulaq

asaq.

Cavanlar səs-səsə verdilər. Əvvəlcə bir şey çıxmadı, sonra iş yoluna düşdü. Yol getmək ləzzət verdi. "Belə yaxşıdır, - deyə Tanabay düşündü. -

Belə yaxşıdır. Ən yaxşısı orasındadır ki, nəhayət, bizi bir yerə yığirlar. Danışacaqlar yəqin, kolxozların məsələsini həll eləyəcəklər. Əlbəttə,

rəhbər işçilər bu işləri bizdən yaxşı bilir. Biz ancaq öz işimizi bilirik, özgə bir şey bilmirik. Bir söz deyərlər, eşidərik, biz də işdən ayrı cür

yapışarıq..."

Rayon mərkəzində adam çox idi, səs-küyden qulaq batırdı. Klubun qabağındakı meydançada xeyli maşın vardı, araba vardı, minik atlarının

əlindən tərpenmək mümkün deyildi. Çayçılar, kababçılar həmişəki kimi yan-yanə düzölmüşdü. His qalxırdı, tüstü ucalırdı; şey satanlar hay verib

müştəri çağırırdılar.

Burada Çoro Tanabayın yolunu gözləyirdi.

- Düşün gedək, tez olun, özünüzə yer tutun. İndicə başlanacaq. Tanabay, harə gedirsən?

-

Mən bu saat qayıdıram, - deyə Tanabay atların arasına soxulub, zorla qabağa yeridi. O, hələ maşında ikən Gülsarını sezmişdi, onun yanına gedirdi.

Tanabay yazdan bəri Gülsarını görməmişdi.

Buradakı yəhərli atların arasında Gülsarı özünün açıq-sarı rəngi, enli, qüvvətli gövdəsi və iri başı ilə

seçilirdi.

Tanabay özünü atın yanına verdi:

- Salam, Gülsarı, - dedi, - salam! Hə, necəsən, qardaş?

Yorğa at alma gözlərini açıb, öz köhnə sahibini

tanıdı, fısıldadı, ayaqlarını qaldırıb qoydu.

- Yox, yaxşısan, pis deyilsən. Qəşəng kürək sallamısan, Gülsarı, deyəsən, çox qaçırsan. O vaxt sənə bərk

əziyyət verdilər, eləmi? Bilirəm... Şükür elə ki, indi yaxşı ələ düşmüşsən. Özünü sakit apar, hər şey qaydasında olacaq, - deyə Tanabay atın

boynundakı heybəni əlləşdirdi. Hələ heybənin dibində xeyli yulaf vardı.

Deməli, Çoro atı ac qoymurdu. Sən burda dur, Gülsarı, mən gedirəm.

Klubun

qabağındakı divara qırmızı şüarlar vurulmuşdu: "Kommunistlər, irəli!",

"Komsomol - sovet gənclərinin qabaqcıl dəstəsidir!"

Adamlar dəstə ilə kluba

doluşurdular, foyeyə, tamaşa zalına axışdırdılar. Qapının qabağında Tanabay, Çoro və kolxoz sədri Aldanovla rastlaşdı.

Aldanov Tanabayı qırağa çəkdi.

-

Burə gəl, - dedi, - sənə sözüm var. Adını biz qeyd elətdirmişik, bu da bloknotun. Sən bu gün çıxış eləməlisən. Partiyanın üzvüsən, bizim ən yaxşı

ilxıçımızsan.

- Mən orda nə barədə danışmalıyam?

- Deyəcəksən ki, sən, bir kommunist kimi, geridə qalmış sahəyə gedirsən. Çobanlığa, qoyun otarmağa.

-

Elə bu?

- Sonra öhdəçilikdən danışarsan. Partiyanın və xalqın qarşısında, deyərsən, söz verirəm: Hər yüz qoyundan yüz on bala alacağam, hər qoyundan

üç kilo yun qırxacağam.

- Mən sürünün heç üzünü də görməmişəm. Bu sözü necə deyə bilərəm?

- Sən sözünü de, sürü qaçmır!

Çoro söhbətə qarışdı:

- İstədiyini

qoyunları seçib götürə bilərsən. Narahat olma. Bir də onu de ki, iki nəfər komsomolçu çobanı hamiləyə götürürsən.

- Kimi?

Çoro siyahıya baxdı.

-

Bolotbekov Eşimi, bir də Zarlıkov Bektayı.

- Axı, mən onlarla danışmamışam, bəlkə heç razı deyillər?

Sədr hirsləndi:

- Sən yenə dediyini deyirsən!

Qəribə adamsan. Gərək mütləq onlarla danışasan? Fərqi nə imiş? İtməyəcəklər ki? Harda olsalar, tapılacaqlar. Biz onları sənə təhkim eləmişik, məsələ

çoxdan həll olunub.

- Madam ki, həll olunub, nə üçün mənimlə məsləhətləşirsiniz?

Tanabay getmək istədi, Çoro qoymadı.

- Dayan, - dedi, - deyəcəyini

sözlər yadından çıxmaz ki?

Ancaq Tanabay dayanmadı:

- Çıxmaz, çıxmaz, - deyə o gedə-gedə əsəbi halda cavab verdi...

13

Müşavirə axşam çağı qurtardı.

Rayon mərkəzi boşaldı. Adamlar dağılışıb getdilər: kimisi dağlara, fermalara, sürülərin, naxırların yanına, kimisi də kəndlərə, aullara.

Tanabay

gəldiyi maşınla da geri qayıtdı. Aleksandrov yoxuşunu çıxdılar, çöl boyu səssiz-səmirsiz yol getdilər. Axşam idi, sərinlik düşmüşdü, külək adamın

iliyinə işləyirdi. Payız küləyi. Tanabay bir küncə qısılmışdı, kürkünün yaxasını da qaldırmışdı, öz fikrində, xəyalətində idi. Bu da müşavirə: oldu

da, qurtardı da. O özü ağıllı bir söz deməsə də, heç olmasa başqaları deyəni eşitdi. Hər şeyi yoluna qoymaq üçün hələ, görünür, çox iş görmək lazım

idi. Düz deyirdi o eynəkli kişi, obkom katibi: "Bizim üçün heç bir hazır yol yoxdur, yolu özümüz açmalıyıq". İşə bax, otuzuncu ildən bəri gah yuxarı,

gah aşağı, gah eniş, gah yoxuş... Doğrudan, çətin məsələ imiş bu kolxoz deyilən şey. O özü bu yolda saç ağartmışdı, bütün gəncliyini bu işə sərf

eləmişdi. Bu yolda o, nələr görməmişdi, nələr etməmişdi; səfeh işləri də az olmamışdı, buna baxmayaraq, Tanabay arzu elədiyi o həyata müdam can

atmışdı, o dövrəni bu gün-sabah gözü ilə görəcəyinə həmişə ümid bəsləmişdi, ancaq kolxozun müsibətləri qurtarmırdı ki, qurtarmırdı...

Nə etmək, madam

ki, işlemək lazım idi, işləyəcəkdilər. Katib düz deyirdi - müharibədən sonra çoxları səhv eləmişdi, həyat öz-özünə dəyişə bilməzdi. Hər kəs onu öz

çiynində aparmalı idi, öləncən aparmalı idi... Bircə orası pis idi ki, bu həyat deyilən şey bəzən çox ağır olurdu, adamların çiynini əzirdi, qabar

eləyirdi. Hələ qabar nədir ki, ona dözmək olardı. Barı, ürək razı qalaydı - öz işindən də, özgələrin işindən də. İnsan biləydi ki, onun əməyi kiməsə

xoşbəxtlik gətirir... Tanabay qoyuna getməyi boynuna götürdü. Görəsən, bu işin axırı nə olacaqdı? Caydar nə deyəcəkdi? Tanabay dükana getməyə də

macal tapmadı - qızlar üçün konfet almaq lazım idi. Söz vermişdi... Hər yüz qoyundan yüz on bala, hər başa üç kilo yun - sözdə asan görünür. Amma

gərək hər quzunu doğuzdurasan, bəsləyib böyüdəsən. Yağışı var, küləyi, soyuğu var. Yun işi daha çətin. Tükdür, əlinə alırsan, zorla gözə görünür,

bircə dəfə puf eləyirsən, görürsən ki, yoxdur. Bəs kiloqramlar hardan olacaq? Qızıl kiloqramlar! Yəqin, çoxlarının heç ağına da gəlmir ki, o tükün

hər kilosu nə qədər əzab tələb eləyir...

Bəli, Çoro onu çaşdırdı, bərk çaşdırdı. "Çıxış elə, ancaq qısa, öz öhdəçiliklərindən də. Özgə şey lazım

deyil. Məsləhət görmürəm". Tanabay da ona qulaq asdı. Tribunaya çıxan kimi cəsəreti tükəndi, bir kəlmə ürək sözünü deyə bilmədi. Gurhagur

öhdəçilikdən danışıb aşağı düşdü. Tanabay xəcalətindən bilmirdi ki, neyləsin. Ancaq Çoro razı idi. Görəsən, niyə o, bu qədər ehtiyatlı olmuşdu?

Xəstəlikdənmi idi, yoxsa sədrlikdən düşməyi Çoronu belə qorxaq eləmişdi? Tanabayın ehtiyatla danışmağı onun nəyinə lazım idi? Yox, deyəsən, onda nəyə

dəyişmişdi, Çoro başqa adam olmuşdu. Səbəbi də, görünür, o idi ki, ömrü boyu Çoro sədrlik eləmişdi, böyükler ömrü boyu onu danlamışdılar,

söymüşdülər. İndi isə bicləşmişdi, deyəsən...

Tanabay düşünürdü: "Dayan, dost, vaxt gələr, üz-üzə oturarıq, haqq-hesabı birdəfəlik çürüdərik..."

Küləksə aramsız əsirdi, adamın iliyinə işləyirdi. Hələ evə çox qalırdı. Orada Tanabayı, kim bilir, nə gözləyirdi...

Çoro yorğa atın belində idi. Tək

gedirdi, yoldaş gözləyə bilməmişdi. Ürəyi incidirdi, evə tələsirdi. Çoro atın cilovunu buraxmışdı, bütün günü dincəlməmiş at öz xoşuna, öz ahəngdar

ritmi ilə çapırdı. Qaranlıq yollara dümdüz izlər buraxırdı. Bütün keçmiş ehtiraslardan onda birəcə qaçmaq həvəsi qalmışdı. O birilər çoxdan ölmüşdü.

Daha doğrusu, öldürmüşdülər. Öldürmüşdülər ki, o, yoldan və yəhərdən başqa bir şey bilməsin. Gülsarı bununla yaşayırdı. Vicdanla, yorulmadan çapırdı,

sanki, çapıb əlindən alınmış o şeyə çatmaq istəyirdi. Çapırdı və heç vaxt çata bilmirdi.

Sərin külək, çöl havası Çoronun halını bir qədər

yaxşılaşdırmışdı. Ürəyinin ağrısı kəsmişdi. Bugünkü müşavirədən də Çoro ümumən razı idi, obkom katibinin çıxışından xoşu gəlmişdi. Katibin barəsində

o, çox söhbətlər eşitmişdi, özünü isə ilk dəfə görmüşdü. Bütün bunlarla yanaşı, Çoronun ürəyində bir narahatlıq da hökm sürürdü. Ürəyi sıxılırdı.

Axı, o, Tanabaya pislik etmək istəməmişdi. Çoro çox belə müşavirələrdə, yığıncaqlarda, iclaslarda olmuşdu, bilirdi ki, harada nəyi demək lazımdır,

nəyi deməmək lazımdır. Bu sahədə böyük təcrübəsi vardı. Ancaq Tanabay, onun sözüne qulaq assa da, Çoronu lazımcına başa düşməmişdi. Müşavirə

qurtarandan sonra onunla bir kəlmə də kəsmək istəməmişdi. Maşına əyləşib, üzünü yana çevirmişdi. İncimişdi. Eh, Tanabay, Tanabay! Avamlılığından əl

çəkməmişən, həyatdan heç bir ibrət almamısan. Cavanlıqda necə idin, elə də qalmısan. Səninki odur ki, ağına-bozuna baxmadan doğrayıb tökəsən. Ancaq

zaman o zaman deyil. Hər şey dəyişib. İndi gərək sözü necə dediyini biləsən, kimin yanında dediyini biləsən, özü də elə deyəsən ki, zamanın ruhuna

uyğun gəlsin. Hamı kimi - nə parlaq nitq söyləyəsən gərək, nə də dilin topuq vursun. Gərək qıl kimi düz danışasan. İndi zaman bunu tələb eləyir. Əgər

səni öz kefinə buraxsaydım, Tanabay, aləmi qatıb qarışdıracaqdın, sonra isə başımıza suallar yağacaqdı: "Niyə öz təşkilatınızın üzvlərini tərbiyə

etmirsiniz? Bu necə təşkilatçılıqdır? Bu necə başıpozuqluqdur?" Eh, Tanabay, Tanabay...

14

Yenə həmin gecə, həmin o dağ yolu. Qoca at və qoca insan.

Dərədə tonqal yanırdı. Neçə dəfə idi ki, Tanabay ayağa durub, ölməkdə olan atın üstündəki kürkü düzəldirdi. Yenə Gülsarının başı üstündə əyləşirdi.

Tanabay düşünürdü, bütün ömrünü götür-qoy eləyirdi. İllər, illər, illər... Tanabayın qoyuna getdiyi o il, o ilin uzun payızı, o ilin erkən qışı.

Xatirə dalınca xatirə gəlirdi...

Dağlarda oktyabr ayı büsbütün quraqlıq keçdi. Təkcə ayın əvvəllərində bir-iki gün yağış yağdı, duman gəldi, hava

sərinlədi, sonra yenə istilər başlandı. O il hava birdən-birə korlandı. Bir gecədə külək qalxdı, bir gecədə hər şey dəyişdi. Səhərisi Tanabay

alaçıqdan çıxanda gözlərinə inanmadı - dağların başını təptəzə qar almışdı. Qar dağlara necə də yaraşdı! Təptəzə, tərtemiz. Quzeyi də gözəl, güneyi

də gözəl - sanki, Allah dağları lap indicə yaratmışdı. Dağların qarlı zirvəsi üzərində mavi sonsuzluqlar uzanıb gedirdi. Orada sonsuzluqlar boyunca

kainatın xəyali ənginlikləri görünürdü. Bu işıq, bu sonsuzluq Tanabaya ləzzət verdi, qəlbinə həm sevinc, həm qüssə gətirdi. Yenə Tanabay Bübücanı

xatırladı. Kaş indi də Gülsarı burada olaydı, Tanabay atı minəydi, heyrətindən, sevindiyindən çığıra-çığıra bu tərtemiz səhər qarı kimi o qadının

qapısı ağzını kəsdirəydi...

Ancaq Tanabay bilirdi ki, bütün bunlar xəyaldır... Nə etmək, ömrün yarısı xəyallarda keçir, bəlkə, buna görə də həyat belə

şirin olur. Bəlkə, həyat ona görə bu qədər əziz olur ki, insan arzu etdiklərinin hamısına nail ola bilmir. Tanabay göylərə, dağlara baxırdı və hiss

eləyirdi ki, insanların hamısı eyni dərəcədə xoşbəxt ola bilməz. Hamının öz taleyi vardı. Sevinci, kədəri vardı. Eyni vaxtda, eyni dağın üstündə işıq

da ola bilir, kölgə də ola bilir - insan taleyi də bunun kimi. Elə buna görə də həyat rəngarəng olur... Bəlkə də, o qadın Tanabayı büsbütün

unutmuşdu. Bəlkə də, indi o, bu təzə qara baxıb Tanabayı xatırlayırdı... Sən bir işə bax - insan qocalır, ancaq ürək təslim olmaq istəmir, əlinə

fürsət düşən kimi ürək hay salıb xatirələri oyadır.

Tanabay atı yəhərlədi, ağılı açıb qoyunları çölə daradı, ucadan arvadını çağırdı:

- Mən davarı çölə

aparırım, Caydar, sən işini qurtarınca qayıdıb gəlirəm.

Sürü çaxnaşaraq hərəkətə gəldi, böyük bir axınla dağyuxarı dırmaşdı. Qonşu çobanlar da öz

sürülərini çölə çıxarmışdılar. Döşlərlə, dərələrlə, dar cığırırlarla sürü otlamağa gedirdi. Qoyunların sayı gəlməyən dəstəsi saralmış otlaqlar içində

bozarıb-ağarırdı.

Hələlik hər şey qaydasında idi. Tanabaya tapşırılmış sürü də pis sürü deyildi - yaxşı bala verə bilərdi. Beş yüz baş. Beş yüz qayğı.

Hələ doğumdan sonra sürü bundan azı iki dəfə çox olacaqdı. Ancaq doğuma hələ çox qalırdı, çobanın əsil məşəqqəti hələ qabaqda idi.

Qoyun işi ilxıya

nisbətən sakit iş idi, ancaq Tanabay qoyun otarmağa çox da asanlıqla öyrənməmişdi. At hara, davar hara! Ancaq nə etmək olardı? Atçılıq, deyirdilər,

mənasını itirib. Maşın var. At sərf eləmir. İndi qoyunçuluq başlıca məsələ olmuşdu - yun, ət, dəri. Bu işin bir çox xeyirli cəhətləri olsa da,

atçılığa belə soyuq münasibət heç cür Tanabayın ürəyindən deyildi. Yaxşı ayğırını olan ilxını hərdən buraxıb getmək də olardı. Bir günün, yarım günün

asudəliyi də çoban üçün az iş deyildi, onun min cür başqa dərdi-səri vardı. Ancaq davarın yanından tərpenmək çətin məsələ idi. Gərək bütün günü

dalınca gəzəydin, gecə qaraulunu çəkəydin. Heç baş qaşımağa da vaxt yox idi. Nə dincliyi vardı, nə növbəsi vardı. Gecə qaraulçuluğu Caydaran adına

yazılmışdı, gündüzlər qızlarla birgə o, hərdənbir davara baxa bilirdi, gecə yarıyacan əlində tufəng qoyuna keşik çəkirdi, sonra davarın üstündə yenə

gərək Tanabay dayanaydı. İndi İbrahim kolxozda maldarlığın ağası olmuşdu, hər sözə bir bəhanə tapırdı:

- Mən sizin üçün köməkçini hardan tapım? -

deyirdi. - Siz ki, ağıllı adamsınız, Tanake. Bilirsiniz ki, cavanların hamısı oxuyur. Oxumayanlar da mal-davarın heç adını da eşitmək istəmirlər,

çıxıb hara gəldi gedirlər - şəhərlərə, dəmir yoluna, mədənlərə heç bilmirəm başıma nə daş salım. Siz cəmisi bir sürüyə baxırsınız, ondan da şikayət

eləyirsiniz. Bəs mən? Bütün maldarlıq mənim boynumdadır. Məhkəməyə düşəcəyəm. Mən bu işi nahaq yerə boynuma çəkdim, nahaq yerə. Heç kəs sözə baxmır.

Elə biri sizin hamiliyə götürdüyünüz Bektay. Sən, deyir, mənim üçün radio təşkil elə, qəzet gətir, kino ver, təzə alaçıqlar tikdir, mağazanı hər

həftə mənim ayağıma gətir. Olmasa, deyir, çıxıb gedəcəyəm. Barı siz onunla bir söhbət eləyəydiniz, Tanake!..

İbrahim yalan demirdi. Bu qədər yuxarı

dırmaşmağına o, doğrudan da, peşman olmuşdu. Bektay barəsində də düz deyirdi. Hərdən Tanabay vaxt tapıb hamiliyə götürdüyü komsomolçuların yanına

gedirdi. Eşim Bolotbekov, zirək olmasa da, üzüyola oğlan idi. Ucaboy, yaraşlıqlı Bektay isə heç sözəbaxan deyildi, onun qara gözlərindən kin-küdurət

əskik olmurdu. O, həmişə Tanabayı acıqlı qarşılayırdı.

- Sən, - deyirdi, - bu qədər canfəşanlıq eləmə. Yaxşısı budur ki, öz uşaqlarının yanında otur.

Ha çoxdur hər yerə burnunu soxanlar. Sənsiz də ötüşərik.

- Nə olub məgər, sənə pislik eləyirəm?

- Elədin, eləmədin. Mənim sənə kimi adamlardan xoşum

gəlmir. Bircə onu bilirsiniz ki, döşünüzü qabağa verəsiniz. Nə gəldi - ura, ura! Nə özünüze bir gün ağlamırsınız, nə də bizi adam kimi yaşamağa qoyursuz. Tanabay hirsləndi:

- Sən, dilini bir az dinc qoy, cavan oğlan. Barmağını gözümə soxma. Bunun sənə dəxli yoxdur. Döşümüzü biz qabağa vermişik, sən

verməmişən. Özümüz də peşman deyilik. Sənin kimilər üçün eləmişik. Əgər biz döşümüzü qabağa verməsəydik, indi sən belə yekə-yekə danışmırdın. Kino

nədir, qəzet nədir, heç öz adını da bilmirdin. İndi sənin bircə adın vardı - qul!..

Bu cür açıq-saçıq danışmağına görə ürəyinin harasındasa ona hörmət

eləsə də, Tanabay Bektayı sevmirdi. Bu adamın iradəsi qırılmaqda idi. Bektayın əyri yola düşdüyünü gördükcə Tanabayın ürəyi yanırdı. Elə ki, yolları

tamam ayrıldı, bir dəfə onlar şəhərdə təsadüfən rastlaşarkən, Tanabay ona heç bir söz demədi və onun dediyinə də qulaq asmaq istəmədi.

O ilin erkən

qış...

Öz qızmış ağ dəvəsində o qış yaman tez çapıb gəldi, çobanları zara gətirib keçmiş arxayınçılığın heyifini çıxdı.

Oktyabr ayı büsbütün quraqlıq

keçmişdi. Noyabrda qəfildən qış başlandı.

Axşamların birində yenə Tanabay sürünü ağıla qatıb evə qayıtmışdı, o axşam, guya, hər şey qaydasında idi.

Ancaq gecə arvad onu yuxudan oyatdı:

- Dur ayağa, Tanabay. Mən lap donub əldən düşmüşəm. Qar yağır.

Caydarın əlləri buza dönmüşdü, ondan yaş qarın iyi

gəlirdi. Tüfəng də yaş idi, soyuq idi.

Tanabay çölə çıxdı. Gecənin rəngində qərribə bir ağımsovluc vardı. Əməlli-başlı qar yağırı. Ağılda qoyunlar

bərk narahat idilər, silkələnib üstlərindən qarı tökürdülər, qarsa ara vermək bilmirdi. Tanabay bərk-bərk kürkə qısılib: "Dayanın, möhkəm dayanın, -

dedi, - hələ bu harasıdır ki! Tələsmisən, qış, yaman tez gəlmisən. Xeyirdimi, şərdimi? O başdan bəlkə bir az tez çıxıb gedəsən, hə? Doğum vaxtı.

Səndən özgə təvəqqemiz yoxdur. İndi isə nə bilirsən elə. İxtiyar sahibisən..."

İxtiyar sahibi qış susurdu, xəlvətcə, tələsə-tələsə öz işini görürdü

ki, səhər hamını heyrətə gətirsin, çaxnaşdırsın, pərən-pərən salsın.

Dağların başına yağan da, hələlik qar deyildi, zülmət topaları idi. Bir də,

dağlara nə var ki! Dərd çobanın dərdi idi. Dağlar durduqları kimi də duracaqdılar.

Tanabayın heç vaxt unuda bilmədiyi o qış belə başlanırdı, ancaq

onun nələr edəcəyi hələlik heç kimə məlum deyildi.

Yağan qar ərimədi, bir neçə gündən sonra yenə yağdı, bir də, iki də, nəhayət, çobanlar payız

örüşlərindən əl çəkməli oldular. Sürüyə hürküsmə düşdü, qoyunlar dərələrə soxuldular, qayalarda gizləndilər, qarı az olan yerlər axtardılar.

Çobanların minillik sənəti işə düşdü - davar üçün elə yerlərdə ot axtarıb tapdılar ki, bir başqası o yerdən başını bulayıb keçərdi, orada qardan

savayı, bir şey görməzdi. Bunun üçün də onlara çoban deyirdilər... Böyüklərə nə vardı ki? Gəlirdilər, baxırdılar, sorğu-sual aparırdılar, sonra isə

min cürə şey vəd eləyib, çıxıb gedirdilər. Qışla üz-üzə qalan yenə də çoban olurdu.

Vaxt tapıb kolxoza baş çəkmək hər gün Tanabayın fikrindən keçirdi.

Tanabay doğum üçün nə kimi hazırlıq görüldüyünü bilmək istəyirdi. Ancaq vaxt harada idi! İş əlindən baş qaşımaq olmurdu. Bir dəfə Caydar internata,

oğlunun yanına getdi, tez də qayıdıb gəldi, çünki onsuz heç cür mümkün deyildi. Caydar olmayan günlər, Allah bilir ki, Tanabay nələr çəkdi. Kiçik

qızı qucağında oturdurdu, kürkünün arasında gizlədirdi, ancaq böyük qız atın tərkində soyuqdan əsim-əsim əsirdi. Evdə odun-ocağın da ləzzəti

qalmamışdı.

Ertəsi gün anaları qayıdıb gələndə qızlar bir oyun çıxartdılar ki, gəl görəsən! Atılıb analarının boynundan asıldılar, xeyli vaxt ayrılmaq

bilmədilər. Yox, ata, əlbəttə, atadır, ancaq anasız o da bir şeyə dəymirdi. Beləcə, günlər ötüb keçdi. Qışın da dilini başa düşmək çətin idi. Gah

isti, gah soyuq. Bir-iki dəfə çovğun qopdu, sonra hava yenə də yumşaldı, qar əriməyə başladı. Tanabayı qorxudan da elə bu idi. Əgər doğum isti vaxta

təsadüf eləsəydi, çox yaxşı olacaqdı, bəs birdən soyuq düşsəydi, Tanabay neyləyəcəkdi?

Vaxt keçdikcə qoyunların qarnı da get-gedə irəli çıxırdı. İri

bala, yaxud əkiz doğası qoyunlar tamam ağırlaşmışdı. Belələri zorla yeriirdilər, günbəgün arıqlayırdılar, sümükləri görünürdü. Zarafat deyil ki,

qoyunlar bətnlərində bala böyüdükdülər, onlara canlarından can verirdilər, özləri isə hər çöpü qar altından min müsibətlə tapırdılar. Gərək belə

vaxtda çoban balalı qoyunlara səhər-axşam yem verəydi; onların dalınca dağlara ot daşıyırdı, ancaq kolxozun anbarları çoxdan silinib-süpürülmüşdü.

Toxumdan və işlək atlar üçün ayrılmış yulafdan başqa anbarlarda heç nə yox idi.

Hər səhər Tanabay sürünü ağıldan çıxaranda balalı qoyunları yaxşı-

yaxşı gözdən keçirirdi, onların qarnını, yelinini yoxlayırdı. Belə xəyal eləyirdi ki, əgər havalar yaxşı keçsə, özünün quzu barəsindəki öhdəçiliyini

yerinə yetirə biləcək, ancaq yun sarıdan Tanabayın bu başdan gözü su içmirdi. Qış ərzində gələn tük onu əsla qane eləmirdi, üstəlik, bəzi qoyunların

tükü artmaqdana seyrəlirdi, - bunun da səbəbi, şübhəsiz, yemin azlığı idi. Düşündükcə Tanabayın qanı qaralırdı, hirslənirdi, ancaq əlindən heç nə

gəlmirdi. Çoronun sözüne baxdığına görə o, ən pis söyüşləri özünə yağdırırdı. Axı, o niyə tribunaya çıxdı? Yekə-yekə vəd verdi? Mən beləyəm, mən

eləyəm, qabaqcılam, partiyanın və xalqın qarşısında söz verirəm. Barı bu sözləri deməyəydi! Axı, partiyanın və xalqın buna nə dəxli vardı! Adicə

təsərrüfat işi idi. Yox, gerek deyəydi... Belə tələb olunurdu. Bəs nə vaxtacan, görəsən, tribunaya çıxanlar yerli-yersiz bu sözləri işlədəcəkdi?.. Nə

etmək, günahkar Tanabayın özü idi. Düşünməmişdi; onun-bunun ağzı ilə oturub-durmuşdu. Onlara nə var ki, əkilib aradan çıxmışdılar, Tanabayın bircə

Çoroya yazığı gəlirdi. Çoronun heç baxtı gətirmirdi. Bir gün sağ olanda iki gün xəstə yatırdı. Çoro ömrü boyu çalışıb-çapalamışdı. İndi də qüvvəsi

daxilində əlləşirdi, camaatı dilə tuturdu, inandırırırdı, ancaq xeyri nə idi? Özü də hər şeydən ehtiyat eləməyə başlamışdı, sözünə-söhbətinə sərhəd

qoyurdu. Madam ki, xəstə idi, çıxıb evində otursaydı, yaxşı olmazdımı?.. Qıssa öz işini görürdü, çobanları gah qorxuya salırdı, gah da sevindirirdi,

ürəkləndirirdi. Tanabayın sürüsündə iki anac qoyun ölmüşdü - zəiflikdən tab gətirə bilməmişdilər. Onun hamiliyə götürdüyü cavan çobanların da

sürülərində bir neçə tələfat olmuşdu. Bunsuz mümkün deyildi. Hər sürüdə beş-on tələfat qış üçün adi bir hal sayılırdı. Hələ əsas məsələ qabaqda idi -

yazın başlanğıcında.

Sonra havalar birdən-birə qızmağa başladı. Yelinlər günbəgün şişib yekəldi. Adamın qoyunlara yazığı gəlirdi, arıqlıqdan zorla

yeriyirdilər, qarınlarını zorla çəkib aparırdılar, ancaq işə bax ki, məmələr öz işində idi, qoyunların əmcəyi saatbasaat böyüyürdü. Arada söz gəzirdi

ki, hansı sürüdəsə bir neçə doğum olub. Deməli, cütləşdirmə vaxtı diqqətsizlik edilmişdi. Bu hələ işarə idi. Bir-iki həftədən sonra quzular yetişmiş

armud kimi tökülüşəcəkdi. Onları yığıb-yığışdırmaq mümkün olmayacaqdı. Çobanın əsil məşəqqəti başlanacaqdı. Hər quzunun üstündə o, yarpaq kimi

əsəcəkdi, sürüyə gəldiyi günə lənət yağdıracaqdı və sevincinin həddi-hüdudu olmayacaqdı - əgər quzunu saxlaya bilsəydi, yaşada bilsəydi, qışdan

çıxara bilsəydi.

Bəli, kaş belə olaydı! Elə olaydı ki, çoban camaatın üzünə alnıaçıq çıxara biləydi...

Doğum vaxtı çobanlara kömək eləmək üçün kolxozdan

bir neçə qadın göndərdilər. Çoxusu ağbirçək qarılar idi, bir də uşaqsız arvadlar gəlmişdilər, çünki kənddən hər qadın bura gəlməzdi. Tanabaya da iki

nəfər sahmançı qadın verdilər. Qadınlar qablı-qaşılı, çadırlı-filanlı yığışılıb gəldilər. Uşaqların bayramı oldu. Doğum vaxtı Tanabaya ən azı yeddi

nəfər belə köməkçi lazım olacaqdı. İbrahim bərk-bərk söz verirdi ki, onları da göndərəcəkdir. Sürü Beşağac vadisinə - döl məntəqəsinə köçürüləndə

mütləq göndərəcəkdir, onun dediyinə görə, hələlik bu iki nəfər kifayət idi. Nəhayət, köç vaxtı gəlib yetişdi. Sürülər dağlardan endirildi, döşlərə,

döl bazalarına axın başlandı. Sahmançı qadınları aparıb yerbəyer eləməyi Tanabay Eşim Bolotbekova tapşırırdı. Onları səhər tezdən böyük bir dəstə ilə

yola saldı, özü isə sürünü dağdan yavaş-yavaş endirdi ki, balalı qoyunlar rahat gəlib çıxsınlar. Sonra, öz hamiləsinə kömək eləmək üçün, Tanabay bu

yolu iki dəfə də gedib gəlməli idi.

Qoyunlar öz bildikləri kimi gedirdilər, onları tələsdirmək olmazdı.

Qoyunların bu yavaş yerişi iti də hövsələdən

çıxarmışdı, it bir yerdə qərar tuta bilmirdi.

Günəş batmağa gedirdi, ancaq istisi hələ də hiss olunurdu. Sürü aşağı endikcə hava da istiləşirdi.

Güneylərdə ot göyərirdi.

Yolda Tanabay bir qədər gecikməli oldu - qoyunlardan biri doğdu. Təzəcə doğulmuş quzunun burnunu, qulağını püfləyə-püfləyə

Tanabayın qanı qaraldı, çünki hələ tez idi, çox tez idi. Doğum bir həftədən sonra başlanmalı idi.

Bəlkə, yenə yolda doğanlar olacaqdı? Tanabay

qoyunlara baxdı - yox, belə şey gerek olmayaydı. Ürəyi sakitləşdi, sonra, hətta, sevindi də. İlk quzu qızlar üçün toy-bayram olacaqdı. İlk balanın

həmişə öz yeri var. Həm də quzu qəşəng quzu idi. Ağappaq. Bircə kirpikləri ilə dırnaqları qara idi. Tanabayın sürüsündə bir neçə qaba yunlu qoyun

vardı. Bu quzunu da onlardan biri doğmuşdu. Belə qoyunların balası gəlimli olur, tüklü, sağlam olur. Bu quzular zərif yunlu qoyunlardan doğulan

tüksüz quzulara oxşayırlar. Tanabay quzunu qucağına aldı:

- Madam ki, dünyaya gəlməyə tələsmisən, - dedi, - aç gözlərini, bax. Qədəmin qoy xoş olsun!

Dünyaya sən kimi o qədər bala gəlsin ki, səsinizdən qulağımız batsın, hamınız da sağ qalın, çoxalın, dünyanı doldurun! - O, quzunu yuxarı qaldırdı.

- Bax, - dedi, - bax, sən ey qoyunların allahı, birinci baladır, bax və kömək ol bizə!

Yuxarıda isə dağlar dayanmışdı. Dağlar susurdular.

Tanabay

quzunu kürkünün altına soxub yola düzəldi. Ana qoyun onun dalınca qaçırırdı, mələyirdi, həyəcan keçirirdi. Tanabay qoyuna ürək-dirək verirdi:

- Gəl,

görüm gəl! Balan burdadır, heç yana qaçmır.

Quzu kürkün altında qurudu, isindi, rahatlandı. Onlar axşam çağı bazaya yetişdilər.
Bazada camaat yerbəyer

olmuşdu, alaçıqdan tüstü qalxırdı. Sahmançı qadınlar çadırların qabağında sürünü gözləyirdilər. Deməli, hər şey qaydasında idi. Bircə Eşim gözə

dəymirdi. Dəveni götürüb getmişdi ki, sabah özü köçüb gəlsin.
Burada gördüyü hər şeyə Tanabay böyük ümidlə baxırdı. Yene ürəkdə qüssə də vardı, sevinc

də vardı. Ancaq tövlələri görəndə, sanki, onu ildırım vurdu: damların qamışı çürümüşdü, divarlar deşik-deşik idi; nə qapı, nə pəncərə vardı, külək

burdan vurub, ordan çıxırdı. Çölün qarı az qala əriyib qurtarmışdı, ancaq tövlələrin içində koma-koma qar qalırdı.
Bir vaxt daşdan tikilmiş ağıl da

xarabalıq içində idi. Bütün bunları görəndə Tanabay elə dilxor oldu ki, qızların quzu ilə oynamasına da fikir vermədi. Quzunu onların üstünə atıb

bazanı dörd dolandı. Hər yan xarabalıq, hər yan uçuq-sökük. Tanabay ömründə belə biabırçılıq görməmişdi. Bütün bu döl bazası, yəqin ki, lap müharibə

vaxtından başlı-başına buraxılmışdı. Çobanlar doğumu birtəhər yola vermişdilər, sonra hər şeyi qarın, küləyin ümidinə buraxıb getmişdilər.
Anbarın

damında bir qalaq çürümüş ot vardı, bir-iki qalaq da saman gözə dəyirdi.
İçəridə - iki kisə arpa unu, bir qutu duz. Bir neçə şüşəsi qırılmış fənər,

fənərlərin yanında paslanmış neft bidonu, sapı çürümüş bellər, dişləri əyilmiş yabalar. Baxanda istəyirdin ki, nefti töküb bütün bu şeylərə od

vurasan, baş götürüb, ayağın getdikcə gedəsən...
Tövlələrdə qar dizə çıxırdı, bildirdənqalma donmuş peyin hər yerdə təpə-təpə ucalırdı. Tanabay qarın,

peyinin içində gəzirdi və nə edəcəyini bilmirdi. O deməyə söz də tapmırdı.
Eyni şeyi dəli kimi təkrar eləyirdi: "Bu nədir, bu necə işdir?.. Bu nədir,

bu necə işdir?.. Bu nədir, bu necə işdir?.."
Tanabay tövlədən çıxıb, tələsə-tələsə atı yəhərləməyə başladı. Əlləri əsim-əsim əsirdi. Bu saat o özünü

kəndə yetirəcəkdi, gecənin qaranlığında hamını ayağa qaldıracaqdı, gör Tanabay onlara necə divan tutacaqdı! Onları Tanabay birbəbir xirtdəkləyəcəkdi

- İbrahimi də, sədri də, Çoronu da: daha məndən rəhm gözləməyin! Siz ki mənimlə belə rəftar etdiniz, alın payınızı! Daha bəsdir, bıçaq sümüyə

dirənib!..

Yene Caydar haradansa peyda olub atın cilovundan yapışdı.

- Dayan! - dedi. - Hara gedirsən? Düş görüm, mənim sözümə qulaq as!

Ancaq Tanabay

sözmü eşidirdi?! O, cilovu gücü çatdıqca dartışdırırdı, atı qamçılıyıb arvadının üstünə sürürdü:

- Burax! Burax! Burax, deyirəm sənə! Hamısını

qıracağam! Doğrayacağam! Öldürəcəyəm hamısını!

- Buraxmayacağam! Adam öldürmək istəmirsənmi? Məni öldür.

Bu vaxt sahmançı qadınlar tökülüşüb gəldilər,

qızlar ağlaşıb hər tərəfdən qışqırışdılar:

- Ata! Ata! Getmə!

Tanabayın qəzəbi soyudu, ancaq inadından əl çəkmədi.

- Burax, - dedi, - görürsənmi

tövlələr nə gündədir? Qoyunlara bax, bu gün-sabah hamısını doğub-tökəcək. Biz onları harda saxlayacağıq? Hanı dam-daş? Hanı yem? Hamısı murdar

olacaq. Kim cavab verəcək? Burax məni.

Caydar dedi:

- Tatalım ki, buraxdım getdin. Qışqırdın, dava saldın. Bunun bizə nə xeyri var? Madam ki, indiyəcən

heç nə eləməyiblər, deməli, eləyə bilmirlər, gücləri çatmır. Əgər imkanları olsaydı, təzə tövlə tikərdilər.

- Bəs dam necə? Onu ki, düzəldə

bilərdilər. Hanı bunun qapısı? Hanı pəncərəsi? Başdan-başa xarabalıqdır, tövlənin peyinini də on ildir daşımayıblar! Sən bir ota bax. Bu çürük otla

bu boyda sürünü neçə gün saxlamaq olar? Bu otu quzuya vermək olarmı! Bəs altlarına nə döşəyəcəyik? Deyirsən, quzular peyinin-palçığın içində murdar

olsun, eləmi? Sən belə deyirsən, hə? Burax məni!

- Bəsdir, Tanabay, özünə gəl. Sən bu camaatdan artıq deyilsən ki? Hamı necə, biz də elə. Bir də, axı,

sən kişisən. Hələ ki, gec deyil, fikirləş gör neyləyəcəksən. Onları da burax başına. Birdəfəlik tüpür, vəssalam! Cavabdeh bizik, işi də özümüz

görəcəyik. Odur, o dərədə yolun üstündə xeyli itburnu kolu var, gələndə görmüşəm. Kəsib gətirrik, birtəhər damın üstünü basdırarıq. Üstündən də peyin

tökərik. Altlarına da yovşandan-zaddan tapıb döşərik, havalar korlanmasa, birtəhər yola verərik...

Bu yandan da sahmançı qadınlar Tanabaya ürək-dirək

verməyə başladılar. Tanabay yəhərdən düşdü, qadınlara gözucu da baxmadan birbaşa alaçığa yollandı. Başını aşağı salıb oturdu - elə bil uzun sürən

xəstəlikdən durmuşdu.

Evdə hamı susurdu. Danışmağa qorxurdular. Caydar çaydanı ocaqdan götürdü, yaxşı çay dəmlədi, badyaya isti su töküb ərinə verdi.

Tanabay əllərini yudu. Təptəzə süfrə açıldı, hətta Caydar haradansa bir neçə konfet də tapıb çıxartdı, boşqablara sapsarı ərinmiş yağ qoydu.

Sahmançıları da çağırıb süfrə başına əyləşdilər. Eh, arvadlar, arvadlar!

Onlar ləzzətlə çay içib, yenə öz söhbətlərini eləyirdilər, sanki, qonaqlıqda

əyləşmişdilər. Tanabay dinməz-söyləməz oturdu. Caydar sonra ayağa durub ağıllın divarlarından tökülmüş daşları hörməyə getdi. Burada iş qurtaran

deyildi. Ancaq ağıllı başlı-başına buraxmaq da olmazdı, gecə davar buraya qatılacaqdı. Bir azdan arvadlar da gəlib daş daşımağa başladılar. Hətta,

qızlar da işə girişdilər. Tanabay qızlara acıqlandı:

- Bircə siz qalmışdınız, - dedi, - qaçın evə!

O utanırdı. Başını qaldırıb arvadların üzünə baxa

bilmirdi. Çoro doğru deyirdi: Caydarsız öz bəlalı başını Tanabay, çox çətin ki, saxlaya bilərdi...

16

Ertəsi gün Tanabay hamiliyə götürdüyü çobanların

köməyinə getdi, onları da köçürüb gətirdi, sonra bütün həftəni dinclik bilmədən işlədi. Belə ağır işlə o, yalnız müharibədə, özü də müdafiə xətti

yaradılan vaxtlar üz-üzə gəlmişdi. Ancaq orada bütün diviziya işləyirdi, bütün ordu işləyirdi. Burada isə üç nəfər - özü, arvadı, bir də bir nəfər

sahmançı qadın. O biri qadın yaxınlıqda qoyun otarırdı.

Tövlələrin peyinini təmizləmək və dərədən itburnu kolu kəsib gətirmək onlara daha çox əzab

verdi. İtburnu yaman sıx bitmişdi, iti tikanları vardı. Kolların arasında Tanabay çəkmələrini cırıq-cırıq elədi, öz əsgər şinelinin axırına çıxdı.

Tikanlı kolları iplə bağlayıb sürüyə-sürüyə daşdılar, çünki onları nə ata yükləmək mümkün idi, nə də dalda aparmaq olardı. Tanabay əldən-ayaqdan

düşdü. Buraya Beşağac vadisi deyirdilər, ancaq axtarsaydın heç beş kötük də tapmazdın. İkiqat bükülüb tər tökə-tökə onlar itburnu kollarını tövləyə

sürüyüb yolları şum-porşum elədilər. Tanabayın qadınlara yazığı gəlirdi, ancaq başqa əlac yox idi. Bir ucdan işləyirdilər, bir ucdan da göyə

baxırdılar. Qar yağsaydı, bütün zəhmətləri bada gedə bilərdi. Bu yandan da Tanabay böyük qızı tez-tez sürüyə baş çəkməyə yollayırdı - yaxşı ki, hələ

doğum yox idi.

Peyin təmizləmənin əziyyəti bundan da çox oldu. Damı saz olan tövlədən quru, bərk peyini daşımağa nə var ki? Onu parça-parça doğramaq

olur, üst-üstə qalayıb asanca aparmaq olur. Bu cür qoyun peyinini günə verib qurudurlar. Qışda onun istisində oturmağın özgə ləzzəti var. Ancaq qar,

yağış altında qalmış peyini daşımaq katorqa işi idi, cəhənnəm əzabı idi. İş çox, vaxt az. Hətta, gecələr də hisli fənərlərin işığında onlar bu soyuq,

bu yapışqan, bu qurğuşun kimi ağır palçığı xərəyə yığıb daşıyırdılar. İki gün idi ki, onların gecəsi-gündüzü yox idi.

Həyətdə neçə-neçə peyin tığı

qalanmışdı, ancaq tövlənin peyini daşımaqla qurtaran deyildi, tezliklə doğacaq qoyunlar üçün onlar tövlənin heç olmasa bir bucağını təmizləməyə

tələsirdilər. Ancaq bununla yara sağalmayacaqdı. Doğar qoyunları və onların balalarını yerləşdirmək üçün bütün bu tövlə az idi - axı, gündə iyirmi-

otuz quzu doğulacaqdı! Tanabay peyini xərəyə yığırdı, aparıb boşaldırdı, gedəndə də, gələndə də, yatanda da, duranda da o, yalnız bir şey barədə

düşünürdü: "Bu işin axırı nə olacaq?" Tanabayın başı gicəllənirdi. Qolları sızıldayırdı. Bir yandan da külək hər dəqiqəbaşı fənərləri söndürürdü.

Yaxşı ki, sahmançı qadınlar işdən şikayət eləmərdilər, Tanabayla, Caydarla bərabər onlar da gecə-gündüz işləyirdilər.

Bir gün də keçdi, beş gün də

keçdi. Yenə onlar peyin daşıyırdılar, damın-divarın deşiklərini suvayırdılar. Nəhayət, bir gecə Tanabay xərəklə tövlədən çıxanda səs eşitdi: ağılda

quzu mələyirdi, anası ayaqlarını yerə döyüb, balasının səsine səs verirdi: "Deməli, başlandı!" Tanabayın az qala ürəyi yerindən qopdu. Dönüb arvadına

baxdı:

- Eşidirsən? - dedi.

Onlar xərəyi yerə atıb, fənərləri götürdülər, tələsik ağıla qaçdılar.

Fənərlərin işığı qoyunları bir-bəbir arayıb axtardı.

Bəs o harada idi? Nəhayət, ağılın bir küncündə onlar doğan qoyunu gördülər. Ana təzəcə dünyaya gəlmiş balasının xırdaca, titrək bədənini yalaydı.

Caydar quzunu götürüb ətəyinə qoydu.

Yaxşı ki, vaxtında gəlmişdilər, yoxsa quzu soyuqdan ölə bilərdi. Sonra məlum oldu ki, qoyunların biri də doğub.

Özü də əkiz doğub. Onları Tanabay plaşının ətəyinə qoydu. Bundan əlavə, beş-altı qoyun da bir azdan doğacaqdı, onlar yerə sərilib mələyirdilər,

çapalayırdılar. Deməli, doğum başlanırdı. Səhərəcən bu mələyib-çapalayan qoyunlar da doğacaqdı. Sahmançıları çağırdılar. Doğan qoyunları sürüb

tövlənin az-çox təmizlənmiş yerinə apardılar.

Tanabay divarın dibinə saman döşədi, ilk dəfə ana südü əmən balaca quzuların yerini rahatlayıb üstlərinə

çuval saldı. Soyuq idi. Ana qoyunları da Tanabay birtəhər burada yerləşdirdi. Və düşündü. Dodağını dişləyib düşündü. Ancaq düşünməyin mənası varmı?

Ümid birçə Allaha qalırdı, bəlkə onun bu xırdaca quzulara rəhmi gələydi. Hələ görüləsi nə qədər iş vardı... Bu zəhrimar samansa da barı bol olaydı.

İbrahime qalsa, o, buna da bir üzrlü səbəb tapacaqdı. Dağdır, deyəcəkdi, yol yoxdur, mən bura samanı necə daşıyım?!

Qoy nə olacaq olsun! Tanabay

ürəyində hər şeyə tüpürüb tövlədən çıxdı. Gedib evdən bir şüşə mürəkkəb gətirdi. Quzuların birini "2" rəqəmi ilə işarə elədi, o birini "3" rəqəmi ilə

nişanladı. Eyni cür anaları da nömrələdi. Yoxsa, sonra yüzü birdən mələşəndə onları bir-birindən ayırmaq olmazdı. Bəli, o gün uzaqda deyildi, çobanın

əsil məşəqqəti başlanırdı.

Başlandı, özü də yaman başlandı, lap cəbhədə müdafiədə olduğu kimi. Sanki, tanklar bir-birinin ardınca gəlirdi, səndə isə

qorunmaq üçün heç nə yox idi. Səngərdə dayanmışdın, çünki heç yana gedə bilməzdin. İki yol qalırdı - ya ölmək, ya da təsadüfə ümid bağlamaq. Səhərlər,

sürü otlamağa gedəndə Tanabay təpənin üstünə çıxıb ətrafı nəzərdən keçirirdi. Sanki, o, yenə də cəbhədə idi, öz hərbi mövqeyini yoxlayırdı. Tanabayın

mövqeli çox zəif idi, lakin o dayanmalı idi, başqa əlac yox idi. Ortasından çay axan balaca, kələ-kötür vadi təpələrin arasına sığınmışdı, o yanda

daha uca təpələr görünürdü, daha yuxarıda isə başı qarlı dağlar dayanmışdı. Ağappaq təpəliklər boyunca çılpaq qayalıqlar qaralırdı, onlardan

yuxarıdakı buz bağlamış zirvələrdə qış dayanıb keşik çəkirdi. İstəsəydi, bir göz qırpımında o, buranın üstünü alardı. Qara qış birçə dəfə silkələnib

buludlarını aşağı səpələsəydi, bütün bu vadi duman içində itə bilərdi. Göy boz idi, boz dumana bürünmüşdü. Çöllərdən külək əsirdi. Ətraf sakit, dörd

yan dağ. Narahatlıqdan ürəyə üşütmə düşürdü. Soyuq, xaraba tövlədə quzular mələşirdilər. Onacan boğaz qoyun indicə sürüdə ayrılmışdı; bu gün onlar

da doğacaqdılar.

Qoyunlar aram-aram çöllərə ot axtarmağa gədirdilər. İndi hər qoyunun üstündə göz olmaq lazım idi. Sürüdə elə qoyunlar vardı ki,

onların doğacağını bilmək olmurdu. Heç gözlənilmədən özlərini kol dibinə verib doğurdular. Bala gözdən yayınıb nəm torpaq üstündə qalsaydı, ondan

quzu olacağını gözləməyin mənası yox idi.

Tanabay təpənin üstündə çox dayanırdı, çox düşünürdü. Ancaq burada dayanıb düşünməyin də heç bir mənası yox

idi. Tövlədə iş əlindən baş qaşımaq olmurdu. Yenə Tanabay qollarını çırmalayıb işə girişirdi, tövlədə axşamacan əlləşirdi.

Sonra İbrahim gəldi, un

gətirdi - sən hələ utanmazlığa bax!.. Mən, deyir, sən üçün sarayı hardan tapım? Kolxozun olanı budur, başqa tövləmiz yoxdur. Hələlik kommunizmə

çatmamışıq.

Tanabay az qaldı ki, yumruq davasına keçsin.

- Bu istehza nədir? - dedi. - Mən sənə söz deyirəm, sən də sözə cavab ver. Bundan ötrü sabah

mənim yaxamdan yapışacaqlar.

- Bəs mənim yaxamdan yapışmayacaqlar? Siz burda bir sürüyə cavabdehsiniz, ancaq mən hamınız üçün cavabdehəm, bütün

maldarlıq üçün. Elə bilirsiniz mən əzab çəkmirəm?

İbrahim ağladı. Heç gözlənilmədən ağladı və gözünün yaşını axıda-axıda mızıldandı:

- Məni məhkəməyə

verəcəklər! Məhkəməyə! Heç nə yoxdur, heç nə tapılmır. Camaat beş günlüyə sahmançılığa da gəlmək istəmir. Allahınız var, vurun öldürün məni, daha

məndən heç bir kömək olmayacaq. Məndən heç nə gözləməyin. Bu işi mən nəhaq yerə boynuma çəkdim, lap nəhaq yerə...

İbrahim getdi, sadələvh Tanabayı

əməllicə çaşdırıb getdi və bir daha buralarda görsənmədi.

Hələlik, beş yüz qoyunun ancaq yüzü doğmuşdu. Yuxarıda, Eşimlə Bektayın sürüsündə isə hələ

doğum başlanmamışdı. Ancaq fəlakət uzaqda deyildi; bunu Tanabay hər gün hiss eləyirdi. Çoxdan bəri qoyuna gedən qoca sahmançı qadından başqa, hamı

eyni işi görürdü, hətta Tanabayın altı yaşlı böyük qızı da işə qoşulmuşdu. Onlar doğan qoyunları zorla yerbəyer eləyirdilər. Quzuları tuturdular,

ayırırdılar, anaların altına qoyurdular. Bir yandan peyin daşıyırdılar, bir yandan şuburtu yığıb qoyun-quzunun altına döşəyirdilər. İşdən baş açmaq

olmurdu. Bu yandan da ac quzular fasiləsiz mələşirdilər - süd çatışmırdı, ot yox idi, aclıq qoyunları əldən salmışdı. İrelidə bundan da pis günlər

gözlənilirdi.

Doğan qoyunların sayı günbəgün artırdı. Çobanın nə gecəsi, nə gündüzü vardı. İş əlindən nəfəs almaq mümkün deyildi.

Birdən-birə hava da

soyudu. Bulud göyün üzünü aldı, narın qar yardı. Duman gəldi, zülmət çökdü. Ancaq, yaxşı ki, bütün bunlar çox çəkmədi. Buludlar dağılışıb getdi, hava

isindi. Yerdən nəm iyi qalxdı, baharın nəfəsi duyuldu. Tanabay sevindi: "Kaş ki, yaz tez gələydi. Özü də qaydalı gələydi. Gah isti, gah soyuq

olmayaydı. Doğum vaxtı bundan pis şey yoxdur".

Bahar gəldi, lap vaxtında gəldi, ancaq Tanabayın gözlədiyi kimi gəlmədi. Gecələrin birində xəlvətçə

təşrif gətirdi, dumanla, yağışla, qarla gəldi. O, hər yerdə özünü göstərdi - tövlədə də, ağılda da, alaçıqda da. Dörd bir yanda gölməçələr yarandı,

su axdıqca ziğlı soyuq torpağın üzü cadar-cadar oldu. Yağış suyu tövlənin çürük damından içəri axdı, ağılın divarlarını yudu, soyuqdan qoyun-quzu

mələşdi, tövlələrdə palçıq dizə çıxdı. Öz gəlişi ilə bahar hamını ayağa qaldırdı. Quzular büzüşüb bir-birinə qısıldı, analar ayaq üstə mələşdilər,

yağışsa aman vermək istəmədi. Öz soyuq gölməçələrində bahar yeni doğulan quzuları xaç suyuna saldı.

Adamlar çaxnaşmaya düşdü - əllərdə fənər,

əyinlərdə plaş. Tanabay sürünün dövrəsində fırfıra kimi fırlandı. Qaçdı və qaçdıqca onun iri çəkmələri, təşvişə düşmüş bir cüt vəhşi heyvan kimi, gah

suya atıldı, gah peyinə girdi. Plaşının ətəkləri güllə dəymiş quş kimi çırpındı. Tanabayın nəfəsi xırıldadı. O qışqırdı, özünün də, başqalarının da

üstünə bağırdı:

- Lingi verin! Beli! Peyini bura tökün! Suyun qabağını kəsin!
Heç olmasa tövləyə axan suyun qabağını kəsmək lazım idi. Tanabay donmuş

torpağı deşdi, arx qazdı.

- İşığı tut! Bura tut! Gözlərini döymə!

Ancaq duman get-gedə sıxlaşırdı. Sulu qar yağırdı. Onu saxlamaqda insan gücsüz idi.

Tanabay özünü evə saldı. Çırağı yandırdı. Ev də hər tərəfdən damırdı. Ancaq tövləyə baxanda yenə bura yaxşı idi. Uşaqlar yatırdılar, onların yorğanı

da islanmışdı. Tanabay uşaqları yorğan-döşəkli qucağına aldı, onları qırağa çəkib, alaçıqda bir qədər yer düzəltdi. Yorğanlar islanmasın deyə,

keçələri də uşaqların üstünə tökdü, bayıra çıxıb tövlədəki arvadları çağırdı:

- Quzuları evə gətirin! - dedi və özü də tövləyə qaçdı.

Ancaq bir alaçığa

nə qədər quzu yığmaq olardı? Nə qədər mümkün idi yığdılar. Bəs qalanlar? Uf, kaş heç olmasa bunları ölümdən qurtarmaq olaydı...

Nəhayət, səhər də

açıldı. Ancaq göyün çən-dumanı çəkilib getmədi. Bir az ara verdi, yenə başladı - gah qar, gah yağış, gah qar, gah yağış...

Alaçıq ağzınacan quzu ilə

dolu idi. Mələşirdilər, çıxırışırdılar. Qoxu, üfunət. Şeyləri bir күncə qalayıb, brezentlə örtmüşdülər, özləri çadırlara, sahmançıların yanına

köçmüşdülər, uşaqlar ağlayırdılar, soyuqdan əsirdilər.

Çobanın məşəqqətli günləri idi. O özünü də söyürdü, başqalarını da. Dünyada hamını və hər şeyi

yamanlayırdı. Nə yuxusu vardı, nə yeməyi; islanıb suyu axan qoyunların, donub ağaca dönmüş quzuların içində çapalayır. Ölümə yaş tövlədə sürünü

bir ucdan doğrayıb töküdü. Burada onun üçün yol açıq idi. Dəlinmiş damdan da gire bilərdi, şüşəsiz pəncərələrdən də, qapısız darvazalardan da içəri

soxula bilərdi. O gəlirdi. Balaları və üzülmüş anaları eninə-uzununa kəsib töküdü. Çoban bir dəfədə tövlədən neçə-neçə göyərmiş cəmdək çıxarırdı,

çöldə cəmdək üst-üstə qalanırdı.

Bayırda, ağılda isə bu gün-sabah doğası yüz-yüz qoyun qarın-yağışın altında qalmışdı. Tezliklə ölüm onlara da yol

tapacaqdı. Soyuqdan çənələri titrəyirdi. İslanmış tükləri yumaq-yumaq sallanırdı, koma-koma...

Daha sürü örüşə də çıxmaq istəmirdi. Bu nəmdə, bu

yağışda örüşəmi çıxmaq olardı?! Sahmançı qadın çuvalı başına salıb qoyunları qovurdu, qoyunlarsa getmək istəmirdi, qayıdıb qaçırdılar, sanki burada

onlar üçün cənnət guşəsi hazırlamışdılar. Qadın hirsindən ağlayırdı, sürünü təzədən qovmağa başlayırdı, ancaq davar yerindən tərpenmək istəmirdi.

Tanabay dəli kimi sürünün üstünə cumurdu. Hamısını çomaqla qırıb tökmək istəyirdi, ancaq boğaz qoyuna çomaqını qaldırmaq olardı? Tanabay camaatı

haraylayırdı. Hamılıqla onlar sürünü birtəhər örüşə çıxarırdılar.

Bu fəlakət başlayan gündən Tanabay büsbütün başını itirmişdi. Nə ötən günlərin

sayını bilirdi, nə ölənin quzunun hesabını bilirdi. Qoyunların əksəriyyəti əkiz doğurdu, hətta üçəm doğan qoyunlar da vardı. Var-dövlət batıb gedirdi.

Tanabayın bütün zəhməti hədə olurdu. Quzular bir ucdan doğulurdular və elə həmin gün də onlar peyinin-palçığın içində dalbadal murdar olurdular. Sağ

qalanlar öskürürdülər, xır-xır xırıldayırdılar, qarın işləməsindən bir-birinin üstünü batırırdılar. Balasız qalmış qoyunlar zar-zar zarıyırdılar,

ortalıqda çaxnaşırdılar, dolanıb doğmaqda olan qoyunları ayaqlayırdılar. Bütün bunlar nəse sövq-təbii bir dəhşət idi, ağla sığışmayan möcüzə idi. Ah,

kaş ki, bu doğum bir az gec başlanaydı!

Ancaq qoyunlar elə bil bir-biri ilə şərtləşmişdilər. Doğum dalınca doğum, doğum dalınca doğum!..

Və bütün bu

mənzərənin qarşısında insan ürəyi tab gətirə bilmirdi. Ürəkdə qəzəb baş qaldırırdı və bu qəzəb insanın gözüne bir qara pərdə çəkib hər şeyə nifrət

oyadırdı: bu xaraba tövləyə də, oradakı qoyunlara da, özünə də, öz həyatına da, ümidə, inama, arzuya - ürəkdə hər şeyə nifrət baş qaldırırdı.

Elə bil

Tanabayın beyni kütləşmişdi. Özü öz fikirlərindən dəhşətə gəlirdi. Bu qorxunc fikirləri Tanabay qovmağa çalışırdı, ancaq fikirlər ondan əl çəkmirdi,

ürəyinə dolurdu, beyninə dolurdu: "Axı, bütün bunlar nə üçündür? Kime lazımdır? Madam ki, saxlaya bilməyəcəkdik, biz bu qoyunları nə üçün

bəsləyirdik? Burada müqəssir kimdir? Kim? De görüm, kim müqəssirdir? Sən və sənə kimi boşboğazlar! Yüksəliş belə gəldi, inkişaf belə getdi,

çatağayıq, ötüb keçəcəyik, yüksəldəcəyik, qaldıracağıq. Hamımız söz pəhləvanıyıq. İndi qaldır bu ölü quzuları, apar çöldə cəmdək qala. O doğar qoyunu

da palçığın içindən quru, çıxart. Daşı, göstər kişiliyini..."

Xüsusən gecələr tövlədə palçığın, sidiyin içində eşələnəndə bu dəhşətli fikirlər

Tanabayı rahat buraxmırdı. Ah, gecələr, amansız gecələr! Ayaq altda turşumuş peyin bataqlığı, üst damır, ara vermədən damır. Külək tövlənin içində

vıy-vıy vıyıldayır, fənərləri söndürür. Belə vaxtlarda Tanabay kor kimi ehtiyatla yeriyirdi, səntirləyirdi, pəncəsinin üstündə gedirdi ki, quzuları

ayaqlamasın. Fənəri tapıb yandırırdı və onun solğun işığında özünün qara, şişkin, qana, peyinə bulaşmış əllərini görürdü.
O, nə vaxtdan özünü aynada

görməmişdi. Qocalmağından, saçlarının ağarmağından xəbərsiz idi. Bilmirdi ki, indi onun birçə adı var – qoca Tanabay öz hayında deyildi. Heç

yuyunmağa, yeməyə də vaxt tapmırdı. Özünə də, özgələrinə də bir dəqiqə rahatlıq vermirdi. Nəhayət, o, bu amansız fəlakətin qarşısında tam aciz

olduğunu hiss eləyib, bir gün cavan sahmançını ata mindirdi:

– Get Çoronu tap, – dedi. – De ki, tez özünü bura yetirsin. Gəlməsə, gözümə görünməsin!

Qadın axşamüstü qayıdıb gəldi. İslanmışdı, gömgöy göyərmişdi, yəhərdən zorla düşdü.

– Xəstədir, Tanake, – dedi. – Yorğan-döşəkdədir, ancaq deyir ki,

iki-üç günəcən, ölsəm də, özümü yetirəcəyəm.

Tanabay hirsləndi:

– Görüm onu heç xəstəlikdən baş açmasın!

Sonra Tanabay Çoronu söyməyə başladı. Caydar

onun ağzını yummaq istədi, ancaq cəsaret eləmədi.

Üç gündən sonra hava açıldı. Buludlar həvəssiz çəkilib getdilər, duman dağlara qalxdı. Külək

dayandı. Ancaq gec idi. Bu bir neçə gündə boğaz qoyunlar elə bir kökə düşmüşdülər ki, adam onlara baxmağa da qorxurdu. Qarnı qabağa çıxmış sısqa

qoyunlar namnazik qıçlarının üstündə zorla dayanırdılar. Bundan sonra onların süd verib bala bəsləyəcəklərinə ümid etmək olardımı?! Heç doğmuş

qoyunların, yaxud sağ qalan quzuların da yaya çıxacağına ümid yox idi. Naxoşluq gec-tez xirtdəklərindən yapışacaqdı. Lap naxoşluq olmasa da, onlar

beləcə qalacaqdılar, bu cür davardan nə yun, nə də ət gözləmək olardı... Hava açıldıktan sonra yeni bir fəlakət üz verdi – su donmağa başladı. Bərk

soyuq gözlənilirdi. Ancaq günorta havanın yumşalmağı Tanabayı sevindirdi: yenə ümid işləməyə qalırdı. Bellər, yabalar, xərəklər yenə də işə düşdü.

Heç olmasa tövlənin qabağını açmaq lazım idi, yoxsa orada tərpenmək mümkün deyildi. Ancaq onlar bu işlə çox məşğul ola bilmədilər. Yetim quzuları

balası ölmüş qoyunların altına qoyub əmizdirmək lazım idi. Qoyunlarsa yad quzuları yaxına buraxmırdı. Quzular ağızlarını marçıldadıb süd

istəyirdilər. Soyuq dodaqları ilə adamın barmağını tutub əmirdilər. Plaşların ətəyini yalayırdılar. Onlar dəstə ilə adamın dalınca tökülüşürdülər –

mələşə-mələşə, ağlaşa-ağlaşa.

Ölsən də, çatlasan da bundan artıq iş görmək mümkün deyildi. Bu arvadları nə qədər işlətmək olardı, bu yazıq qızcıqaza

nə qədər zülm etmək olardı?! Yazıqlar ayaq üstdə zorla dayanırdılar. Əyinlərinin plaşını, neçə gün idi ki, qurumamışdı. Tanabay onlara heç nə demirdi.

Yalnız birçə dəfə özünü saxlaya bilmədi. Onda da qışqırmamaq mümkün deyildi. Yaşlı qadın günorta çağı sürünü örüşdən qaytarıb Tanabaya kömək eləməyə

gəlmişdi. Tanabay sürüyə baş çəkməyə getdi. Nə görse yaxşıdır: qoyunlar bir-birinin yununu yeyirdilər. Bu, o demək idi ki, sürünü aclıqdan qırılmaq

təhlükəsi gözləyirdi. Tanabay qayıdıb qarının üstünə düşdü:

- Bu nədir, ay arvad! - dedi. - Görmürsənmi? Bəs niyə gəlib xəbər eləmirsən? Rədd ol

burdan! Sürünü çıxart çölə. Qoyma dayansınlar, bir-birinin yununu gəmirsinlər! Qov getsinlər. Bir dəqiqə də dayanmağa qoyma. Yoxsa, qırram hamınızı!

Bir fəlakətin dalınca o biri fəlakət gəlirdi. Bu yandan da iki balalı bir qoyun öz quzularına düşmən kəsildi. Ana öz balalarını itələyirdi,

təpikləyirdi, onları yaxına buraxmırdı. Quzularsa əl çəkmirdilər, yıxılıb-durub uşaq kimi ağlaşırdılar. Bu, təbiətin amansız bir qanunu idi:

qüvvəsini itirmiş ana özünü yaşatmaq istəyirdi, daha onun bala əmizdirməyə gücü çatmırdı və buna görə də instinkt ondan özünü yaşatmağı tələb

eləyirdi. Bu hal xəstəlik kimi yoluxucu bir hal idi. Bütün sürünün bu xəstəliyə yoluxması üçün birçə qoyunun nümunə göstərməyi kifayət idi. Tanabay

bərk təşvişə düşdü. Aclıqdan vəhşiləşmiş qoyunu o öz qızı ilə birgə tövlədən çıxartdı. Onu ağıla qatıb quzuları zorla altına saldılar. Əvvəl qoyunun

başını Tanabay saxladı, quzuları əmizdirmək işi qızın boynuna düşdü. Ancaq qoyun təslim olmaq istəmədi, fırlandı, təpik atdı, qızcığaz heç nə eləyə

bilmədi.

- Ata, quzular əmə bilmir.

-Yalan demə, sən onları tuta bilmirsən.

- Yox, ata, bir bax, ayaq üstə dura bilmirlər. - Qız az qaldı ki, ağlasın.

-

Yaxşı, gəl qoyunu saxla!

Onlar yerlərini dəyişdilər. Ancaq bu boyda qızın gücü nə olacaqdı. Tanabay quzuları qoyunun altına salan kimi, hələ quzular

əmməyə macal tapmamış, qoyun vurnuxub aradan çıxdı, qızı yerə çırpıb qaçdı. Tanabayın səbri tükəndi. Qızın üzünə şillə çəkdi. O heç vaxt uşağa əl

qaldırmamışdı, bu dəfə dözə bilmədi. Qızcığaz hıçqıraraq ağladı. Tanabaysa çıxıb getdi. Hər şeyə tüpürüb getdi.

Sonra o, yenə qayıtdı, bilmirdi ki,

qızın könlünü necə alsın, ancaq qızın özü onun qabağına qaçdı:

- Ata, daha qoyun təpik atmır. Biz anamla quzuları altına qoyduq. Heç nə eləmədi.

- Bax,

bu başqa məsələ. Sağ ol, qızım.
Ürəkdə də o saat bir yüngüllük əmələ gəldi.
Yenə ümid baş qaldırdı. Sürüdən sağ qalanları, bəlkə də, axıracan qoruyub

saxlayacaqdılar. Budur, hava da düzəlirdi! Bəlkə də, əməlli-başlı yaz gələcəkdi, çobanın məşəqqətlərinə son qoyulacaqdı. Hər halda dayanmaq olmazdı.

İşləmək lazım idi. İş, iş və yenə iş - özgə çıxış yolu yox idi...
Kolxozun hesablayıcısı gəldi. Cavan oğlan idi, tez yatıb gec ayılmışdı.
Sorğu-sual

elədi: nə var, nə yox? Tanabay istədi ki, dişinin dibindən çıxanı desin.
Ancaq bu oğlandan çoxmu şey tələb etmək olardı?!

- Bəs indiyəcən harda idin?

-

Necə harda? Sürüləri gəzirdim. Təkəm, yetirə bilmirəm.

- Oralarda vəziyyət necədir?

- Yaxşı deyil. Bu üç gündə tələfat çox olub.

- Bəs çobanlar nə

deyirlər?

- Nə deyəcəklər? Kimisi söyüb-yamanlayır. Kimisi də heç danışmaq istəmir.

Birisi lap qovdu məni. Bektayı deyirəm. Hirslənib. Yaxınına düşmək

olmur.

- Baho-o. Heç mən də vaxt tapıb ona baş çəkə bilməmişəm. Sağlıq olsun, bəlkə sonra vaxt tapıldı. Bəs sən?

- Nə mən? Mən uçot aparıram.

- Bəs bizə

bir kömək olmayacaq?

- Olacaq. Çoro, deyirlər, durubdur. Bir araba ot-saman göndərib, atların ruzusudur - bundansa deyir, qoy atlar acından

qırılınsınlar. Ancaq, deyirdilər, araba haradasa ilişib qalıb, yolları görmürsənmi?

- Görürəm! Bəs indiyəcən harda yatmışdılar? Bizimki həmişə belədir.

Bundan sonra o arabanın xeyri nə olacaq? Yaxşı, vaxt gələr mən onlara göstərəm! - deyə Tanabay yumruğunu silkələdi. - Məndən heç nə soruşma. Get

özün bax, say, haqq-hesab elə. Daha mənim üçün heç bir isti-soyuğu yoxdur! Tanabay söhbəti yarımçıq qoyub, tövləyə, doğan qoyunların yanına getdi. Bu

gün də yenə on beşəcən qoyun doğmuşdu. Tanabay öz işində ikən, hesablayıcı gəlib əlindəki kağızı qabağa dürtüştürdü:

- Tələfat aktına qol çəkin.

Tanabay gözüyumulu qol çəkdi. Elə hirsli-hirsli çəkdi ki, karandaşın ucu qırıldı.

- Xudahafis, Tanake. Bir adama sözünüz yoxdur ki?

Tanabay:

- Yoxdur, -

dedi. - Sonra arxadan oğlanı səslədi: - Yolunu o tərəfə sal. Bektaya de ki, sabah günorta çağı vaxt eləyib gələcəyəm.

Ancaq Tanabayın narahatlığı əbəs

idi. Bektay onu qabaqladı. Gəldi. Özü də necə gəldi...

O gecə yenə də külək qalxmışdı, qar yağırdı, güclü yağıntı yox idi, ancaq səhərəcən yerin üzü

ağappaq ağardı. Qoyunların da üstünə qar yağdı. Onlar ağılda bütün gecəni ayaq üstə qaldılar. Daha qoyunlar yatmaq istəmirdi. Bir yerə toplaşb

hərəkətsiz, laqeyd dayanırdılar. Bu qədər ac qalmaq olmazdı, bu qədər qar-yağış olmazdı.

Tövlə də bərk soyuq idi. Qar, damda yağışın açdığı

deşiklərdən içəriyə tökülürdü. Qar havada, solğun fənərlərin işığında fırlanırdı və səssiz-səmirsiz qoyun-quzunun başına yağırdı. Davar bir ucdan

donub tələf olurdu və Tanabay qoyunların arasında vurnuxub, qırğından sonra döyüş meydanına atılan, dəfn komandasının əsgəri kimi öz borcunu yerinə

yetirirdi. Daha öz qorxunc düşüncələri ona əvvəlki kimi əzab vermirdi, o çılğın, qaynar fikirlər indi adicə bir qəzəbə çevrilmişdi. Bu qəzəb bir ağır

daş kimi Tanabayın ürəyindən asılmışdı, onu nəfəs almağa qoymurdu. Tanabay peyinin-palçığın içində eşələnir, işini görür və bu məşəqqətli gecələrdə

o, ara-sıra öz keçmiş həyatını da xatırlayırdı...

Hələ lap uşaq vaxtı Tanabay qardaşı Qulubayla birgə öz qohumlarından birinin sürüsünə gedirdi. Bir

il çobanlıq elədilər, sonra məlum oldu ki, burada onlar yalnız bir qarın çörəyə işləyiblər. İş gəlib şikayətə çıxanda sürü yiyəsi heç onlarla

danışmaq da istəmədi. Ayaqlarında köhnə çarıq, çiyinlərində xurcun, əliboş, üzükara yola düzəldilər. Gedəndə Tanabay mülkədarı hədələdi:

"Böyüyəcəyəm, - dedi, - bu qisası yerdə qoymayacağam". Ancaq Qulubay heç bir söz demədi. O, Tanabaydan beş yaş böyük idi. Bilirdi ki, belə şeylə heç

kəsi qorxutmaq olmaz. Gərək adamın özü varlanaydı, torpaq yiyəsi olaydı, mal-qara sahibi olaydı. Qulubay hələ o vaxt özünə söz vermişdi: "Varlı

olsam, heç kəsi incitməyəcəyəm". Həmin il onlar elə bu fikirlə də ayrılmışdılar. Qulubay başqa bir mülkədarın sürüsünü otarmağa başlamışdı, Tanabay

Aleksandrovkaya, rus mühaciri Yefremova muzdurluq eləməyə getmişdi. Yefremov çox da varlı adam deyildi, bir cüt öküzü, bir cüt atı, bir də özünün

əkin sahəsi vardı. Taxıl əkirdi. Aule-Ata şəhərindəki su dəyirmanına dən daşıyırdı. Onun özü səhərdən-axşamacan işləyirdi. Burada Tanabay, əsasən,

atlara, öküzlərə baxırdı. Yefremov sərt adam idi, ancaq bu adamın insaflı olmağına da söz yox idi. İşçinin haqqını düz verirdi. Öz həmyerliləri

tərəfindən müdam çapılıb-talanan qırğız yoxsulları rus mülkədarlarına işləməyi üstün tuturdular. Orada Tanabay rusca danışmağı öyrəndi, hərdən taxıl

aparıb, həmin o Aule-Ata şəhərini də gördü, az-çox gözü açıldı. Sonra isə inqilab qələbə çaldı. Dövrən Tanabayların dövrənı oldu. Tanabay qayıdıb aıla

gəldi. Burada yeni həyat başlanmışdı. Bu həyat hər tərəfdə qaynayıb-daşırdı. Hər şey birdən gəlmişdi - torpaq, hüquq, azadlıq. Tanabayı muzdur

komitəsinə sədr seçdilər. Çoro ilə də Tanabay o vaxt dostlaşdı. Çoro savadlı idi, cavanlara yazmaq, oxumaq öyrədirdi. Tanabay da mütləq savadlanmalı

idi, axı o, necə olsa, muzdur komitəsinin sədri idi. Komsomol özəyinə yazıldı. Burada da Çoro ilə əlbir oldu. Onlar partiyaya da birlikdə keçdilər.

Hər şey yoluna düşdü, yoxsulların vəziyyəti günbəgün yaxşılaşdı. Kollektivləşmə başlananda Tanabay can-dildən işə girişdi. Kəndliyə yeni həyat qurmaq

üçün torpağın, mal-qaranın, əməyin, arzunun - hər şeyin ümumi olmağı üçün mübarizə aparmağa Tanabay girişməseydi, kim girişəcəkdi. Rədd olsun

qolçomaqlar!.. O küləkli, şiddətli zaman öz işinə başladı. Gündüzlər yəhər üstə, gecələr - iclaslarda, müşavirələrdə. Qolçomaqların siyahısı

tutulurdu. Bəylərin, mollaların, bütün başqa varlıların kökü alağ otu kimi kəsilirdi. Təzə cücertilərin baş qaldırması üçün torpaq alağ otundan

təmizlənməli idi. Mülkədarlıqdan salınası adamların siyahısına Qulubayın da adı düşdü. Çünki Tanabay aləmi ayaqdan salarkən, mitinqlərdə, iclaslarda

nitq söyləyərkən qardaşı varlanıb adam olmuşdu. Bir dul arvadla evləninb yaşayırdı. Mal-qara sahibi idi - qoyunu, inəyi. İki atı, bir yanı balalı

madyanı, kotanı, malası, hər şeyi vardı. Biçin vaxtı kənar adamlar işlədirdi. Qulubaya varlı demək olmazdı, ancaq o, yoxsul da deyildi. Yaxşı

yaşayırdı, yaxşı da işləyirdi.

Kənd sovetinin iclasında növbə Qulubaya çatanda Çoro dedi:

- Gəlin, yoldaşlar, fikirləşək: bununla qolçomaq kimi rəftar

eləmək lazımdır, ya yox. Qulubay kimi adamların kolxoza köməyi dəyə bilər.

Özü yoxsul ailədən çıxıb. Ziyanlı təbliğatla heç vaxt məşğul olmayıb.

Hərə

bir söz dedi. Kimi Qulubayın lehinə, kimi əleyhinə. Həllədicisi söz Tanabayın öhdəsinə düşdü. Tanabay qaşqabağını sallayıb oturmuşdu. Axı, necə olsa,

qardaş idilər, gərək o, qardaşının əleyhinə gedəydi. Onlar tez-tez görüşməsələr də, münasibətləri pis deyildi. Hərəsi öz işində idi. Əgər Tanabay

desəydi ki, Qulubaya toxunmayın, onda başqaları necə olacaqdı, axı, hamını müdafiə eləmək üçün bir qohum tapıla bilərdi. Desəydi ki, özünüz həll

ələyin, camaat onu qorxaq sayacaqdı.

Adamlar Tanabayın nə deyəcəyini gözləyirdilər və məhz onlar gözlədiklərinə görə Tanabay hiddətləndi.

- Sən həmişə

beləsən, Çoro! - deyə o, hirsli-hirsli ayağa durdu. - Qəzetlərdə kitab adamlarından yazırlar, entelleqentlərdən. Sənin özün də entelleqentsən. Hər

şeyə şübhə ilə baxırsan, min dəfə götür-qoy eləməmiş iş görmək istəmirsən. Burda şübhəli nə var ki? Madam ki, siyahıda adı var, deməli, qolçomaqdır!

Heç bir güzəşt ola bilməz! Sovet hökumətinin yolunda heç doğma atama da güzəşt eləmərəm. Qardaşım olanda nə olar ki? Bunun mətləbə dəxli yoxdur. Heç

siz olmasanız da, mən özüm bu işi görəcəyəm.

Sabahısı gün Qulubay onun yanına gəldi. Tanabay qardaşını soyuq qarşıladı, əl verib görüşmək də

istəmədi.

- Mən haranın qolçomağı oldum? Bir vaxt səninlə muzdurluğa gedən mən deyildimmi? Səninlə birgə bəylərin qapısından qovulan mən deyildimmi?

-

Daha bunun mətləbə dəxli yoxdur. İndi sən özün bəy olmusan!

- Mənim haram bəy olub? Nəyim var, hamısını zəhmətimlə yığmışam. Özü də bir söz demirəm.

Gəlin hamısını aparın. Ancaq mənə qolçomaq eləməyin nə mənası var? Allahdan qorx, Tanabay.

- Dəxli yoxdur. Sən düşmən sinifsən və burada kolxoz qurmaq

üçün biz səni ləğv etməliyik. Sən bizim yolumuzu kəsmisən, buna görə də səni yolumuzun üstündən götürməliyik...

Bu söhbət onların son söhbəti olmuşdu.

İndi, iyirmi il idi ki, onlar bir-biri ilə kəlmə kəsməmişdilər. Qulubay sürgün ediləndə camaat Tanabayın dalınca nələr deməmişdi! Onu az adamlar

müdafiə eləmişdi. Bu işdən əksəriyyət narazı qalmışdı: "Belə qardaşı Allah heç kəsə qismət eləməsin. Bundansa qardaşsız qalmaq yaxşıdır!" Bəziləri

bunu lap onun üzünə demişdilər. Bəli, sözün doğrusu, camaat o vaxt Tanabaydan üz döndərmişdi. Bunu adamlar üzə vurmamışdılar, ancaq bir iş üçün

Tanabayın namizədliyi irəli sürüləndə camaat səs saxlamışdı. Beləliklə də, Tanabay yavaş-yavaş fəallar sırasından çıxmışdı. Ancaq o, heç vaxt ruhdan

düşməmişdi.

Qolçomaqların kolxoz əmlakını yandırmağını, kollektivləşmə tərəfdarlarına güllə atmağını görəndə Tanabay ürəyində özünə haqq

qazandırmışdı. Üstəlik, kolxoz da get-gedə varlanırdı, illər bir-birindən yaxşı gəlirdi. Kənddə bambaşqa bir həyat qurulurdu. Yox, bunların heç biri

onda nahaq yerə edilməmişdi.

Bütün bu olub-keçənləri Tanabay ən kiçik təfərrüatınacan xatırlayırdı. Sanki, onun bütün həyatı orada, kolxozun günbəgün

möhkəmləndiyi o qəribə dövrdə qalmışdı: "Qırmızı ləçəkli zərbəçi qızın" mahnısı Tanabayın yadına düşürdü, Tanabay kolxoza gələn ilk maşını və əlində

qırmızı bayraq o maşının kabini qabağında dayandığı gecəni xatırlayırdı. O, gecələr tövləni dörd dolanırdı, öz əzablı-işgəncəli düşüncələrinə dalırdı.

Axı, niyə indi hər şey baş-ayaq olmuşdu? Bəlkə, səhv eləmişdilər, əyri yola düşmüşdülər? Yox, belə ola bilməzdi, belə olmamalı idi! Onlar doğru yolda

idilər. Bəs onda işlər niyə düz getmirdi? Bəlkə çaşmışdılar, yolu azmışdılar? Bəs haçan azmışdılar, necə olmuşdu ki, azmışdılar? Axı, indinin

yarışları da qəribə idi - öhdəçiliyi yazırdılar, məsələ qurtarıb gedirdi, daha səninlə heç kəs maraqlanmırdı. Əvvəllər qara və qırmızı lövhələr

vardı, hər gün söz-söhbət, hər gün mübahisə: kimin adı qırmızı lövhəyə düşmüşdü, kiminki qarada idi - camaat üçün bütün bunların əhəmiyyəti vardı.

İndi deyirdilər, bu şeylər köhnəlib, əhəmiyyətini itirib. Bəs əvəzində nə yaranmışdı? Boş vədlər, boş söhbətlər. İşdə isə heç nə. Axı, niyə belə

olmuşdu, bu işdə müqəssir kim idi?

Tanabay fikirləşməkdən yoruldu. Kütləşdi, laqeydləşdi. Yaba əlindən yerə düşdü. O dayanıb, divara qısılmış cavan

qadına baxdı. Qadının xəstə gözləri yumulurdu. O durduğu yerdəce yavaş-yavaş bükülür, yuxu ilə mübarizə aparırdı. Nəhayət, qadın tab gətirə bilmədi,

oturdu, başı dizinin üstünə düşdü. Tanabay qadını oyatmadı. Özü də divara söykəndi, özünün də yavaş-yavaş dizləri bükülməyə başladı. Tanabayın

çiynində dəhşətli bir ağırlıq vardı və bu ağırlıq onu durmadan aşağı əyirdi...

Tanabay haradasa küt bir tappıltı eşidib, qışqırmaq səsinə yuxudan

ayıldı. Qoyunlar bərk hürkmüşdülər, onun üstünə çıxıb qıçlarını tapdalayırdılar. Tanabay dik atıldı. Yan-yörəsinə baxdı. Hava işıqlanırdı. Birdən o,

Caydarın səsini eşitdi:

- Tanabay, Tanabay, kömək elə.

Arvadlar səs gələn səmtə yüyürüşdülər, Tanabay da onların dalınca qaçdı.

Caydar damdan düşmüş

tirin altında qalmışdı. Divarın bir tərəfi yuyulduğundan tir qopub yerə gəlmişdi, sonra çürük taxtapuş ağırlıq eləyib o biri tirləri də laxlatmışdı.

Tanabayın yuxusu bir andaca dağıldı.

- Caydar! - deyə qışqıraraq, çiynini irəli verdi, tiri bir anda qaldırdı.

Caydar tirdən xilas olub ufuldadı.

Arvadlar ağlaşdılar, əllərini Caydarın böyür-başına sürtdülər. Qorxudan özünü itirmiş Tanabay heç nəyə əhəmiyyət vermədən arvadları kənara itələdi,

onun titrək əlləri Caydarın köynəyinin altında gəzdi.

- Nə olub sənə? Haran ağrıyır?

- Vay, belim!.. Belim!

- Əzilib? - Tanabay plaşını çıxarıb yerə

sərđi. Caydarı plaşın üstünə uzadıb, tövlədən çıxartdılar. Çadırdı müayinə elədilər. Üzdən o qədər də qorxulu bir şey hiss olunmurdu. Ancaq Caydara

bərk xətər toxunmuşdu. Tərpənə bilmirdi.

Caydar ağlayırdı:

- İndi necə olacaq? Özü də işin bu vaxtında. Bəs siz necə olacaqsız?

Bu sözlərin hər biri ox

kimi Tanabayın ürəyinə sancılırdı. "Sən bir buna bax, ay Allah, sağ qalmağına sevinməkdənsə, gör durub nələr fikirləşir? Cəhənnəm olsun qoyun da,

quzu da! Təki sənə bir şey olmasın..."

O, əlini arvadının başına qoydu:

- Rahat ol, Caydar, özünü üzmə! Təki sən sağalıb ayağa dur, qalan şeylər

düzələcək...

Az-maz özlərinə gələn kimi onlar bir ucdan Caydara təsəlli verməyə başladılar və bu sözlər, elə bil, Caydarın ağırlarını azaltdı. O,

yaşlı gözləri ilə gülümsədi.

- Yaxşı, bu da bir iş idi oldu, ancaq siz məndən inciməyin. Qorxmayın, çox yatmayacağam. İki günə kimi duracağam.

Arvadlar

ocaq yandırdılar, Caydara yorğan-döşək saldılar, Tanabaysa qayıdıb yenə də tövləyə getdi. Fəlakətin sovuşmağına o, hələ də inanmırdı.

Təzə, yumşaq

qarın fonunda ağappaq bir səhər açılmışdı. Tövlədə Tanabay tir altında qalmış bir qoyun tapdı. Bayaq onlar qoyunu görməmişdilər. Quzu ölü qoyunun

əmcəyini axtarırdı. Bunu görəndə Tanabay dəhşətə gəldi, eyni vaxtda da o, arvadının sağ qalmağına sevindi. Tanabay yetim qalmış quzunu qucağına

götürüb, onun üçün təzə ana axtarmağa getdi. Sonra qayıdıb tirin altına dirək vurdu, divara paya söykədi və bütün bu işləri görərkən ürəyi arvadının

yanında oldu.

Tövlədən çıxanda Tanabay yaxınlıqda bir sürü qoyun gördü. Hansı naməlum çobansa davarı Tanabayın sahəsinə tərəf gətirirdi. Bu necə sürü

idi? Niyə onu buraya gətirirdilər? Qoyunlar bir-birinə qarışa bilərdi, belə şeymi olardı? Özgənin sahəsinə soxulmuş bu qəribə çobana qulaqburması

vermək üçün Tanabay irəli yeridi.

Yaxınlaşanda Bektayı gördü.

- Ey, Bektay, sənsən?

Çobandan səs-səmir çıxmadı. O, davarı dinməz-söyləməz Tanabaya tərəf

sürürdü və arabir çomağını qaldırıb dala qalan qoyunların belinə endirirdi. Tanabay hirsələndi; "heç doğar qoyunu da belə vurarlarmı?"

- Hardan belə?

Hara belə? Salam-əleyküm.

Belini bərk-bərk sarıyıb, əlcəklərini qoltuğına soxmuş Bektay Tanabaya yaxınlaşırdı.

- Hardan gəldiyimi mən bilərəm, hara

getdiyimi də özün görürsən.

O, çiyinini çomağına söykəyib Tanabaydan bir neçə addım aralıda dayandı, ancaq salam vermədi. Hirsli-hirsli tüpürdü və

tüpürçəyini qar üstə tapdalayıb, başını qaldırmadan dayandı. Qaralmışdı, sifətini tük basmışdı, Bektayın gənc, gözəl sifətini saqqal yaxşı tuturdu.

Altdan-altından baxırdı, gözlərindən kin-küdurət tökülürdü. O, bir daha tüpürdü, sonra qəzəblə çomağını qaldıraraq sürünün üstünə endirdi:

- Təhvil al.

Sayırsan say, saymırsan sayma. Üç yüz həştad beş qoyundur.

- Nə olub ki?

- Gedirəm!

- Necə yeni gedirəm? Hara gedirsən?

- Hara gəldi.

- Bəs mənə niyə

deyirsən?

- Ona görə deyirəm ki, sən məni hamiliyə götürmüşsən.

Əhvalatın nə yerdə olduğunu Tanabay ancaq indi başa düşdü. Qan beyninə vurdu, hirsindən

nəfəsi darıxdı:

- Nə olar hamiliyə götürəndə? Dur görüm, dayan görüm, hara gedirsən? Heç belə şey olarmı?!

- Olar da, hələ o yana da keçər. Daha

bəsdir. Xirtdəyə yıqılmışam. Boğazacan doymuşam bu cür həyatdan.

- Heç bilirsənmi nə danışırısan? Sənin süründə bu gün-sabah doğum başlanır. Heç belə

şey olar?

- Olar. Madam ki, bizimlə belə rəftar eləyirlər, biz də onlarla elərik.

Xudafis!

Bektay çomağını başı üstündə fırlatdı, onu var gücü ilə

tolazlayıb yola düzəltdi.

Tanabay donub yerində qalmışdı. Daha deməyə söz də tapa bilmirdi. Bektay isə dalına baxmadan gedirdi.

Tanabay onun dalınca

qaçdı:

- Ağlını başına yıq, Bektay! Belə şey olmaz. Bir fikirləş, gör neyləyirsən?

Fikirləş, eşidirsənmi?

Bektay qəflətən geri döndü:

- Əl çək! - dedi.

- Fikirləşmək istəyirsən, get özün fikirləş. Mənim vaxtım yoxdur. Mən də adam kimi yaşamaq istəyirəm. Başqalarından aciz deyiləm. Mən də gedib

şəhərdə işləyə bilərəm, maaş ala bilərəm. Axı, nəyə görə burada, qoyunların içində batıb qalmalıyam? Yemi yox, tövləsi yox, bir alaçıq da tapılmır

ki, girib içində oturasan. Əl çək! Yenə get döşünü qabağa ver, peyinin içində çapala. Sən bir öz sifətinə bax, gör nə günə düşmüşsən. Tezliklə

gəbərəcəksən burda. Hələ bu da bəs eləmir sənə. Şüar deyirsən, çağırışa qoşulursan. Geridə qalanları ardınca çağırırsan. Əlinə bir düdük veriblər,

çalırsan! Əl çək məndən, daha bəsdir!

Yenə Bektay uzaqlaşdı. Addımlarını qarın üstünə elə bərk-bərk basırdı ki, onun ayaq basdığı yerlər əlbəəl

qaralıb, su ilə dolurdu...

Tanabay qaçıb ona yetişdi:

- Bektay. Bektay, bir dayan, mənə qulaq as! Gör sənə nə deyirəm?

- Başqalarına de. Dünyada axmaq

çoxdur!

- Dayan. Bektay. Bir dur, söhbət eləyək.

Ancaq onun dediklərini Bektay heç eşitmək də istəmirdi.

- Məhkəməyə düşəcəksən!

Bektay son dəfə geri

dönüb dişlərini qıcırdatdı:

- Bu cür yaşamaqdan türmə yaxşıdır!

- Sən dezertirsən!

Bektayın vecinə deyildi.

- Cəbhədə sən kimiləri güllələyirdilər!

Bektay gedirdi.

Tanabay onun qolundan yapışdı:

- Dayan, deyirəm sənə!

Bektay qolunu dartıb çıxartdı, yoluna davam elədi.

Tanabay Bektayın çiyinlərindən

tutdu:

- Qoymaram, qoymaram! Sənin buna ixtiyarın yoxdur! - dedi və birdən ağ təpələr onun başına dolandı, gözlərinə duman gəldi. Çənəsinə vurulan

gözlənilməz zərbə Tanabayı yerə sərdi.

O, başı gicələ-gicələ ayağa duranda Bektay tənəni aşmışdı.

Onun ayaq izləri qar üstə qaralırdı.

- Bədbəxt oldu,

bədbəxt oldu, - deyə-deyə Tanabay zarıya-zarıya yerdən qalxmağa çalışdı.

Qalxdı. Əlləri qara, palçığa bulaşmışdı.

Nəfəsini dərdi. Bektayın sürüsünü

qabağına qatıb, dərqli-dərqli geri qayıtdı.

17

İki nəfər atlı aulu arxada qoyub, dağlar səmtə üz tutmuşdu. Biri kəhər at minmişdi, o biri səmənd at.

Hər iki atın quyruğu bərk-bərk düyülmüşdü - uzağa gedəsi idilər. Atların ayağı altında qarlı palçıq xırçıldayırdı, palçıq ətrafa sıçrayırdı.

Möhkəm

cilovlanmış Gülsarı mətin addımlarla dağyuxarı qalxırdı. Sahibi uzun müddət xəstə yatmışdı, bu vaxtlar at dincəlmişdi. Ancaq indi onun üstündə gedən

Çoro deyildi, naməlum bir adam idi, əyninə xəz palto geymişdi, paltonun üstündən brezent plaş salmışdı. Bu adamın üst-başından rezin və boyaq qoxusu

gəlirdi. Çoro yanaşı gedirdi, başqa ata minmişdi. Hərdən belə şeylər olurdu - Çoro öz atını rayondan gələn yoldaşa verirdi. Əslində, bunun Gülsarı

üçün heç bir fərqi yox idi. İlxıdan, əvvəlki sahibindən ayrılandan sonra onun üstündə çox adamlar gəzmişdi. Cürbəcür adamlar - yaxşısı da olmuşdu,

pisi də. Bəzisi yəhərdə düz oturmuşdu, bəzisi əyri oturub atı da narahat eləmişdi. Gülsarı dəliqanlı adamlar da görmüşdü. Belələrindən onun zəhləsi

gedirdi. Çünki onlar atı var gücləri ilə qovub, sonra birdən yüyeni çəkirdilər, at dikəlib şahə qalxırdı və yenə çapmalı olurdu. Belələri min cür

oyundan çıxırdılar - təki onların yorğa ata mindiyini görəydilər. Gülsarı hər şeyə öyrənmişdi. Bircə tövlədə qalmaqla arası yox idi. Əvvəlki ehtiras

hələ də Gülsarının canında idi - çapmaq, çapmaq, çapmaq. Kimi çapdırmağın fərqi yox idi. Belə şey çapanları maraqlandırırdı - onlar üçün hər atın öz

yeri vardı. Əgər bir kəs Gülsarını minirdisə, deməli, hörmətli adam idi, ondan qorxurdular. Gülsarı gözəl at idi, qüvvətli, rahat. Onu minən adama

heç bir xətər toxuna bilməzdi.

Bu dəfə Gülsarı rayon prokuroru Seqizbayevi aparırdı, onu kolxoza təhkim eləmişdilər. Seqizbayevi müşayiət eləyən

kolxozun partorqu idi - heç, əslində, o da kiçik adam deyildi. Ancaq partorq susurdu, görünür, qorxu canını almışdı: axı, qoyunçuluqda vəziyyət pis

idi. Çox pis idi. Qoy qorxsun, heç danışmasın. Boş-boş danışmağın nə mənası? Aşağı vəzifəli adamların yuxarı vəzifəlilərdən qorxmağı yaxşıdır. Yoxsa,

heç bir qayda-qanun ola bilməz. Bəziləri tabelərində olan adamlarla çox yumşaq rəftar eləyirlər, elə təpik də adama onlardan deyir, özü də elə deyir

ki, it kimi zingildəməli olursan. Vəzifə böyük şeydir, məsul şeydir. Vəzifə başında oturmaq hər adamın işi deyil.

Gülsarının belində oturub, atın

addım səslərinə uyğun bir ahənglə yırğalana-yırğalana gedərkən, Seqizbayev belə düşünürdü. O, çobanları yoxlamağa gedirdi, orada ürək açan bir şey

görməyəcəyinə əmin idi, buna baxmayaraq, prokurorun kefi pis deyildi. O bilirdi ki, bu il qış çox sərt keçib, hələ də çəkilib getmək istəmir və qışla

yazın bu çarpışmasında çoxlu qoyun-quzu tələf olub. Əslində, hər il belə idi. Bunu hamı bilirdi. Ancaq, madam ki, onu kolxoza təhkim etmişdilər,

deməli o, kimisə məsuliyyətə almalı idi. Üstəlik, ürəyinin harasında Seqizbayev builki böyük tələfatın özü üçün sərfəli olduğunu hiss eləyirdi.

Axı, rayonda maldarlığın vəziyyətinə cavabdeh o deyildi, Seqizbayev prokuror idi, bir də olsa-olsa raykom bürosunun üzvü idi. Bütün bunların

məsuliyyəti birinci katibin boynuna düşəcəkdi. Katib təzə gəlib, qoy əcrini çəksin. Bütün bu işlərə Seqizbayev kənardan baxacaqdı. Buna, yəqin ki,

yuxarıda oturanlar da baxacaqdılar və biləcəkdilər ki, kənar adamı buraya katib göndərməkdə səhv eləyiblər. Seqizbayev bu işdən çoxdan narazı idi -

axı, o, burada ola-ola niyə kənardan katib göndərilməli idi? Neçə il idi ki, Seqizbayev rayonun prokuroru idi, özünün nəyə qadir olduğunu dəfələrlə

sübut eləmişdi. Eybi yoxdur, hələ dostlar ölməmişdilər, lazım olsa, arxasında duracaqdılar. Bəli, bəli, partiya işinə keçməyin vaxtı çatmışdı.

Prokuror stulunda əyləşmək kifayət idi... Bu at da lap qiyamət at imiş. Gəmi kimi yırgalanırdı, qarı-palçığı heç vecinə də almırdı. Partorqun atı

çoxdan köpük içində idi, ancaq bunun canına hələ təzəcə tər gəlirdi... Çoro isə öz aləmində idi. Görkəmi heç yaxşı deyildi. Yorğun, üzgün. Sifəti

sapsarı saralmışdı, gözləri yumulurdu. Neçə il idi ki, ürəyinin əzabını çəkirdi və yaxşılığa doğru heç bir əlamət görünmürdü, halı get-gedə

ağırlaşırıdı. Bu yandan da ağır fikirlər ürəyini ağrıdırdı. Bəli, Tanabay haqlı idi. Sədr qışqırırdı, hay-küy salırdı, əlindən özgə bir iş gəlmirdi.

Bir ayağı rayonda idi, gündə bir şeyi bəhanə eləyib gedirdi. Partiya iclasında sədrin məsələsini qoymaq lazım idi, buna da rayon icazə vermirdi,

gözləməyi məsləhət görürdülər. Axı, nə üçün? Söz vardı ki, Aldanovun özü keçmək istəyir, bəlkə, buna görə rayon etiraz eləyirdi? Əlbəttə, getməyi

məsləhət idi. Lap Çoronun özünün də vaxtı çatmışdı. Onun kolxoza nə xeyri deyirdi? Həmişə xəstə idi. Samansur tətillə gəlmişdi, o da belə məsləhət

görürdü. Bir də, işdən çıxmağa nə vardı ki? Çoronu öz vicdanı qorxudurdu. Samansur ağıllı oğlan idi, çox şeyi atasından yaxşı bilirdi. Tez-tez

təsərrüfat məsələlərindən söhbət salırdı. Onlara yaxşı elmlər öyrədirdilər. Bəlkə, orada professorların dedikləri bir vaxt, doğrudan da, həyata

keçiriləcəkdi, ancaq hələlik özgə əlac yox idi - görünür, Çoro xəstə ürəyini bu yolda qoyacaqdı. Öz dərdinin əlindən o, hara qaça bilərdi? Bir də, o,

işdən çıxsaydı, kənardan baxanlar nə deyərdi? Vəd verdin, qızışdırdın, kolxozu xirtdəyəcən borca saldın, indi qaçıb aradan çıxmaq istəyirsən, eləmi?

Yox, bu cür Çoro heç vaxt rahatlıq tapa bilməzdi, axıracan durmaq lazım idi. Gec-tez kolxozun köməyinə gələcəkdilər, belə qala bilməzdi. Bircə tez

gələydilər. Özü də əməlli adamlar gələydilər, beləsi yox. Bu dağıntı üçün, deyir, adamları məsuliyyətə cəlb eləyəcəyik. Elə görək! Ancaq məhkəmə ilə

bu düzəlməz. Oturub, qaşqabağını sallayıb, elə bil dağdakıların hamısı canidir, bundan başqa kolxoza can yandıran yoxdur... Əslində isə heç kolxoz

vecinə də deyil. Ancaq desən ki, belədir, adamı diri-diri udar.

18

Uca dağlar boz dumana bürünmüşdü. Günəşin həsrəti ilə onlar təhqir edilmiş cəngavərlər kimi qaşqabaqlı dayanmışdılar. Bahar heç cür özünə gələ bilmirdi. Çiskin, nemişlik, soyuq. Tanabay tövlədə, həmişəki müsibətində idi.

Soyuq, boğanaq, tövlədə beş-altı qoyun birdən doğmuşdu, quzular üçün yer tapılmırdı. Adam baş götürüb qaçmaq istəyirdi. Mələşmə, çığırışma,

çaxnaşma... Hamısı yem istəyirdi, hamısı su istəyirdi və qarışqa kimi bir ucdan qırılırdılar. Bu yandan da arvad belini sındırıb yorğan-döşəyə

düşmüşdü. Durmaq istəyirdi, tərpenə bilmirdi. Eh, olan olacaqdı. Daha Tanabayda taqət qalmamışdı.

Bektayı o, heç cür yadından çıxara bilmirdi, qəzəb

ürəyini yandırır-yaxırdı. Ona görə yox ki, Bektay getmişdi - o getməli idi, ona görə yox ki, sürünü Tanabayın üstünə atıb getmişdi - yəqin ki, bir

adam göndərəcəkdilər, sürüyə yiyə duracaqdı. Ancaq Tanabay Bektaya əməlli-başlı cavab verməli idi. Elə cavab verməli idi ki, o, xəcalətdən tər

töksün, utanıb yerə girsin. Dünən yumurtadan çıxan bir uşaq! Burnu fırtıqlının birisi! Ancaq neçə ilin kommunisti, ömrünü kolxozun yolunda qoymuş

Tanabay bir kəsərli söz tapmadı ki, onun cavabını versin. Çomağını tolazlayıb getdi. Heç belə şey Tanabayın ağına gələrdimi?! Heç Tanabay düşünə

bilərdimi ki, vaxt gələcək onun müqəddəs bildiyi şeylərə güləcəklər? Tanabay: "Bəsdir!" - deyirdi, daha bu haqda fikirləşmək istəmirdi, ancaq qarışıq

fikirlər yenə onun beyninə dolurdu.

Qoyunların biri də doğdu, əkiz doğmuşdu, qəşəng də balalar idi. Ancaq nə mənası? Ananın əmcəyi bom-boş idi, gərək

bir şey yeyəydi ki, süd də olaydı. Deməli, bu iki bala da öləcəkdi! Eh, heyif, heyif, heyif!

Quzuların bir neçəsi elə indicə ölmüşdü. Tanabay onları

götürüb tövlədən çıxaranda qızının tövşüyə-tövşüyə gəldiyini gördü.

- Ata, böyükler bizə gəlir.

- Qoy gəlsinlər. Sən get ananın yanında otur.

Tanabay

qızı evə yolladı və özü tövlədən çıxanda atlıları gördü. "Oy! Gülsarı! - O, atı görməyinə sevindi. Köhnə dərdi təzələndi. - Gör haçandan səni

görməmişəm, ancaq heç dəyişməmişən!" Tanabay Çoronu əlbəəl tanıdı. Ancaq yorğa atın üstündəki xəzpaltolunu tanıya bilmədi. Görünür, rayondan idi,

bura adamına oxşamırdı.

"Hə, gəlin, yaxşı gəlmisiz". Bu görüşü Tanabay çoxdan arzulayırdı. O, şikayət də eləyə bilərdi, ürəyinin dərini də deyə

bilərdi. Ancaq yox – Tanabay sızıldamaq fikrində deyildi. Qoy özləri utansınlar, özləri qızarsınlar. Heç belə müsibətmi olar?! Yatıb-yatıb indi

ayılıblar...

Tanabay gələnlərin yolunu gözləmədi, tövlənin dalına keçib, ölü quzuları tulladı. Tələsmədən qayıdıb gəldi.

O gələndə qonaqlar tövlənin

həyatında idi. Atlar lap tənqimişdilər. Çoro olduqca yazıq bir görkəmdə dayanmışdı. Günahkar olduğunu hiss eləyirdi. O biri atlının bambaşqa görkəmi

vardı – hirsli, zəhmli. O, heç salam da vermədi. Əvvəl üzünü Çoroya tutdu:

- Bu nədir?! Bu nə biabırçılıqdır? Hər yerdə eyni vəziyyət, eyni

başıpozuqluq! Bu biabırçılığa nə ad vermək olar? – Sonra üzünü Tanabaya çevirib, onun ölü quzuları atdığı səmtə işarə elədi: - Bu nədir, yoldaş,

özünüz kommunist çobansınız, ancaq quzular murdar olurlar.

Tanabay dedi:

- Onların, yəqin ki, mənim kommunist olmağımdan xəbərləri yoxdur. - Və eyni

vaxtda da, elə bil, ürəyinin hansı telisə qırıldı, ürəkdə boşluq yarandı, laqeydlilik və süstlük.

Seqizbayev pul kimi qızardı.

- Başa düşmədim, - dedi və

xeyli susandan sonra, nəhayət, söz tapıb dilə gəldi: - Sosialist öhdəçiliyi götürmüşəm?

- Götürmüşəm.

- Orda nə yazılıb?

- Yadımda deyil.

Prokuror

qamçının ucunu yenə də bayaqkı səmtə tuşladı:

- Elə buna görə də quzuların murdar olur, - dedi. Bu dikbaş çobanın dərini vermək üçün yaxşı fürsət

tapdığına sevinən Seqizbayev şəstlə üzənginin üstündə dikəldi. Ancaq əvvəl Çoronun üstünə düşdü: - Bəs siz nə işlə məşğulsunuz? Heç camaatın öz

öhdəçiliyindən də xəbəri yoxdur. Plan pozulur, mal-qara məhv olur! Bəs sizin vəzifəniz nədir? Siz öz kommunistlərinizə necə təlim verirsiniz? Bu necə

kommunistdir? Sizdən soruşuram!

Çoro başını aşağı salıb dayanmışdı. Əlində yüyənin uclarını oynadırdı.

Tanabay təmkinini pozmadan onun yerinə cavab

verdi:

- Mən də belə kommunistəm.

- Bah, bah, kommunistə bax! Sən ziyanxoron birisən! Sən xalqın əmlakını məhv edirsən. Sən xalq düşmənisən. Sənin

yerin türmədir, partiya deyil! Sən sosializm yarışını ələ salırsan.

- Hı, hı, mənim yerim türmədir, mənim yerim türmədir, - Tanabay eyni təmkinlə

təkrar eləyirdi və eyni zamanda da onun dodaqları titrəyirdi. O, hələlik qəzəbini boğurdu, ancaq qəzəb anbaan artırdı, çoxalırdı. Nəhayət, Tanabayın

səbir kasası dolub daşdı. Dodaqlarının titrəməyini gizlətməyə çalışaraq gözlərini Seqizbayevin gözüne zillədi – hə! Mənim yerim türmədir! De görüm,

başqa nə sözün var?

Çoro söhbətə qarışdı:

– Sən niyə belə danışırısan, Tanabay? Axı, nə üçün? Bir məni başa sal görüm, nə olub sənə?

– Başa salım, bəli,

başə salım! Deməli, səni də başə salmaq lazımdır? Sən bura nə üçün gəlmisən, Çoro? Soruşuram, nə üçün gəlmisən? Gəlmisən deyəsən ki, quzular murdar

olur, eləmi? Bunu mən sənsiz də bilirəm! Hansı zibilin içində olduğumu da sənsiz bilirəm. Bilirəm! Bilirəm ki, ömrüm boyu axmaq olmuşam. Döşümü

qabağa verib kolxoz qurmuşam. Hamısını bilirəm!..

Ağappaq ağarmış Çoro atdan düşdü:

– Tanabay! Tanabay! Özünə gəl!

Tanabay Çoronu itələdi.

– Çəkil! –

dedi. – Tüpürüm mən o öhdəçiliyə də, belə həyata tüpürüm! Çəkil. Mənim yerim türmədir! De görüm, bu xəzpaltolu ağanı niyə bura gətirmisən? Gətirmisən

ki, məni lağa qoyub gülsün? Məni türməyə salsın? Düş görüm, oğraşın biri oğraş, düş məni türməyə qat! – Tanabay yan-yörəsinə baxdı, bir şey tapa

bilməyib, divara dirənmiş yabanı götürdü. Seqizbayevin üstünə yeridi. – Rədd ol burdan, oğraş! Rədd ol!

Daha Tanabayın özündən xəbəri yox idi. O,

yabanı qaldırıb salırdı, ayrı heç nə görmürdü, heç nə hiss eləmirdi. Qorxmış Seqizbayev atı çarx kimi fırladırdı, yaba Gülsarının başına dəyib

cingilti ilə havaya qalxırdı və yenə atın təpəsinə düşürdü. Atın başı gicəllənirdi, dəhnələr onun ağzını didirdi, əzirdi, Gülsarının gözləri

kəlləsinə çıxmışdı, ancaq hirsindən aqlını itirmiş Tanabay bunların heç birini dərk eləmirdi. O, yabanı dalbadal günahsız atın təpəsinə döşüyür, səsi

gəldikcə bağırırdı:

– Çəkil, Gülsarı, çəkil! Qoy görüm bu xəzpaltolu ağanı!

Cavan sahmançı qadın tövşüyə-tövşüyə özünü yetirdi, Tanabayın qolundan

sallanıb, yabanı almağa çalışdı, Tanabay onu itələyib yıxdı.

Çoro atın belinə sıçrayıb araya girdi:

– Tez olun! Qaçın! Öldürəcək!

Bu dəfə Tanabay yaba

ilə Çoronun üstünə yeridi. Ancaq gec idi, atlılar çapıb aradan çıxmışdılar. Onların dalınca düşmüş köpək canfəşanlıqla hürürdü, gah tullanıb atların

quyruğundan tuturdu, gah sıçrayıb üzənğilərdən yapışırdı.

Tanabay yıxıla-yıxıla qaçır, yerdən kəsək götürüb atlıların dalınca atır, fasiləsiz

qışqırırdı:

- Mənim yerim türmədir! Mənim yerim türmədir! Rədd olun, itilin burdan! Mənim yerim türmədir! Türmədir!
Sonra o, tövşüyə-tövşüyə geri

qayıdarkən yenə bu sözləri təkrar eləyirdi: "Mənim yerim türmədir! Mənim yerim türmədir!" Öz borcunu layiqincə yerinə yetirmiş köpək lovğa-lovğa

sahibinin yanınca addımlayırdı. O, tumar gözləyirdi, sığal gözləyirdi, lakin sahibi onu görmürdü. Qorxmuş, ağappaq ağarmış Caydar ağaca söykənə-

söykənə Tanabayın qabağına gəlirdi.

- Aman Allah, neynədin? Sən neynədin?
- Yaxşı iş görmədim.
- Əlbəttə, yaxşı iş görmədin!
- Atı nahaq yerə döydüm.
-

Sənin aqlın başında deyil. Heç bilirsənmi neynəmişən?

- Bilirəm. Mən ziyanxoram. Mən xalq düşməniyəm, - deyə Tanabay tövşüyə-tövşüyə dilləndi, sonra

susdu, əlləri ilə üzünü tutub, ikiqat büküldü və hönkürdü, ucadan, səsi gəldikcə hönkürdü.

Onunla birgə Caydar da ağlayırdı. Həm də yalvarırdı:

-

Toxta, Tanabay, toxta!

Ancaq Tanabay toxtaya bilmirdi. O ağlayırdı, yana-yana, titrəyə-titrəyə ağlayırdı. Onun belə ağladığını Caydar heç vaxt

görməmişdi...

19

Raykom bürosunun iclasi bu fəvqəladə hadisədən üç gün sonra çağırıldı. Tanabay Bakasov qəbul otağında oturub gözləyirdi, onu kabinetə

çağıracaqdılar, orada bu saat Tanabayın söhbəti gedirdi. Bu üç gündə Tanabay çox düşünmüşdü, ancaq bir şeyi hələ də yəqin eləyə bilməmişdi: günahkar

idi, yoxsa günahkar deyildi. Dövlətin nümayəndəsinə əl qaldırmaqla Tanabay ağır cinayət işlətməmişdi, bunu özü də bilirdi. Ancaq məsələ təkcə bunda

olsaydı, nə vardı ki! Öz yersiz hərəkəti üçün Tanabay hər cür cəzaya razı idi. Ancaq o, hirsini boğa bilməyib, ürəyinin bütün sirlərini açıb

tökmüşdü, özünə yaraşmayan sözlər demişdi. İndi ona inanacaqdılarmı? Burada onu başa düşəcəkdilərmə? Hərdən Tanabayın ürəyində ümid işığı közərirdi:

"Bəlkə inandılar. Bəlkə başa düşdülər. Birbəbir hamısını deyəcəyəm: bu ilki qışı, töylələrin, alaçıqların bərbadlığını, gecələrimi, Bektayın

qaçmağını - nə olub hamısını deyəcəyəm... Qoy müzakirə eləsinlər. Axı belə təsərrüfatçılıq olmaz!" Tanabay öz hərəkətinin peşmançılığını çəkirdi:

"Qoy mənə cəzalandırsınlar, bəlkə, bundan sonra çobana da bir fikir verələr, onun gününü-güzəranını, çəkdiyi müsibətləri görələr". Ancaq üstündən bir

dəqiqə keçməmiş, o günkü əhvalat Tanabayın yadına düşürdü. O hirslənirdi, düyümlənmiş yumruğunu dizlərinin arasında sıxırdı. Tanabay inamla deyirdi:

"Mən müqəssir deyiləm!" Ancaq çox keçməmiş təzədən şübhəyə düşürdü... Nədənə, İbrahim də burada qəbul otağında əyləşmişdi. "Görəsən, bunun burada nə

azarı vardı? Əlbəttə, səbəbsiz deyildi. Cəmdək üstə gəlmişdi, qarğa-quzğun kimi". İbrahimin burada olmağı Tanabayı əsəbiləşdirirdi, o, üzünü yana

çevirmişdi. İbrahim isə dinməz-söyləməz oturub altdan-altdan Tanabaya baxırdı.

Tanabay əsəbi halda eşələnirdi: "Bəs nəyi gözləyirlər? Niyə

çağırırlar?" Orada, qapının dalında, yəqin ki, hamı öz yerində idi. İndicə Çoro da gəlib keçmişdi. Başını aşağı salıb oturmuş Tanabay onu

çəkmələrinin boğazına yapışmış at tükündən tanımışdı, çünki o tük Gülsarının tükü idi. "Yəqin ki, bərk gəlib, Gülsarını möhkəm tərpedib", - Çoro

gəlib keçəndə Tanabay belə fikirləşmişdi, ancaq başını qaldırmamışdı. Tərdən ləkələnmiş tüklü çəkmələr Tanabayın gözü qabağından qətiyyətsiz bir

halda ötüb keçmişdi və qapının dalında gözdən itmişdi.

Tanabay çox gözlədi, nəhayət, katibə qapının dalından başını çıxarıb onu çağırırdı. - Gəlin,

yoldaş Bakasov.

Tanabay diksindi, ürəyi çırpına-çırpına ayağa durdu və bu ardı-arası kəsilməyən ürək döyüntüsü ilə birgə kabinetə girdi. Gözləri

dumanlanmışdı. Elə dumanlanmışdı ki, o, burada oturan adamların sifətini bir-birindən ayıra bilmirdi.

Raykomun birinci katibi Kaşkatayev uzun stolun

lap axırındakı stulu göstərdi:

- Əyləşin.

Tanabay oturdu, ağırlaşmış əllərini dizlərinin üstünə qoyub, gözlərinə çökmüş dumanın nə vaxt çəkilib

gedəcəyini gözlədi. Sonra o, stol arxasındakı adamlara nəzər saldı. Üz-gözündən kin-küdurət tökülən Seqizbayev katibin sağ cinahında əyləşmişdi.

Tanabayın bu adama olan nəhayətsiz nifrəti ürəkdə birdən-birə elə bir qüvvətlə baş qaldırdı ki, onun gözlərinə çökmüş duman da bir andaca çəkilib

getdi. Sifətlər bir-birindən ayrıldı. Tanabay Seqizbayevin qıpqırmızı üzünü gördü, Çoronun qanı qaçmış sifətinə baxdı. Rəngi ölü rənginə dönmüş Çoro

lap ucqarda oturmuşdu, Tanabaya yaxın idi. Onun arıq əlləri stolun göy örtüyü üstündə əsəbi halda titrəyirdi. Çoro ilə üz-üzə oturmuş kolxoz sədri

Aldanov fısıldaya-fısıldaya yan-yörəsinə baxırdı. O, qarşıdakı məsələyə olan münasibətini indidən büruzə verirdi. O birilər isə, deyəsən, hələ

gözləyirdilər. Nəhayət, birinci katib başını qovluqdan qaldırdı.

- Kommunist Bakasovun şəxsi işinə keçirik, - dedi. Hər sözü xüsusi vurğu ilə tələffüz

elədi.

Kimə yerdən bic-bic söz atdı:

- Çox təəssüf ki, kommunist...

Tanabay ürəyində: "Yox, - dedi, - bunlardan imdad gözləmə! Bir də mən nə üçün imdad

gözləməliyəm? Cinayətkar deyiləm ki!

Tanabay bilmirdi ki, onun məsələsində bir-biri ilə gizli rəqabət aparan iki tərəf üz-üzə gəlmişdir və ayrı-

ayrılıqda hər tərəf bu miskin hadisədən öz xeyri üçün istifadə etməyə hazırlaşır. Seqizbayevin dəstəsi təzə katibin müqavimətə nə dərəcədə qabil

olduğunu yoxlamaq istəyirdi, hələlikdən katibi ələ almaq üçün də onlar bu hadisədən istifadə edə bilərdilər. İkinci dəstəni Kaşkatayevin özü təmsil

eləyirdi. O, Seqizbayevin katibliyə can atdığını bilirdi, Kaşkatayev həm öz hörmətini aşağı salmaq istəmirdi, həm də bu təhlükəli adamlarla

münasibətini pozmağa çalışırdı.

Raykom katibi, Seqizbayevin yazdığı məlumat vərəqəsini oxudu. Burada "Ağ qaya" kolxozunun çobanı Tanabay Bakasovun

söz və əl hərəkəti ilə törətdiyi cinayətlərin hamısı bütün təfərrüatı ilə göstərilmişdi. Məlumat vərəqəsində Tanabayın etiraz edə biləcəyi heç bir

şey yox idi, ancaq buradakı ittihamlar ələ ustalıqla irəli sürülmüşdü ki, katib vərəqəni oxuduqca Tanabay dəhşətə gəlirdi. Bu kağızın qarşısında

gücsüz olduğunu hiss etdikcə Tanabayı tər basırdı. Seqizbayevin məlumat vərəqəsi onun özündən də dəhşətli idi. Heç bir yaba ilə Tanabay bu kağızın

üstünə gedə bilməyəcəkdi. Kağız oxunandan sonra hər şey bir andaca dəyişdi. Tanabayın demək istədiyi sözlər onun öz nəzərində mənasını itirdi,

yersiz bir sızıltıya, yazıq bir çobanın miskin şikayətinə, giley-güzarına çevrildi. Bununla o özünü axmaq yerinə qoymazdı mı? Bu qorxunc kağızın

qabağında, onun demək istədiyi sözlərin bir qəpiklik mənası varmı? O, kiminlə döş-döşə gəlmək istəyirdi?

Kaşkatayev məlumat vərəqəsini oxuyub, üzünü

Tanabaya tutdu:

- Yoldaş Bakasov, siz büro üzvü Seqizbayevin məlumatındaki faktların doğru olduğunu etiraf edirsinizmi?

- Bəli.

Kabinetə sükut çökdü.

Sanki, o kağızın zəhmi burada oturanların hamısını basmışdı. Aldanov məmnun halda ətrafına göz gəzdirib, sınaıçı nəzərlərlə hamını süzdü, sanki, öz

baxışları ilə o, Tanabaya olan nifrətini hamıya təlqin etmək istəyirdi. Sonra Seqizbayev qətiyyətlə sözə başladı:

- Yoldaş büro üzvləri, sizin

icazənizlə mən bu işə bezi əlavələr etmək istəyirəm. Kommunist Bakasovun hərəkətlərini adi bir xuliqanlıq kimi qiymətləndirə biləcək adamları indidən

xəbərdar etmək istəyirəm. Əgər belə olsaydı, inanın ki, mən bu məsələni büroya çıxarmazdım. Xuliqanlarla mübarizə üçün bizdə başqa vasitələr vardır

və mən, şübhəsiz ki, burada öz təhqir edilmiş heysiyyətimin qeydinə qalmıram. Bakasovun mənə dediyi sözlər, hər şeydən əvvəl, rayon partiya

komitəsinin və onun simasında, demək olar ki, bütün partiyanın ləyaqətinə toxunur və mən razı ola bilmərəm ki, partiyanın avtoritetini ləkələyən belə

bir fakt cəzasız qalsın. Onu da deməliyəm ki, bütün bunlar bizim kommunist və bitərəflər arasında apardığımız siyasi tərbiyə işinin yarıtılmazlığını və

raykomun ideoloji işindəki nöqsanları aşkara çıxarır. Bundan əlavə, biz Bakasov kimi sırası kommunistlərin düşüncə tərzinə görə cavab verməliyik.

Bəlkə bu adam tək deyildir. Bəlkə belə düşünən başqa kommunistlər də vardır? "Xəzpaltolu təzə ağa!" Bu sözlərin arxasında gizlənən mənaya fikir

verirsinizmi? Palto bir yana dursun, Bakasovun dediyindən belə çıxır ki, mən sovet adamı, öz partiya borcunu yerinə yetirən bir şəxs, təzə ağayam,

istismarçıyam, xalqın qanını soruram. Fikir verin! Bu sözlərin arxasında görün nə mətləb gizlənir! İzahata ehtiyac yoxdur... İndi işin o biri

tərəfinə keçək. Mən "Ağ qaya" kolxozunda heyvandarlığın necə yarıtılmaz bir halda olduğunu görəndə, doğrusu, özümü itirdim. Guya, öz sosialist

öhdəçiliyini unutmuş Bakasovun verdiyi təhqiramiz cavabların müqabilində mən onu ziyaxor və xalq düşməni adlandırdım, dedim ki, sən yerin partiya

deyil, türmədir. Etiraf edirəm ki, bu sözlərlə mən onun heysiyyətinə toxunmuşdum və ondan üzr istəməyə hazır idim. İndi isə əminəm ki, səhv etməmişəm

və dediyim sözləri geri götürmürəm. Əksinə, bu adamın qorxulu, düşmən əhval-ruhiyyəli bir element olduğunu təsdiq edirəm... Tanabay dünyada nələr

görməmişdi. Müharibənin başından vurub ayağından çıxmışdı, ancaq heç yuxusuna da girməmişdi ki, insan ürəyi nə qədər dəhşətlə döyünə bilər. Bu

aramsız döyüntü içində ürək gah şişir, gah sıxılırdı, gah qalxır, gah düşürdü. Ürək həyat uğrunda mübarizəyə qalxırdı, ancaq bu gülləbarana ürəkmi

dözərdi? Tanabay ürəyinin səsini eşidirdi: "Nə oldu, ilahi, nə oldu o şeylər ki, bir vaxt mənim həyatımın mənası idi? O qədər ölmədim - xalq düşməni

oldum. Niyə mən özümü oda-közə vururdum; tövlə dərdi, yem dərdi, yolunu azmış Bektayın dərdi. Nə üçün? Kim üçün?..”.

- Məlumat vərəqəsində qeyd

etdiklərimin əsas məğzini bir daha nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm, - deyə Seqizbayev sözləri ağır dəmir kimi bir-birinə pərçimləyirdi: - Bakasov

bizim quruluşa nifrət edir, onun kolxozu, sosializm yarışını, ümumiyyətlə, bütün həyatımızı görməyə gözü yoxdur. Bütün bunları o, kolxozun partiya

təşkilat katibi Sayakov yoldaşın yanındaca açıq-aşkar bəyan etmişdir. Bundan əlavə, öz vəzifəsini yerinə yetirən dövlət nümayəndəsinə əl qaldırmaqla

Bakasov başqa bir cinayət də törətmişdir. Xahiş edirəm, mənə düzgün başa düşəsiniz, mən Bakasovun məhkəmə məsuliyyətinə cəlb edilməsi üçün sanksiya

verilməsini tələb edirəm və şərt qoyuram ki, bu adam, buradan çıxanda nəzarət altına alınsın. Onun törətdiyi cinayətlər əlli səkkizinci maddəyə

tamamilə uyğundur. Bakasovun partiya sıralarında qalıb-qalmamaq məsələsinə gəldikdə, bu barədə danışmağı yersiz bilirəm...

Bu tələblə Seqizbayev çox

uzağa getdiyini yaxşı bilirdi. Ancaq büro Tanabayı məhkəmə məsuliyyətinə almağı lazım bilməsə də, bu cür tələbdən sonra onu mütləq partiyadan

çıxarmalı olacaqdı. Bu tələbi Kaşkatayev də qəbul etməyə bilməyəcəkdi və nəticədə Seqizbayev öz niyyətini həyata keçirəcəkdi.

Səsindən aşkar əsəbilik

sezilən Kaşkatayev Tanabaya müraciət elədi:

- Bu haqda siz nə deyə bilərsiniz, yoldaş Bakasov?

- Heç nə. Hamısını dedilər. Belə çıxır ki, mən əvvəldən

də ziyanxor, xalq düşməni olmuşam, indi də düşmənlüyümdə qalırım. Mənim fikir deməyimin nə mənası var? Hər şeyi özünüz həll eləyin...

- Siz özünüzü

vicdanlı kommunist hesab edirsinizmi?

- İndi belə şeyi sübut eləmək çətindir.

- Müqəssir olmağınızı boynunuza alırsınızmı?

- Xeyr.

- Özünüzü hamıdan

ağıllı hesab edirsiniz?

- Yox, hamıdan axmaq hesab eləyirəm. Döşündə komsomol nişanı olan cavan bir oğlan ayağa qalxdı. O, hamıdan cavan idi; cılız,

cansız; lap uşaq kimi görünürdü.

- İcazə verin, mən deyim.

Cavan oğlanın burada oturduğunu Tanabay yalnız indi gördü. Ürəyində: "Döşə gəlsin, - dedi, -

cavan oğlan, döşə gəlsin, vaxt olub mən də döşəmişəm..."

Kaşkatayev başı ilə razılıq verdi:

- Buyurun, Kərimbəyov.

Kərimbəyov həyəcanını gizlətməyə

çalışaraq sözə başladı:

- Mən yoldaş Bakasovun hərəkətinə haqq qazandırmaq istəmirəm. Öz hərəkətinin müqabilində o, lazımı partiya cəzası amalıdır.

Ancaq mən yoldaş Seqizbayevlə də razı deyiləm. Üstəlik, təklif eləyirəm ki, yoldaş Seqizbayevin məsələsi də müzakirəyə qoyulsun...

Kimse Kərimbəyovun

sözünü kəsdi:

- Vay səni! Bu qanunları sizin komsomolmu icad eləyib?

Kərimbəyov qızardı. Daha da özünü itirdi:

- Qanun hamı üçün eynidir, - dedi və bir

anlığa tutulub, özünü ələ almağa çalışdı. Sonra o, daha sərt, daha kəskin danışımağa başladı: - Kolxozçunu, çobanı, köhnə kommunisti təhqir etməyə

sizin nə ixtiyarınız vardı?.. Deyirsiniz ki, kolxozda heyvandarlığın pis halda olduğunu görüb əsəbiləşmişsiniz. Bəlkə buna görə çoban sizdən də əsəbi

imiş? Bunacan siz nə vaxt onun yanına getmişdiniz, onun işi ilə, həyatı ilə nə vaxt maraqlanmışdınız? Bilirdinizmi, maldarlıq niyə bu haldadır,

quzular nə üçün tələf olur? Xeyr, yazdığınızdan məlum olur ki, siz elə çatan kimi çobanın üstünə düşmüşünüz, dişinizin dibindən çıxanı demisiniz.

Kolxozlarda doğum kampaniyasının vəziyyəti hamıya məlumdur. Mən özüm tez-tez yerlərdə oluram, bizim komsomolçu çobanları görəndə xəcalət çəkirəm.

Çünki biz onlardan hər şey tələb eləyirik, ancaq özümüz onlara heç bir praktiki kömək göstərmirik. Bir yandan yarıtmaq tövlələr, bir yandan aclıq,

yemqıtlığı. Mən özüm çoban oğluyam. Bilirəm ki, hər quzunun ölməyi çoban üçün nə deməkdir. İnstitutlarda bizə başqa şeylər öyrədiblər, ancaq yerlərdə

işlər köhnə qayda ilə gedir. Bütün bunları görəndə adamın ürəyi ağrıyır!.. Seqizbayev onun sözünü kəsdi:

- Yoldaş Kərimbəyov, siz çalışmayın ki, bizi

ağladasınız. Hiss - nisbi məfhumdur. Hissə qapılmaq lazım deyil. Fakt lazımdır, fakt!

- Bağışlayın, - deyə Kərimbəyov yenidən sözə başladı, - burada

biz cinayətkarlıq məsələsindən danışmırıq, öz partiyaçı yoldaşımızın işini müzakirə eləyirik. Burada partiya bileti daşıyan bir yoldaşın taleyi həll

olunur. Buna görə də gəlin fikirləşək: yoldaş Bakasovu bu işə nə vadar etmişdir? Mən Bakasovun hərəkətinə, əlbəttə, haqq qazandırmıram, ancaq

kolxozun ən yaxşı maldarlarından olan Bakasovun belə bir vəziyyətə gəlib çıxmağının səbəbini də, məcə, aydınlaşdırmaq lazımdır.

Kərimbəyovun

çıxışından narazı qalmış Kaşkatayev qeyzlə:

- Oturun, - dedi. - Siz bizim diqqətimizi əsas məsələdən yayındırırsınız, yoldaş Kərimbəyov. Kommunist

Bakasovun necə ağır bir cinayət işlətməyi, mənəcə, burada hamı üçün tamamilə aydındır. Bu nə deməkdir? Belə şey harda görünüb?! Biz heç kəsə icazə

vermərik ki, əlinə yaba alıb raykom tərəfindən təhkim edilmiş adamların üstünə yerisin. Bizim işçilərin avtoritetini ləkələməyə heç kəsin ixtiyarı

yoxdur. Yaxşı olar ki, yoldaş Kərimbəyov, siz öz komsomolunuzun işləri barədə düşünəsiniz, hissə qapılıb, belə mənasız sözlər danışmayasınız. Hiss,

duyğu öz yerində, iş isə öz yerində. Bakasovun yol verdiyi hərəkət bizi, həqiqətən, narahat etməlidir və heç şübhəsiz ki, belə adama partiyada yer

yoxdur... Yoldaş Sayakov, kolxozun partiya təşkilat katibi kimi, siz bütün bu deyilənləri təsdiq edirsinizmi?

Sapsarı saralmış Çoro ağır-ağır yerindən

durub:

- Bəli, təsdiq eləyirəm, - dedi. - Ancaq mən istərdim ki, məsələ aydınlaşdırılsın...

- Necə aydınlaşdırılsın?

- Mən istərdim ki, biz öz partiya

təşkilatımızda Bakasovun məsələsini müzakirə eləyək.

- Vacib deyil. Siz sonra öz təşkilatınızın üzvlərinə bu barədə məlumat verərsiniz. Daha nə

sözünüz var?

- Mən istərdim ki, məsələ aydınlaşdırılsın...

- Nə aydınlaşdırılsın, yoldaş Sayakov? Bakasovun partiya əleyhinə çıxışı göz qabağındadır.

Daha burda aydınlaşdırılması bir şey yoxdur. Bu işdə siz də məsuliyyət daşıyırsınız və kommunistlər arasında apardığınız tərbiyə işinin bu cür pozğun

halda olduğuna görə öz cəzanızı alacaqsınız. Deyin görək, sizin Seqizbayevə üz vurub, məsələni partiya bürosuna qoymamağı xahiş etməyinizi necə başa

düşmək olar? Ört-basdır etmək, eləmi? Ayıb olsun! Əyləşin!

Mübahisə başlandı. MTS direktoru və rayon qəzetinin redaktoru Kərimbəyovu müdafiə elədi.

Hətta bir anlığa onlar mübahisədə üstünlük qazandılar. Ancaq Tanabay daha heç kəsi eşitmirdi. O özü ilə danışdı, özünə sual verirdi: "Nə oldu,

Tanabay, səni yaşadan o şeylər nə oldu? Nə sənin can qoyduğun sürü, nə o tövlə, nə o yem qıtlığı burada heç kəsin vecinə deyil. Sən necə də axmaq

olmusan, Tanabay! Kolxoz üçün, qoyun-quzu üçün ömrünü bada vermişən. İndi bütün bunların məsələyə dəxli yoxdur. İndi sən təhlükəli adam olmusan.

Olsun, cəhənnəmə ki! Əlinizdən gələni eləyin! Yapışın peysərimdən, tullayın bayıra. Daha mənim üçün fərqi yoxdur. Döşəyin, utanmayın..."

Kolxoz sədri

Aldanov söz aldı. Tanabay bu adamın üz-gözündən, əl-qol hərəkətindən hiss elədi ki, o, kimisə hədələyir, kimisə söyür. Ancaq "Çidar... Gülsarı"

sözlərini eşidincə o, heç nə dərk eləyə bilmədi. Sonra Tanabay diqqətini cəmləməyə çalışdı. Aldanov hiddətlə danışdı:

- ...Hələ bu harasıdır ki? Bir

atın ayağına çidar vurmaq üstündə bu adam camaatın içində deyib ki, mənim başımı əzəcəkdir. Yoldaş Kaşkatayev, yoldaş büro üzvləri, bir kolxoz sədri

kimi sizdən xahiş eləyirəm ki, bizi Bakasovun əlindən qurtarasınız. Onun yeri, doğrudan da, türmədir. Onun bütün rəhbər işçiləri görməyə gözü yoxdur.

Yoldaş Kaşkatayev, qapının dalında şahidlər dayanıb, onlar Bakasovun məni necə hədələdiyini təsdiq edə bilərlər. Məsləhət bilsəydiniz onları

çağırardıq.

Kaşkatayev əsəbi halda üz-gözünü turşutdu:

- Yox, - dedi, - lazım deyil. Bu qədər kifayətdir. Oturun.

Sonra məsələ səsə qoyuldu.

- Təklif

birdir: Bakasov partiya üzvlüyündən kənar edilsin. Kim razıdır?

Yenə də Kərimbəyov özünü saxlaya bilməyib ayağa durdu:

- Bir dəqiqə, yoldaş Kaşkatayev!

Belə bir qərar çıxartmaqla biz səhv etmirikmi, yoldaş büro üzvləri? Başqa təklif var: Bakasova, şəxsi işinə yazılmaq şərti ilə ciddi töhmət verilsin,

bununla bərabər, kommunist Bakasovun şəxsi ləyaqətini, partiya heysiyyətini təhqir etdiyinə və raykomun təhkimçisi olmaq etibarını ilə, düzgün olmayan

iş üsullarına əl atdığına görə büro üzvü Seqizbayevə də töhmət elan edilsin. Seqizbayev yerindən qışqırdı:

- Demoqogiya!

Kaşkatayev:

- Yoldaşlar, sakit

olun, - dedi. - Siz raykomun bürosundasınız, öz evinizdə deyilsiniz, qayda-qanunu gözləmək lazımdır. - İndi hər şey raykomun birinci katibindən asılı

idi və o, məsələni Seqizbayevin gözlədiyi istiqamətə yönəltdi. - Bakasovu məhkəmə məsuliyyətinə almağı lazım bilmirəm, lakin partiya onun yeri

deyildir, bu məsələdə yoldaş Seqizbayev tamamilə haqlıdır. Səsə qoyuruq.

Bakasovun partiyadan xaric edilməsinə kim razıdır?

Burada yeddi nəfər büro

üzvü vardı. Üç nəfər Tanabayın əleyhinə əl qaldırdı, üç nəfər lehinə səs verdi. Yerdə Kaşkatayev qalırdı. Bir qədər dayanandan sonra o da Tanabayın

əleyhinə səs verdi. Tanabay bunların heç birini görmədi.

Məsələnin necə həll edildiyini o, Kaşkatayev katibə müraciət eləyəndə başa düşdü:

- Protokola

yazın: raykom bürosunun qərarı ilə Bakasov Tanabay partiya üzvlüyündən xaric edilir.

"Vəssalam! Vəssalam!" deyərək Tanabay öz-özünə pıçıldadı. Sanki, o

oturduğu yerdəcə ölmüşdü.

Lakin Kərimbəyov təslim olmadı:

- Mən təkid eləyirəm: Seqizbayevə də töhmət elan edilsin.

Bu məsələni səsə qoymadan da rədd

etmək olardı, lakin Kaşkatayev belə etmədi. Bunun özündə də gizli məna vardı.

- Yoldaş Kərimbəyovun təklifi ilə kim razıdır? Xahiş edirəm, əlinizi

qaldırasınız!

Yenə də üç-üç oldu və yenə də Kaşkatayev əlini qaldırıb Seqizbayevi töhmətdən qurtardı. Ancaq Seqizbayev başa düşəcəkdimi, bu hörməti

lazımınca qiymətləndirəcəkdimi? Kim bilir... Bicin biridir. Hiylə dağarcığıdır".

Adamlar yerlərindən tərpeşdilər, stullar cırıldadı. Tanabaya elə

gəldi ki, hər şey qurtarıb, ayağa durub heç kəsin üzünə baxmadan, dinməz-söyləməz qapıya yönəldi. Lakin Kaşkatayev onu arxadan səslədi:

- Bakasov,

hara gedirsiniz? Partiya biletinizi verin.

- Verim? - deyə Tanabay çaşqın halda katibin üzünə baxdı. Məsələnin nə yerdə olduğunu o hələ indi dərk

eləyirdi.

Kaşkatayev:

- Bəli, - dedi. - Stolun üstünə qoyun. Daha siz partiyanın üzvü deyilsiniz və bilet gəzdirməyə ixtiyarınız yoxdur.

Tanabay əlini

döşünə salıb, xeyli vaxt eşələndi. Partbilet dərinde idi, lap dərinde. Onu Tanabay Caydarın əli ilə tikilmiş dəri kisəcikdə saxlayırdı. Kisəciyə ip

salınmışdı və Tanabay ipi boynundan aşırırmışdı. Nəhayət, o, canında isitdiyi partbiletini çıxartdı. Onu Kaşkatayevin par-par parıldayan soyuq stolunun

üstünə qoydu. Tanabay üşüdü, partbiletin yerinə o özü üşüdü. Yenə də heç kəsin üzünə baxmadan, əlini döşünə salıb kisəciyin ağzını bağladı, yola

düzəldi.

- Yoldaş Bakasov, - bu dəfə Tanabayı səsləyən Kərimbəyov idi. - Siz özünüz nə deyə bilərsiniz, yoldaş Bakasov? Axı siz heç danışmadınız.

Bəlkə danışmaq sizin üçün çətin idi? Biz güman edirik ki, partiyanın qapıları sizin üzünüze bağlı deyildir və siz gec-tez partiyaya qayıda

bilərsiniz. Deyin görək, bu saat siz nə düşünürsünüz?

Onun böyük dərini hələ də yüngülləşdirmək istəyən bu cavan oğlanın qarşısında minnətdar

olduğunu duyaraq Tanabay ürək ağrısı ilə geri döndü.

- Nə deyim? - dedi. - Bu qədər sözün qabağında nə demək olar? Mən birəcə onu deyə bilərəm ki,

müqəssir deyiləm, lap ona əl qaldırısam da, dilimə pis sözlər gətirsəm də, müqəssir deyiləm. Mən bunu sizə izah edə bilməyəcəyəm. Buna görə də

danışmağın mənası yoxdur.

Araya uzun sürən sükut çökdü. Sükutu Kaşkatayev pozdu:

- Hm. Deməli, partiyaya acıq eləyirsən? Onu bil ki, yoldaş, partiya

səni düz yola çağırır. Partiya səni məhkəmədən qurtarıb, sən hələ acıq da eləyirsən! Deməli, sən, doğrudan da, partiya üzvü adına layiq deyilsən və

mən inanmıram ki, onun qapıları bir daha sənün üzünə açıla!

Raykomdan çıxanda Tanabay üzdən çox sakit görünürdü. Həddindən çox sakit görünürdü. Elə

dəhşət də burasında idi. Hava isti idi, hələ gün batmamışdı, axşam yaxınlaşırdı. Küçə ilə adamlar gedirdi, maşınlar gedirdi. Klubun qabağındakı

meydançada uşaqlar oynayırdılar. Ancaq Tanabay heç nəyə baxmaq istəmirdi, heç nə görmək istəmirdi. O özünü dağa yetirməyə tələsirdi, burada qalsaydı,

elə bil, başına bundan da pis hadisələr gələcəkdi.

At bağlanan yerdə onun atı Gülsarı ilə yanaşı durmuşdu. Böyük, uzun və qüvvətli Gülsarı Tanabay

yaxınlaşdıqca ayaqlarını qaldıraraq qoyurdu, öz keçmiş sahibinin üzünə inamla, məhəbbətlə baxırdı. Gülsarı o günkü savaşı da, bir-birinin dalınca

başına endirilən yaba zərbələrini də unutmuşdu. Bəlkə buna görə də elə onun adı at idi.

Tanabay yaxınlaşıb həzin-həzin pıçıldadı:

- Bağışla, Gülsarı,

bağışla! Mənim dərdim böyükdür, Gülsarı, çox böyükdür. - O, hıçqıraraq atın boynuna sarıldı, ancaq yoldan keçənlərdən utanıb, tez özünü ələ aldı.

Tanabay öz atını minib yola düzəldi.

Çoro Aleksandrov yoxuşunda Tanabaya yetişdi. Gülsarının tanış ayaq səslərini eşidən kimi, Tanabay dodaqlarını

bir-birinə sıxdı, qəhərləndi, qanı qaraldı. O dönüb geriye baxmaq da istəmədi. Bu gələn Çoronu Tanabay heç tanımaq da istəmirdi. Bu, həmin Çoro

deyildi, tamam başqa adam idi. Lap elə bu gün, Kaşkatayev birçə dəfə səsini qaldıran kimi o qorxub yerində oturdu. Bəs bunun sonrası nə olacaqdı?

Camaat ona inanır, o isə həqiqəti deməyə qorxur. Gücənir, söz axtarır. Bunu ona kim öyrətmişdi? Tutaq ki, Tanabay geridə qalmışdı, qara işçi idi,

axı Çoronun savadı vardı, hər şeyi bilirdi, ömrü boyu rəhbər işdə olmuşdu. Çoro bilmirdimi ki, bütün bu işlər seqizbayevlərin, kaşkatayevlərin dediyi

kimi deyildir! Bilmirdimi ki, onların danışdığı yalnız zahirdə yaxşı görünür, batində isə boş və yalandır. Axı onlar kimi aldadırdılar və nə üçün

aldadırdılar?

Çoro lap yaxınlaşıb yanınca gedəndə də Tanabay başını qaldıraraq baxmadı. O, Çoronun yalnız səsini eşitdi:

- Elə bilirdim ki, biz bir yerdə

çıxacayıq, Tanabay, - deyə Çoro nəfəsini dərdi. - Ancaq çıxıb baxıram, görürəm ki yoxsan...

Tanabay başını qaldırmadan dilləndi:

- Məni neynirsən? Öz

yolunla çıx get.

- Üzünü məndən gizlətmə, Tanabay, dayan söhbət eləyək. Necə bir dost, necə bir kommunist...

- Mən sənin dostun deyiləm, kommunist

olmamağım da gərək sənə məlum ola. Heç sən də kommunist deyilsən. Çoxdan kommunist deyilsən. Özünü belə göstərirsen...

- Bu sənin ciddi sözündür? -

deyə Çoro yazıq-yazıq dilləndi.

- Əlbəttə, ciddi sözündür. Hələ mən söz seçməyin təhərini öyrənməmişəm. Hansı sözü harda demək lazım olduğunu da hələ

bilmirəm. Get, xoş gəldin. Mən burdan dönəcəyəm, sənin yolun düzünədir. Tanabay atın başını döndərdi. Ucsuz-bucaqsız düzəngaha çıxdı və dostunun üzünə

bir dəfə də baxmadan birbaş dağlara üz tutdu.

Dostunun birdən-birə dəyişib meyit kimi ağarmağını Tanabay görmədi. Çoronun əlini qabağa uzadıb onu

saxlamaq istədiyindən Tanabayın xəbəri olmadı. O bilmədi ki, dostunun qolu birdən-birə yanına necə düşdü, o, birdən-birə sustalıb yəhərin üstünə necə

sərildi.

Çoro çöl havasını acgözlüklə ciyərinə çəkirdi.

- Halım pisdirdi, yaman pisdirdi, - deyə o, yəhər üstə üreyinin ağrısından qovrulurdu. Çoronun

rəngi gömgöy göyərmişdi, nəfəsi kəsile-kəsile ata yalvarırdı. - Tez ol, Gülsarı, məni evə yetir.

Kimsəsiz və qaranlıq çöl boyunca at durmadan çapıb

gedirdi. Üstündəki insanın səsi atı qorxudurdu, bu səsdə o nəse vahiməli bir şey duyurdu və vahimə içində fınxıra-fınxıra Gülsarı qulaqlarını

şəkləyib gedirdi. Adamsa yəhərin üstündə qovrulurdu, əzab çəkirdi, əli ilə, dişi ilə Gülsarının yalından yapışırdı. Yüyen atın boynundan sallanırdı,

at çapdıqca atılıb-düşürdü.

20

O axşamın qaranlığında, hələ Tanabay dağ yollarında at çaparkən, kəndin küçələrində bir atlı itləri çaxnaşmaya salıb

bir-bir qapıları döyürdü:

- Ey, kim var evdə? Bayıra çıxın! Tez olun, idarəyə yığılın. Partiya iclası var.

Adamlar təəccüb eləyirdilər:

- Nə olub bəyəm?

Belə tələsmək niyə?

- Bilmirəm, Çoro çağırır. Deyir, tez gəlsinlər.

Çoro özü bu vaxt idarədə oturmuşdu. O, stolun arxasında yumaq kimi büzüşüb ağır-

ağır nəfəs alırdı. Onun bir əli köynəyinin altında idi. O əllə Çoro fasiləsiz döşünü ovuşdururdu. O, ağrıdan zarıyırdı, dodaqlarını dişləyirdi.

Çoronun göyümtül sifətinə soyuq tər gəlmişdi, gözləri hədəqədən çıxmışdı. Hərdən Çoro hər şeyi unudurdu. Ona elə gəlirdi ki, yenə çöldədir, at üstə

yol gəlir, Tanabayı çağırır, o isə səs vermək istəmir. Tanabayın sözləri Çoronu köz kimi yandırır, ürəyinə od vururdu...

Çoronu buraya at

tövləsindən az qala qucaqda gətirmişdilər. Orada Çoro bir qədər ot üstə uzanmışdı. Atçılar onu evə aparmaq istəmişdilər, ancaq partorq razı

olmamışdı. Kommunistləri çağırmaq üçün adam yollamışdı, indi səbirsizliklə onların yolunu gözləyirdi.

Çırağı yandırıb Çoronun qabağına qoyandan sonra

gözetçi qadın qonşu otaqda soba ilə əlləşirdi, təəssüflənirdi, başını bulayırdı.

Çoro adamların yolunu gözləyirdi və zamansa, elə bil, damcı-damcı

axıb gedirdi. Bu, onun ömründən qalan saniyələr idi və saniyələr ağır, acı damcılarla ömürdən süzülüb tökülürdü. Bu saniyələrin qədrini Çoro yalnız

indi bilirdi. İndiyəcən illər fikirlərdə, qayğılarda uçub getmişdi, heç Çoro o illərinin dalınca da baxa bilməmişdi. Bu ötən illər ərzində hələ çox

şeylər düzəlməmişdi, çox şeylər onun arzuladığı kimi olmamışdı. Ancaq o çalışmışdı, çapalamışdı, bəzən geriye də çəkilmişdi ki, kələ-kötürə düşməsin,

yolu rahat yeriye bilsin. Lakin kələ-kötürsüz mümkün deyildi. Toqquşmaq istəmədiyi o qüvvə indi onu divara dirəmişdi, daha geri çəkilməyə də yer yox

idi, yol qurtarırdı. Ah, kaş ki, o, lap əvvəldən belə başlayaydı; kaş o, həyatın üzünə həmişə cəsarətlə baxmış olaydı...

Vaxtsa ağır, acı damcılarla

ömürdən süzülüb tökülürdü. Niyə adamlar gəlmirdilər, niyə gecikirdilər?.. Çoro dəhşət içində düşünürdü: "Səbr elə, ölüm, səbr elə, mən hər şeyi

danışmalıyam. - Əlindən gedən ömrünü o, bir səssiz ürək naləsi ilə tutub saxlamaq istəyirdi. Gücünü toplayıb son döyüşə hazırlaşdı. - Hər şeyi

olduğu kimi deyəcəyəm. Büro necə keçdi, Tanabayı partiyadan necə çıxartdılar. Qoy bilsinlər: mən raykomun bu qərarı ilə razı deyiləm. Qoy bilsinlər:

mən Tanabayın partiyadan çıxarılmasını istəmirəm. Aldanovun haqqında da bildiklərimin hamısını deyəcəyəm. Qoy onlar, mən öləndən sonra, sədrin

məsələsini müzakirə eləsinlər. Qoy kommunistlər öz qərarlarını versinlər. Öz bərəmdə də deyəcəyəm, kolxoz bərədə də, başqaları bərədə də... Səbr elə,

ölüm, səbr elə, qoy camaat gəlib çıxsın...”

Hamıdan əvvəl onun öz arvadı gəldi. Dava-dərman gətirdi, ağladı, yalvar-yapış elədi:

- Sənin ağlın

başındadırmı? Məgər iclaslardan doymamısan? Dur ayağa. Dur gedək evimizə, sənin özündən xəbərin yoxdur. Bu nədir, ilahi, bu nədir? Bəs sənin özünə

yazığının gəlmir?

Çoro heç nə eşitmək istəmirdi. Üzünü yana tutub dərman içirdi. Stəkan dişinə dəyib cingildəyirdi, su üstünə dağılırdı. Çoro arvadına

təskinlik verirdi:

- Yaxşıyam, yaxşıyam, - deyirdi, - sən çöldə gözlə, sonra məni evə apararsan. Adamların addım səsi eşidiləndə Çoro özünü ələ aldı,

son borcunu yerinə yetirmək üçün ürəyinin ağrısını gizlədib var gücünü səfərbər elədi.

Gələnlər təşvişə düşdülər:

- Nə olub, Çoro? Sənə nə olub?

Çoro:

-

Heç nə olmayıb, - dedi. - Bu saat hər şeyi deyəcəyəm, qoy hamı yığılıb gəlsin.

Vaxtsa ağır, acı damcılarla ömürdən süzülüb tökülürdü.

Kommunistlər

yığışandan sonra partorq Çoro Sayakov ayağa qalxdı. O, şlyapasını başından çıxarıb, partiya iclasını açıq elan elədi...

21

Tanabay evə yetişəndə gecə

idi. Caydar əlində fənər həyəətə çıxdı, gözləməkdən gözünün kökü saralmışdı. Ərinin başına nə iş gəldiyini soruşmamış hiss elədi. Tanabay, dinməz-

söyləməz yəhəri atın belindən götürdü. Caydar fənəri əlində tutdu, ərinin nə deyəcəyini gözlədi, ancaq Tanabay bir kəlmə də söz demədi. Arvad

ürəyində fikirləşirdi: "İçib gəlsəydi, bundan yaxşı olardı". O, ərini sevindirmək istəyirdi - kolxozdan bir qəder ot göndərmişdilər. Saman, arpa unu

gətirmişdilər. Bu gün havalar da yaxşılaşmışdı, bu gün quzular örüşə çıxarılmışdı, daha qorxulu bir şey yox idi - quzuların ağız ota çatmışdı. Caydar

dedi:

- Bektayın sürüsünü apardılar. Təzə çoban göndəriblər.

- Cəhənnəm olsun Bektay da, onun sürüsü də, hamısı cəhənnəm olsun...

- Yorulmusan?

- Nə

yorulmuşam? Partiyadan çıxartdılar!

- Barı bir az yavaş də, arvadlar eşidərlər.
- Lap bərkdən deyəcəyəm, qoy eşitsinlər! Qovdular, özü də it kimi

qovdular. Mənim kimisinə belə lazımdır. Lap sənin özünə də. Bizə bu da azdır.
Yeri get, nə durmusan! Nə mənim üzümə baxırsan?

- Keç dincəl,

yorulmusan.

- Sənə qalmayıb.

Tanabay özünü tövləyə verdi. Qoyunları nəzərdən keçirdi. Sonra ağıla getdi, orda da bir qədər dolanıb yenə tövləyə

qayıtdı. Özünə yer tapmırdı. Nə yemək istəyirdi, nə danışmaq istəyirdi. Bucağa yığılmış samanın üstünə sərildi, hərəkətsiz qaldı. Hər şey mənasını

itirmişdi - həyat da, iş də, sürü də. Nə yaşamaq həvəsi qalmışdı, nə düşünməyə həvəs vardı...

O, samanın içində eşələndi, yatmaq istədi, yata bilmədi.

Yenə Bektay yadına düşdü, onun ağ qarın üstündə açdığı qara ayaq izləri Tanabayın gözünün qabağına gəldi; bu adamın qarşısında Tanabay necə aciz

qaldığını xatırladı. Yenə Seqizbayevin səsi qulağına gəldi, onun at üstə lovğa-lovğa oturmağı, hay-küyü, hədə-qorxusu... Sonra raykom binasında o,

bir daha ziyanxor və xalq düşməni oldu, bu onun son mükafatı idi, bununla ömür qurtardı. Bütün bunları düşündükcə Tanabayın bir daha yabanı götürməyi

gəldi, bayıra çıxıb gecənin zülmətində var səsi ilə bağırmağı, aləmə səs salmağı gəldi. Beləcə çöllər boyu qaçmaq, bir dərəyə yumbalanmaq, bir

yarğana düşmək və məhv olmaq - Tanabayın özgə istəyi yox idi.

O yuxulaya-yuxulaya düşünürdü: belə yaşamaqdan ölüm yaxşıdır. Bəli, ölüm yaxşıdır,

yalnız ölüm!..

Tanabay yuxudan ayılında başı bərk ağrıyırdı. Bir müddət o özünün harada olduğunu ayırd eləyə bilmədi. Yan-yörəsində qoyunlar

öskürürdülər, quzular mələşirdilər. Deməli, tövlədə idi. İşıqlanmışdı. Nə olsun ki, işıqlanmışdı? Gərək o, yuxudan ayılmayaydı. Heç vaxt ayılmayaydı.

Həmişəlik yatıb qalaydı. Daha onun üçün yaşamağın mənası yox idi. Tanabay özünü öldürməli idi.

...Sonra o, çayın qırağında ovuc-ovuc su içdi. Buz kimi

su, içində buz parçaları. Su onun titrək barmaqları arasından axıb töküldü, o, ovcunu yenə doldurdu, yenə içdi. Tanabay özünə gəldi və yalnız bundan

sonra özünün necə axmaq fikrə düşdüyünü dərk elədi. Yox, Tanabay özünü öldürməli deyildi, həyat insana bir dəfə verilir! Bütün seqizbayevlər həyatın

birçə anına dəyməzlər! Yox, hələ Tanabay yaşayacaqdı, dağı dağ üstünə qoyacaqdı...

O qayıdıb tufəngi də, patrondaşı da xəlvətçə gizlətdi və bütün günü

işlədi. Caydarla, uşaqlarla, qadınlarla Tanabay həmişəkindən də xoş danışmaq istəyirdi, ancaq ehtiyat eləyirdi, gərək heç kəs heç nə bilməyeydi.

Onlarsa öz işlərində idilər, sanki, heç nə olmamışdı, hər şey öz qaydasında idi. Buna görə Tanabay onlardan çox razı idi, bir kəlmə də dinib-

danışmırdı, başını aşağı salıb işləyirdi.

O gün Tanabay örüşə də baş çəkdi, sürünün qayıtmağına da kömək elədi. Axşamüstü hava korlanırdı. Yağış da

yağa bilərdi, qar da yağa bilərdi. Dağları duman aldı, göyün üzü tutuldu. Yene düşünmək lazım idi, balaları soyuqdan qorumaq üçün bir yol tapmaq

lazım idi. Tövləni təmizləmək, quzuların altına saman döşəmək, - bütün bunlar Tanabayın qanını qaraltdı. O, olub-keçəni yadından çıxarmağa çalışdı,

özünə ürək-dirək verdi.

Axşamçağı Tanabay həyətdə bir atlı gördü. Caydar atının qabağına çıxmışdı. Onlar nə haqdasa söhbət eləyirdilər. Tanabay

tövlədə işləyirdi. Arvadı onu çağırır:

- Bir dəqiqəliyə bura gəl, - dedi və nəsə baş verdiyini Tanabay Caydarın səsindən hiss elədi.

Çıxdı. Salamlaşdı.

Gələn tanış çoban idi.

- Sənsən, Aytbay? Düş, gedək evə. Hardan belə?

Aula getmişdim. Bir az işim vardı. Tapşırıdılar ki, sənə xəbər verim: Çoro bərk

xəstədir. Gərək özünü yetirəsən.

"Yene Çoro!" Köhnə dərd ürəkdə baş qaldırdı. Tanabay onu görmək də istəmirdi.

- Bəyəm mən həkiməm? - dedi. - O, həmişə

xəstədir. Onsuz da işdən baş aç bilmirəm. Görmürsən, hava da korlanıb.

- Özün bilərsən, Tanake, istəyirsən get, istəyirsən getmə. Mənim borcum demək

idi. Sağ olun. Mən getdim, bir azdan gecə düşəcək.

Aytbay yoluna düzəldi, ancaq çox getməmiş atı əylədi.

- Sən bir fikirləş, Tanake. Vəziyyəti çox

pisdir. Oğlunu dərsdən çağırıblar. Bayaq vağzala qarşılamağa getdilər.

- Çox sağ ol ki, xəbər gətirmisən. Ancaq mən getməyəcəyəm.

Caydar ərinin yerinə

utandı.

- Gedəcək, - dedi. - Narahat olmayın, mütləq gedəcək.

Tanabay dillənmədi, ancaq Aytbay uzaqlaşandan sonra o, Caydarın üstünə düşdü:

- Sən tərgit

mənim əvəzimdən cavab verməyi! Qarışma! Dedim getməyəcəyəm - deməli, getməyəcəyəm!

- Bir fikirləş, gör nə danışırısan, Tanabay?

- Daha fikirləşməli bir

şey qalmayıb. Bəsdir! O qədər fikirləşdim ki, axırda partiyadan da çıxartdılar. Daha mənim heç kəsə yoxdur. Mən də naxoşlasam, qoy heç kəs

gəlməsin!

Tanabay ürəyində hər şeyə tüpürüb tövləyə qayıtdı. Ancaq ürək rahatlıq bilmirdi. Qoyunları doğuzdura-doğuzdura, quzuları daşıya-daşıya,

mələşən qoyunların üstünə çığıra-çığıra o, dodağının altında hey donquldanırdı:

- Elə əvvəldən ölsəydi, canı qurtarardı. Ömrü boyu xəstədir, zarıyır,

ürəyini tutub durur, ancaq atdan da düşmək istəmir. Bu da rəhbər olub mənim üçün. Bundan sonra heç səni görmək də istəmirəm! İstəyirsən inci,

istəyirsən incimə, mən səndən çoxdan incimişəm. Heç kəsə dəxli yoxdur... Həyətdə isə zülmət gecə idi. Az-az qar səpələnirdi və o qədər sakitlik idi

ki, yağan qarın xışiltısını eşitmək olurdu.

O, evə getmək istəmirdi, arvadı da dalınca gəlmirdi. Tanabay düşünürdü:

"Allahın var səhərəcən otur gözlə.

Ancaq məni məcbur eləyə bilməyəcəksən. Mənim üçün hamısı birdir. Çoro ilə biz yad adamlarıq. Onun yolu başqadır, mənimki başqa. Əvvəl dost olmuşuq,

indi dost deyilik. Əgər mənə dost idisə, bəs indiyəcən harda idi? Xeyr, daha mənim üçün hər şey birdir..."

Ancaq Caydar onu rahat qoymadı. Gəldi.

Tanabayın plaşını, çəkmələrini, qurşağını, əlcəklərini, papağını gətirdi.

- Dur geyin, - dedi.

- Boş yerə zəhmət çəkmə. Mən heç yana gedən deyiləm!

-

Vaxtı itirmə. Sonra elə bir şey olar ki, ömrün boyu peşmançılıq çəkərsən.

- Mən heç nəyin peşmançılığını çəkən deyiləm. Ona da heç nə olmayacaq. Yene

yatıb-yatıb ayağa duracaq. Birinci dəfə deyil.

- Mən səndən indiyəcən heç bir şey xahiş eləməmişəm. İndi xahiş eləyirəm.

Mənim xatirimə tərslik eləmə.

Geyin get. Adamlığın olsun.

Tanabay inadından dönmək istəmirdi:

- Yox, getməyəcəyəm! Daha mənim üçün hər şey birdir. Sən ədəb-ərkan gözləyirsən.

Sonrakı söz-söhbətdən qorxursan. Qoy nə deyəcəklər desinlər. Mənim üçün fərqi yoxdur.

- Ağlını başına yığ, Tanabay. Mən gedirəm ocağa baxım, od düşüb

keçəni yandırır.

Caydar pal-paltarı qoyub uzaqlaşdı, ancaq Tanabay yerindən tərpənmədi. Bir bucaqda oturub fikrə getdi, özünü sındırmaq istəmədi,

Çoroya dediyi sözləri unutmaq istəmədi. Bu sözlərdən sonra o, Çoronun üzünə çıxıb bilərdimi? "Hə, gəlmisən, salaməleyküm. Necəsən? Bir şey lazım deyil

ki?" Yox, Tanabay bunu eləyə bilməyəcəkdi. Belə şey onun işi deyildi.

Caydar qayıtdı.

- Sən hələ geyinməmişən?

- Zəhləmi tökmə. Dedim: getməyəcəyəm!

-

Dur! - deyə Caydar səsi gəldikcə qışqırdı və nə qədər təəccüblü olsa da, bu əmr ilə Tanabay əsgər kimi ayağa qalxdı. Öz hirsli, əzab dolu gözləri ilə

Caydar fənerin solğun işığında Tanabayın üzünə baxdı. - Əgər sən kişi deyilsənsə, arvadlığını boynuna alırsansa, onda mən gedəcəyəm, sən otur burda

gözlərinin suyunu tök! Özü də bu saat gedəcəyəm. Ayağa dur, atı yəhərlə! Çarəsi kəsilmiş Tanabay ayağa durub atı yəhərləməyə getdi. Həyətdə qar

yağırdı. Qatı zülmət, gecənin sükutunda elə bil hansı görünməz bir oxunsa ətrafında fırlanırdı, qaynayırdı, burulğan kimi burulurdu. Dağlar bir-

birindən seçilmirdi. Atı yəhərləyə-yəhərləyə Tanabay fasiləsiz donquldanırdı: "Qəribə işə düşmədik! Gecənin bu vaxtı, tək-tənha necə gedib çıxacaq?

Özü də dediyindən dönməz deyil. Gedəcək. Ölsə də gərək getsin. Bəs yolda azsa necə? Mənə nə, özündən küssün..."

Tanabay atı yola hazırlayırdı, ancaq

narahatlığı get-gedə artırırdı. O, ürəyində xəcalət çəkirdi: "Mən vəhşiyəm, xalis vəhşiyəm. Öz dərdimin əlində əsir olmuşam. İstəyirəm ki, hamı bilsin,

hamı görsün ki, mən necə bədbəxtəm. Arvadı da əldən salmışam. Axı onun nə günahı var? Nə üçün ona zülm eləyirəm? Bu dünyada mənim üçün xoş gün

yoxdur. Çünki pis adamam. Vəhşiyəm. Xalis vəhşiyəm".

Tanabay tərəddüd eləyirdi. Öz sözünü geri götürmək onun üçün çətin idi. Atı yəhərləyib qaşqabaqlı

geri qayıtdı.

- Yəhərlədin?

- Bəli.

Caydar əlindəki plaşı qabağa uzatdı.

- Hazırlaş, yola düşürsən.

Birinci olaraq arvadın güzəştə getməyi Tanabayı

sevindirdi. O, dinməz-söyləməz paltarını geyinməyə başladı. Ancaq özünü göstərmək üçün xoruzlandı:

- Bəlkə səhərə qalsın?

- Xeyr, bu saat getməlisən,

sonra gec olar.

Qatı zülmət, gecənin sükutunda, elə bil hansı görünməz bir oxunsa ətrafında fırlanırdı. Qışın bəlkə də, son qarı yağırdı, iri qar

dənələri nizamla yerə səpələnirdi. Zülmət qayalıqlar arası ilə tək-tənha Tanabay üz döndərdiyi dostunun çağırışına gedirdi. Qar onun başına yağırdı,

çiyninə, saqqalına, əllərinə qar yağırdı. Tanabay atın belində hərəkətsiz oturmuşdu, o tərpenib qarı üstündən tökmək də istəmirdi, çünki belə

düşünmək rahat idi. O, Çoronu düşünürdü, onları bir-birinə bağlayan uzun illəri, Çorodan savad öyrənməyini, birlikdə komsomola köçmələrini, sonra

partiyaya daxil olmalarını xatırlayırdı. Bir vaxt kanal tikintisində də onlar birgə işləmişdilər, Tanabayın şəkli olan qəzeti ilk dəfə ona Çoro

gətirmişdi, əlini sıxmışdı, təbrik eləmişdi...

Tanabayın ürəyi get-gedə yumşalırdı, onun narahatlığı da tədricən çəkilib gedirdi. O, yalnız bir şeyi

düşünürdü: "Görəsən, Çoro nə haldadır? Bəlkə onun vəziyyəti, doğrudan da, yaxşı deyil? Yaxşı olsaydı, oğlunu çağırtdırardımı? Bəlkə deyiləsi sözü

var? Bəlkə məsləhətləşmək, bir söz demək, vəziyyət eləmək istəyir?.." Hava işıqlanırdı. Qar hələ də kəsməmişdi. Tanabay atı tələsdirirdi. Çatmağına az

qalırdı, bir təpə də aşandan sonra aula yetişəcəkdi. Görəsən, Çoro nə halda idi? Bircə tez çata biləydi.

Birdən səhərin sakitliyində Tanabay uzaqdan-

uzağa bir səs eşitdi. Elə bil kimsə bərkdən qışqırırdı, sonra səs kəsildi, yoxa çıxdı. Tanabay atı əylədi, qulaq asdı, ancaq bir şey eşidə bilmədi.

Yəqin ki, heç nə yox idi, Tanabayın qulağı səsdə idi.

At sürətlə çapa-çapa Tanabayı tēpənin başına çıxartdı. Aşağıda bağı-bağçalar qar altında ağappaq

ağarırdı. Hələ səhər təzəcə açılırdı, kəndin küçələri bomboş idi. Yalnız bir həyətə adam toplaşmışdı, orada atlar dayanmışdılar. Bu həyət Çoronun

həyəti idi. Bəs bu adamlar niyə ora yığıılmışdı? Görəsən, nə olmuşdu. Bəlkə... Tanabay üzəngidən boylandı, soyuq havanı nəfəsinə çəkib qulaq verdi və

atı yol aşağı qovdu. "Ola bilməz! Ola bilməz! Ola bilməz!" Tanabay dəhşət içində düşündü, sanki bütün günahlar onda idi. İşə bax - dünyada yeganə

dostu olan Çoro əbədi bir ayrılıq qarşısında onu son görüşə çağırmışdı, Tanabaysa tərslilik eləmişdi, ürəyində kin saxlayıb inadını yeritmişdi. Bundan

sonra ona adam demək olardımı? Niyə Caydar onun üzünə tüpürməmişdi? Dünyada bundan üzürlü nə ola bilərdi - insan ölüm qarşısında ondan son xahişini

eləmişdi.

O, geniş çöl yoluna çıxdı - o yerdə ki, Çoro Tanabaya yetişib atını onunla yanaşı sürmüşdü. Onda Tanabay Çoroya nələr deməmişdi? Belə şeyi

bağışlamaq olardımı?

Xəcalətdən beli bükülmüş Tanabay kəndin qarlı küçələrində atını sürüb gedirdi. Birdən o, qarşıda, Çoronun qapısı qabağında bir

dəstə atlı gördü. Əvvəlcə səssiz-səmirsiz dayanmış atlılar birdən səs-səsə verdilər, yəhər üstə yırgalanıb ucadan ağı dedilər.

- Oy-vay, bağrım vay!

Oy-vay, bağrım!

Ağı deyən qazaxlar idi, deməli, yas başlanmışdı. Çayın o tayında, qonşuluqda yaşayan qazaxlar bir dost kimi, bir qonşu kimi Çoronun

üstündə ağlamağa gəlmişdilər; o adam ki, həmişə onlara yaxın olmuşdu, o adam ki, bütün əyalətdə tanınırdı. Ürəyində Tanabay: "Sağ olun, - dedi, -

qardaşlar. Ata-baba dövründən bəri dərdimiz-sərimiz bir olub, toyda da, cıdırda da bir olmuşuq. Ağlayın, bizimlə birgə siz də ağlayın!"
Qazaxların

dalınca o özü də atın üstündə fəryad qopardı, qəm dolu, ələm dolu bir səsle çığırdı:

- Çoro-o-o! Çoro-o-o! Çoro-o-o!..

Tanabay yəhər üstə gah sağa,

gah sola əyilirdi, küçədə atını səyirib, dünyadan köçmüş dostuna ağlayırdı. Bu da həyəət. Bu da Çoronun evi. Üstünə qara çul salınmış Gülsarı evin

qabağında dayanmışdı. Başına qar yağırı. Sahibsiz, yiyəsiz Gülsarı! Yəhəri boş qalan Gülsarı!

Öz atının üstündəcə Tanabay Gülsarının boynuna sarıldı.

Aralandı, bir də sarıldı. Ətrafda bir-birindən zorla seçilən üzlər, ağlaşma, nalə, şivən... Kimsə dedi:

- Tanabayı atdan düşürdün. Çoronun oğlunun

yanına aparın.

Tanabay eşitmədi.

Neçə-neçə əl eyni vaxtda ona sarı uzandı, köməkləşib atdan düşürdülər, qoluna girib apardılar.

Tanabay gözünün yaşını

axıdırdı:

- Bağışla məni, Çoro, bağışla məni!

Çoronun tələbə oğlu Samansur həyətdə üzü divara tərəf dayanmışdı, o çevrilib Tanabayın üzünə baxdı, onlar

ağlaya-ağlaya qucaqlaşdılar.

- Daha sənin atan yoxdur, daha mənim Çorom yoxdur! Bağışla məni, Çoro, bağışla!

Sonra onları bir-birindən araladılar və bu

vaxt birdən-birə Tanabay yaxında, arvadların arasında dayanmış Bübücanı gördü. Bübücan dinməz-söyləməz Tanabayın üzünə baxırdı və dinməz-söyləməz

gözünün yaşını axıdırdı. Tanabay ona baxıb, daha bərkdən hönkürdü.

İndi Tanabay istərdi ki, Bübücan yaxınlaşsın, təskinlik versin, onun göz yaşlarını

silsin, ancaq qadın yaxınlaşmırdı. Dayanmışdı. Ağlayırdı.

Tanabaya başqaları təskinlik verirdilər:

- Bəsdir, Tanabay. Toxta, göz yaşını axıtmağın xeyri

yoxdur.

Buna görə Tanabay daha da qəhərlənirdi, daha bərkdən hönkürürdü.

22

Çoronu günortadan sonra dəfn elədilər. Hava bulanıq idi, solğun Günəş

hərəkətsiz boz buludların arasından zəif işıq saçırdı. Sulu, yumşaq qar dənələri hələ də havada uçuşurdu. Qara geyinmiş insan dəstəsi ağappaq yol

boyunca bir qara çay kimi səssiz-səmirsiz axıb gedirdi. Sanki bu çay elə indicə, buradanca baş götürmüşdü və ilk dəfə özünə yol açdı. İrelidə,

yanlarının taxtası aşağı salınmış maşında, Çoronun ağ kəfənə bürünmüş cənazəsini aparırdılar. Məhrumun arvadı, uşaqları, qohum-əqrəbası cənazənin

yanında oturmuşdu. Qalanlar ata minmişdi. Yalnız Tanabayla Samansur maşının dalınca piyada gedirdilər. Onların hər ikisi yiyəsi ölmüş Gülsarının

yüyənindən yapışmışdı.

Kəndin qurtaracağındakı yol hamar qarla örtülmüşdü və bu təmiz, yumşaq qarın üstünə ilk dəfə at dırnağı dəyirdi, insan ayağı

dəyirdi. Bu izlərin içində, sanki, Çoronun da ayaq izi vardı. Bu, Çoronue son izləri idi. İndi yol təpəyə, qəbiristanlığa qalxacaqdı və oradan Çoro

bir daha geri qayıtmayacaqdı.

Tanabay atın yüyənindən tutub gedirdi və ürəyində atla danışdı: "Hər ikimiz Çorosuz qaldıq, Gülsarı! Daha Çoro yoxdur,

heç vaxt olmayacaq... O vaxt sən niyə susdun, Gülsarı, niyə məni saxlamadın? Bilirəm, Allah dil verməyib sənə. Ancaq mən insan ola-ola özümü səndən

də pis apardım. Dostumu yolun ortasında buraxıb getdim, Allah aqlımı aldı, dönüb geriyyə də baxmadım. Çoronu mən öldürdüm, öz dilimlə öldürdüm..." Yolboyu qəbiristanlığa çatanacan Tanabay Çorodan üzr istədi. Orada Samansurla birgə Çoronu həmişəlik torpağa tapşırılanda da o, dönə-dönə dostuna

yalvardı:

- Bağışla məni, Çoro. Eşidirsənmi, bağışla məni!..

Çoronun məzarı üstünə ovuc-ovuc torpaq atdılar, sonra belləri işə saldılar, torpaq üst-

üstə qalandı. Qəbir doldu və təpənin üstündə bir yeni təpəcik yarandı.

Bağışla, Çoro!

Dəfn qurtarandan sonra Samansur Tanabayı qırağa çəkdi:

- Sizinlə

işim var, Tanake, gərək oturub söhbət eləyək.

Adamları da, tüstülənən ocaqları, samovarları da burada qoyub onlar həyətdən çıxdılar. Arxın qırağı ilə

gedib həyətin dalında - yıxılmış bir ağacın yanında dayandılar. Ağacın üstündə oturdular. Xeyli vaxt dinməz-söyləməz oturdular. Tanabay düşündü:

"Dünyanın işinə bax - bu Samansur dünən balaca bir uşaq idi, indi gör nə boyda olub. Dərd onu daha da yaşlı eləyib. İndi Çoronun yerində budur. Daha

biz eyni adamlarıq. Belə də olmalıdır. Oğullar ataların yerini tutur. Ataların nəslini yaşadırlar, işini yaşadırlar. Kaş ki atası kimi adam olsun.

Ondan da ağıllı olsun, ondan da uzağa getsin; kaş bizdən çox-çox yuxarı qalxsın, özünə də bir gün ağlasın, başqalarına da xeyri dəysin. Elə ata

olmağın mənası da bundadır. Biz onları böyüdüürük ki, bizdən yaxşı olsunlar, bizdən irəli getsinlər”.

- Sən, Samansur, ailədə hamıdan böyüksən, - deyə

Tanabay əlini saqqalına çəkib sözə başladı. - Sən Çoronun yerindəsən, mən səni də Çoro kimi eşitməyə hazırım.

- Mən sizə, Tanake, atamın vəsiyyətini

çatdırmalıyam.

Tanabay diksindi, çünki bu səs Çoronun səsinə yaman oxşadı. Samansurun üzdən də atasına oxşamağın ilk dəfə Tanabay indi gördü, Çoronun

cavanlığı gözünün qabağına gəldi. O Çoronu Samansur görməmişdi, ancaq Tanabay görmüşdü, yadında idi. Bəlkə buna görə deyirlər ki, insan ölməz, əgər

onu tanıyanlar ölməsə.

- Danış, oğlum, mən sənə qulaq asıram.

- Mən özümü vaxtında yetirdim, Tanake. Dünən gecə atamın ölümünə bir saat qalmış gəlib

çıxdım. Lap son nəfəsinəcn ağı başında idi. Sizi çox gözlədi, Tanake. Elə hey soruşurdu: "Tanabay hanı? Bəs gəlib çıxmadımı?" Biz ona təsəlli

verirdik, deyirdik: yoldadır, indicə gələcək. Görünür, sizə nə isə demək istəyirmiş. Əcəl qoymadı.

- Elədir, Samansur, elədir. Biz onunla görüşməli

idik. Mütləq görüşməli idik. Öləncən özümə bağışlamaram. Günah məndə oldu. Vaxtında gələ bilmədim.

- Tapşırıldı ki, sizə xəbər verim. Deyir: ondan üzr

istəyirəm, məni bağışlasın, ürəyində kin saxlamasın. Bir də, çox-çox xahiş elədi ki, onun partiya biletini raykoma siz aparasınız. Dönə-dönə yalvardı

ki, bunu sizə çatdırım. Sonra huşu itdi. Xeyli vaxt əzab çəkdi. Öləndə də gözü yol çəkirdi. Ağlayırdı, danışırıldı, ancaq nə dediyini başa düşmək

olmurdu.

Tanabay heç nə demədi. Hönkürə-hönkürə saqqalını sığalladı. Çoro getmişdi. Özü ilə birgə Tanabayın da ömrünün tən yarısını aparmışdı.

Nəhayət,

o özünü ələ aldı.

- Sağ ol, Samansur, - dedi. - O da sağ olsun ki, bu işi mənə həvalə eləyib. Ancaq bir şey qabağımı kəsir. Bilirsənmi, məni

partiyadan xaric eləyiblər?

- Bilirəm.

- Partiyadan çıxarılmış bir adam Çoronun partibiletini raykoma necə apara bilər? Axı mənim buna ixtiyarım

yoxdur.

- Bilmirəm, Tanake. Özünüz fikirləşin. Mənim borcum atamın vəsiyyətini yerinə yetirməkdir. Gərək siz də elə edəsiniz ki, onun son istəyi boşa

çıxmasın.

- Mən buna ürəkdən şad olardım. Ancaq nə etmək olar - başıma belə bir iş gəlib. Bəlkə özün aparasan, Samansur?
- Yox, belə şey yaxşı düşməz.

Atam bir şey bilməsəydi, bu vəsiyyəti eləməzdi. O sizə inanırdı, mən niyə inanmayım? Raykomda deyərsiniz ki, mənim atam Çoro Sayakov belə vəsiyyət eləyib.

Sübh tezdən, dan yeri təzəcə söküləndə Tanabay yola düşdü. Gülsarı, adlı-sanlı Gülsarı, bərkdə də, boşda da əvəzi olmayan Gülsarı onu rayon

yoluna çıxartdı. Bu gün Tanabay mərhum dostu kommunist Çoro Sayakovun son xahişini yerinə yetirməyə gədirdi.
Qarşı tərəfdə, yerin dibsiz

ənginliklərində dan yeri təzəcə ağarırdı. Dan yeri ağardıqca üfüqlərdə bir yeni şəfəq doğulurdu. Üfüq yavaş-yavaş alışmağa başlayırdı...
Gülsarı o

şəfəqə doğru çapırdı, boz göylərin ətəyində parıldayan yeganə ulduza doğru çapırdı. Boş, kimsəsiz yollarda Gülsarı at yerişinin ən gözəl nümunəsini

nümayiş etdirir, bir musiqi ahəngi ilə yollarda iz buraxıb gədirdi. Tanabay Gülsarının belində çoxdan çapmamışdı və atın yerişində köhnə ritmi

duyduqca sevinirdi. Külək atın yalını sığallayırdı, Tanabayın üzünə vururdu. Hələ Gülsarı gücünü itirməmişdi, hələ o çox qaçacaqdı.
Tanabay yolboyu

götür-qoy eləyirdi: niyə Çoro bu işi məhz ona tapşırılmışdı, niyə öz partiya biletini raykoma aparmağı o, partiyadan çıxarılmış bir adama həvalə

eləmişdi? Bəlkə məqsədi Tanabayı yoxlamaq idi? Bəlkə bununla Çoro Tanabayın partiyadan çıxarılmasının əleyhinə olduğunu bildirmək istəmişdi? Təəssüf

ki, gec idi. Bundan sonra Çoronun məqsədini heç kəs bilməyəcəkdi. Daha Çoro heç vaxt danışmayacaqdı. "Heç vaxt!" - dünyada bundan dəhşətli söz

varmı?

Yenə fikir-xəyalət Tanabayın beyninə doldu. Unutmaq istədiyi şeylər yenidən yadına düşdü. Yox, hələ heç nə qurtarmamışdı. Özü olmasa da,

Çoronun son arzusu, son niyyəti yaşayırdı. Hələ onlar həmişəlik ayrılmamışdılar. Tanabay Çoronun partbiletini ilə raykoma gedəcəkdi, onun haqqında hər

şeyi olduğu kimi danışacaqdı. Tanabay öz barəsində də danışacaqdı, çünki onların hər ikisi bir əlin barmağı idilər.
Qoy bilsinlər, bilsinlər ki, onlar

cavanlıqda necə olublar, necə yaşayıblar, necə mübarizə aparıblar. Bəlkə onda Tanabayı da başa düşəydilər. Biləydilər ki, onu Çorodan ayırmaqda səhv

eləyiblər. Çoro yaşasa da, yaşamasa da onlar bir olmalıdırlar. Bircə Tanabaya qulaq asaydılar; o, ürəyinin sözünü axıracan deyə biləydi!
Tanabay

raykom katibinin kabinetinə necə daxil olacağını təsəvvür eləyirdi. O, Çoronun partbiletini stolun üstünə necə qoyacaqdı, raykom katibi ilə necə

söhbətə başlayacaqdı. O öz günahını boynuna alacaqdı, üzr istəyəcəkdi, xahiş eləyəcəkdi onu partiya qaytarsınlar, çünki bunsuz yaşamaq mümkün

deyildi.

Hərdən Tanabayın qulağına qorxunc səslər gəlirdi: "Partiyadan çıxarıldığın bir halda sən partiya sənədi gətirməyə nə ixtiyarın var?"

Kommunistin partiya biletinə sən gerek əl vurmayaydın, sən gerek bu işi boynuna çəkməyəydin. Bu işi görməyə sənsiz də bir adam tapılardı". Ancaq bu

qorxunc səsi Tanabay beynindən qovmağa çalışırdı. Axı onun heç bir təqsiri yox idi. O, Çoronun son arzusunu yerinə yetirməyə gedirdi. Çoro hamının

qabağında belə vəsiyyət eləmişdi və əgər lazım olsaydı, bunu onun oğlu Samansur təsdiqləyə bilərdi. Buna baxmayaraq, Tanabay yenə də narahat idi.

Başqa qorxunc bir sual onun qulağında səslənirdi: "Tutalım, ölüm ayağında insan sayıqlayıb, nə dediyini bilməyib, bəs sən? Aqlın başında ola-ola sən

niyə bu işi boynuna götürmüşən?" Onda Tanabay nə cavab verəcəkdi?

Gülsarı isə donmuş torpağın üstündə çapdıqca çapır, çölü arxada qoyub Aleksandrov

yoxuşuna yaxınlaşırdı. O, Tanabayı mənzil başına çox tez çatdırmışdı. Düzləri nə vaxt arxada qoyduğunu Tanabay hiss etməmişdi.

O gəlib rayon mərkəzinə

yetişəndə müəssisələrdə iş təzəcə başlayırdı. Heç yerdə dayanmadan Tanabay birbaşa raykoma gəldi, heyətdə atı bağlayıb, üst-başının tozunu sildi,

həyəcanla, ürək döyüntüsü ilə yuxarı qalxdı. Görəsən, onu necə qarşılayacaqdılar? Nə deyəcəkdilər? Dəhlizlər bomboş idi, çünki kənd adamı hələ gəlib

çıxmamışdı.

O, Kaşkatayevin qəbul otağına girib katibəyə salam verdi. Katibə onun salamını aldı. Tanabay soruşdu:

- Yoldaş Kaşkatayev yerindədir?

Katibə:

- Bəli, - dedi.

- Mən onun yanına gəlmişəm. "Ağ qaya" kolxozunun çobanıyam. Soyadım Bakasovdur.

Katibə gülümsədi:

- Mən ki sizi tanıyıram.

-

Katibə deyir ki, bizim partorq Çoro Sayakov vəfat eləyib, ölməmişdən tapşırıb ki, mən onun partiya biletini raykoma gətirim. Bileti gətirmişəm.

-

Yaxşı. Bir dəqiqə gözləyin.

Katibə kabinetdə çox dayanmadı, ancaq bu az vaxtda Tanabay, bircə Allah bilir ki, nə qədər həyəcan keçirdi.

Katibə

kabinetin qapılarını bərk-bərk örtüb bayıra çıxdı.

- Kaşkatayev yoldaş məşğuldur, - dedi. - Xahiş eləyir ki, Sayakovun biletini qeydə alınma sektoruna

verəsiniz. Qeydə alınma sektoru orda, dəhlizin sağ tərəfindədir.

"Qeydə alınma sektoru... dəhlizin sağ tərəfində". Bu nə demək idi? Xeyli vaxt Tanabay

mat-məəttəl dayanıb qaldı. Sonra hər şeyi birdən-birə dərk eləyib, büsbütün ruhdan düşdü. Heç belə şey olarmı? Belə asan, belə adi... Bəs Tanabay

nəyə ümid bəsləmişdi?

- Mənim katibə sözüm var. Xahiş eləyirəm, ona çatdırın. Çox vacib sözüm var. Katibə könülsüz halda kabinetə girdi və yenə oradan

eyni cavab gətirdi: "Məşğuldur". Sonra, deyəsən, katibənin Tanabaya rəhmi gəldi.

- Sizin ki məsələnin həll olunub, - dedi və lap yavaşdan əlavə elədi:

- O sizi qəbul eləməyəcək. Gözləməyin mənası yoxdur.

Tanabay dəhlizə çıxıb, sağ tərəfdəki yazını oxudu: "Qeydə alınma sektoru". Qapıda xırdaca pəncərə

vardı. Döydü. Pəncərəni açdılar.

- Nə lazımdır?

- Sizə təhvil vermək üçün bilet gətirmişəm. Bizim partorq Çoro Sayakov vəfat eləyib. "Ağ qaya"

kolxozundan.

Tanabay əlini qoynuna soxub, Caydarın tikdiyi meşin kisəciyin ağzını açdı. Bir vaxt öz partbiletini gəzdirdiyi kisəcikdən indi Çoronun

partiya biletini çıxartdı. Bileti içəri uzatdı: "Əlvida, Çoro!"

İçeridə partbiletin nömrəsini, Çoronun adını, soyadını, atasının adını bir kağıza

köçürdülər. Sonra qol çəkmək üçün kağızı Tanabaya uzatdılar.

- Vəssalam?

- Vəssalam!

Tanabay:

- Sağ olun, - dedi.

İçeridən:

- Siz də sağ olun, - dedilər və

pəncərəni bağladılar.

Tanabay raykomdan çıxdı. Atı bağdan aç-aça:

- Vəssalam, - dedi, - Gülsarı, vəssalam!

Yorulmaq bilməyən Gülsarı Tanabayı yenə də

kənd yoluna çıxardı. O çapdıqca çöllər arxada qaldı, sərin yaz küləyi Tanabayın üzünə vurdu. Öz tərən yerışı ilə yorğa at Tanabayın ürəyini ovutdu,

onun sonsuz dərdlərinə məlhəm qoydu.

Elə həmin günün axşamı Tanabay özünü evə yetirdi.

Arvadı dinməz-söyləməz onu qarşıladı. Atın yüyənindən yapışdı,

ərinin qolundan tutub atdan düşürdü. Tanabay Caydarın çiyinlərini qucaqladı. Caydar da onun döşünə qısıldı və onlar ağladılar, hər ikisi uşaq kimi

ağladı.

- Basdırdıq Çoronu, Caydar. Daha Çoro yoxdur, Caydar. Mənim Çorom yoxdur! Sonra Tanabay alaçığın qabağındakı bir daşın üstündə oturdu. O, tək

olmaq istəyirdi, diş-diş qarlı dağların dalından çıxan aya təklikdə tamaşa eləmək istəyirdi. İçəridə Caydar uşaqları yatırırdı. Alaçıqda ocaq

yanırdı, odunların çiltısı eşidilirdi. Sonra dəmir komuzun ürək yandıran naləsi qalxdı. Sanki, haradasa külək əsirdi - külək fəryad qoparırdı. Sanki,

bir insan nalə çəkib çöllər boyu qaçırdı, çöllər susurdu və öz dərdli səsi ilə insan dağı-daşı ağladırı. Sanki, bu kimsəsiz çöllərdə o səs haray

çəkib dərini deməyə bir insan axtarırdı, lakin hər yan bomboş idi, o ağladıqca özü öz səsini eşidirdi. Caydar dəmir komuzu ağladırı. Tanabay üçün

"Qoca ovçunun mahnısı"nı çalırı.

Səni mən öldürdüm, oğlum Qaraqul,
Dünyada tək qaldım, oğlum Qaraqul.
Baxtım tora düşdü, oğlum Qaraqul,
Yaman dara

düşdüm, oğlum Qaraqul.
Sənə ovçuluğu, oğlum Qaraqul,
Mən niyə öyrətdim, oğlum Qaraqul.
Niyə qırıb tökdün, oğlum Qaraqul,
Ceyranı, cüyürü, oğlum Qaraqul.
Sən niyə məhv etdin, oğlum Qaraqul,
Dilsiz heyvanları, oğlum Qaraqul.
Dünyada tək qaldım, oğlum Qaraqul,
Heç kəs bu dünyada, oğlum Qaraqul,
Səsimə səs

vermir, oğlum Qaraqul,
Səni mən öldürdüm, oğlum Qaraqul,
Əlimlə öldürdüm, oğlum Qaraqul...

...Tanabay alaçığın qabağında oturub bu qədim qırğız ağısına

qulaq asırdı. Zülmətdən don geymiş dilsiz dağlar dalından ay çıxırdı. Qarlı şiş təpələr, uca nəhəng qayalar ay işığına qərç olmuşdu. Dağlara baxa-

baxa Tanabay yenə də öz mərhum dostundan halallıq istəyirdi. Caydarsa alaçıqda dəmir komuzun dili ilə böyük ovçu Qaraqula ağı deyirdi:

Səni mən

öldürdüm, oğlum Qaraqul,
Dünyada tək qaldım, oğlum Qaraqul...

Dan yeri sökülürdü. Tanabay tonqalın qırağında can verməkdə olan atın başı üstündə

əyləşib sonrakı əhvalatları xatırlayırdı.

Həç kəsin xəbəri yox idi ki, Çoronun dəfnindən bir neçə gün sonra Tanabay vilayət mərkəzinə getmişdi. Bu,

onun son təşəbbüsü idi. O, bir vaxt müşavirədə nitqini eşitdiyi obkom katibini görmək istəyirdi, ona öz dərdini danışmaq istəyirdi – Tanabay əmin idi

ki, bu adam onu başa düşəcək, ona kömək eləyəcəkdi. Çoro da bu adamın yaxşılığından danışdı, onu başqaları da tərifləyirdilər. Ancaq Tanabay

katibin başqa bir vilayətə göndərildiyindən xəbərsiz idi. Bunu o, vilayət komitəsində eşitdi.

– Siz bunu bilmirdiniz?

– Yox.

Qəbul otağında oturmuş

qadın bu qısa sual-cavabdan sonra dedi:

– Əgər çox vacib işiniz varsa, mən bunu təzə katibə xəbər verə bilərəm. Bəlkə qəbul eləyə.

Tanabay:

– Sağ olun,

– dedi, – lazım deyil. Mən elə-belə gəlmişdim – şəxsi iş üçün. Mən əvvəlki katibi tanıyırdım, o da məni tanıyırdı. Daha narahat eləməyə dəyməz.

Bağışlayın, sağ olun.

Qəbul otağından çıxanda Tanabay keçmiş katibi tanımağına ürəkdən əmin idi və inanırdı ki, katib də onu – çoban Tanabay Bakasovu

şəxsən tanıyırdı. Axı, belə şey niyə də olmasın? Onlar bir-birini tanıya da bilərdilər, bir-birinin hörmətini istəyə də bilərdilər. Buna Tanabay

inanırdı və məhz inandığına görə də, o, qəbul otağındakı qadına belə dedi. Tanabay vilayət komitəsindən çıxıb avtobus vağzalına sarı yollandı. Pivə

dükəninin qabağında iki fəhlə boş çəlləkləri maşına qaldırırdı. Fəhlələrin biri yuxarıda durmuşdu, o biri fəhlə aşağıdan çəlləkləri diyirlədirdi və

necə oldusa o, təsadüfən başını qaldırıb Tanabayı gördü. Bu adam Bektay idi. O, döşünü çəlləyə dirəyib, kinli-kinli Tanabaya sarı baxır, onun nə

deyəcəyini gözləyirdi.

Yuxarıdakı fəhlə qışqırdı:

– Ə, nə olub sənə? Yatmısan, nədir?

Çəllək aşağı sürüşdü və onun ağırlığı altında beli bükülmüş Bektay

yenə gözünü Tanabaydan ayırmadı. Ancaq Tanabay onu dindirmədi. “Deməli, gəlib bura çıxmısan. Pivə dükənina soxulmusan. Əhsən, əhsən... Özünə yaxşı

yer tapmısan”. Belə düşünə-düşünə Tanabay ayaq saxlamadan yoluna davam elədi. Sonra addımını yavaşıtıdı. “Cavan oğlandır. Hayıfım gəlir. Yaxşı adam

ola bilərdi. Bəlkə, dayanım? Bəlkə, söhbət eləyim?" Tanabay geri dönmək istədi. O, Bektayı bağışlamağa hazır idi, tək bu cavan oğlan aqlını başına

yığaydı. Ancaq Tanabay qayıtmadı. Çünki Bektay onun partiyadan qovulduğunu bilsəydi, onların söhbətindən heç nə çıxmıyacaqdı. Dilindən zəhər tökülən

bu adamı Tanabay özünə güldürmək istəmədi, öz dərdinə, öz taleyinə, öz işinə; o işə ki, Tanabay hələ də sadıq idi. Çıxıb getdi. Rastına düşən bir

maşına minib şəhərdən uzaqlaşdı. Ancaq çəlləyin ağırlığı altında beli bükülmüş Bektayı, onun kinli baxışlarını Tanabay uzun müddət unuda bilmədi. Sonra Bektay məhkəməyə düşəndə, şahid çağırılmış Tanabay onun barəsində heç nə demədi. Bektayın olsa-olsa, sürünü atıb getməyindən danışdı. Tanabay

istəyirdi ki, bu adam özünün əyri yola düşdüyünü başa düşsün, öz layiqsiz əməlindən peşman olsun. Ancaq, görünür ki, Bektay bunu heç aqlına da

gətirmirdi.

- Qurtarandan sonra yanıma gəl. Dərdləşərik, bir şey fikirləşərik. - Bu sözlərlə Tanabay Bektaya ürək-dirək vermək istədi. Ancaq Bektay

heç bir cavab vermədi, heç başını qaldırıb onun üzünə də baxmadı. Tanabay pərt halda çıxıb getdi. Partiyadan çıxarılandan sonra o özünə inamını

itirmişdi, hamının qabağında müqəssir vəziyyətində qalmışdı. Yaman cəsətsiz olmuşdu. Axı, onun heç yuxusuna da girməzdi ki, başına belə bir müsibət

gələcək. Bunu onun üzünə çəkən yox idi, ancaq o özü adamlardan qaçırdı, danışmaqdan ehtiyat eləyirdi, çox vaxt ağzına su alıb otururdu.

24

Tonqalın

qırağında Gülsarı başını yerə qoyub hərəkətsiz uzanmışdı. Can verirdi. Sinəsindən son nəfəsi çıxırırdı, bayaqdan alova zillənmiş gözləri beləcə baxa-

baxa sönmürdü, taqətsiz irəli uzanmış ayaqları quruyub ağaca dönürdü. Tanabay öz atı ilə vidalaşırdı, ona son sözlərini deyirdi: "Sən əvəzsiz bir at

idin, Gülsarı. Sən mənim dostum idin, Gülsarı. Sən mənim həyatımın ən xoş çağlarını aparırsan, Gülsarı. Sən həmişə mənim yadımda qalacaqsan, Gülsarı.

Bu saat öz yanındaca mən sənə keçmişini xatırlayıram, çünki sən ölürsən, Gülsarı. Bir vaxt biz o dünyada görüşəcəyik. Ancaq orada mən sənə addım

səslərini eşitməyəcəyəm. Çünki orada yol yoxdur, Gülsarı, torpaq yoxdur, ot yoxdur, orada həyat yoxdur. Ancaq hələ ki, mən sağam, sən də

ölməyəcəksən, çünki mən həmişə səni xatırlayacağam, Gülsarı. Sənin ayaq səslərin mənim üçün ən əziz nəğmə olacaq..." Qoca Tanabay atın başı üstündə

dayanıb düşünürdü və ömrün belə tez ötürməyinə təəssüflənirdi. Nə tez keçdi ömür, onlar nə tez qocaldılar! Özünə qoca deməyə Tanabayın, bəlkə də,

haqqı yox idi. Ancaq insanı qocaldan təkçə illər deyildi. Özünün qoca olduğunu fikirləşəndə, öz dövrünün keçdiyini düşünəndə, hiss eləyəndə ki,

irəlidə heç nə yoxdur, ömrün sona yetdiyini fikirləşəndə də insan qocalır. Bu saat can verən Gülsarının başı üstündə dayanarkən Tanabay öz keçmişinə

bir daha diqqətlə nəzər salırdı, qocalığını belə tez boynuna almağına təəssüf eləyirdi. Ürəkdən təəssüf eləyirdi ki, onu hələ də unutmayan, axtaran,

özü öz ayağı ilə onun yanına gələn o adamın məsləhətinə qulaq asmamışdı. Bu əhvalat Tanabayın partiyadan çıxarıldığı vaxtdan yeddi il sonra baş

vermişdi. Onda Tanabay Sarıqous dərəsində qoruqçu işləyirdi və qarısı Caydarla birgə burada ömrü başa vururdu. Qızlar böyüyüb oxumağa getmişdilər,

sonra ərə gedib ailə qurmuşdular. Oğlu texnikumu bitirib rayonda işə girmişdi, o da ailə başçısı olmuşdu.

O gün Tanabay çayın qırağında ot biçirdi.

Yaxşı hava vardı - isti, quru, əsil biçin havası idi. Heç bir səs-səmir də eşidilmirdi. Bircə cırcıramalar cırıldaırdı. Tanabay köynəyini şalvarının

üstündən salıb, kərəntinin dalınca gedirdi, yaşıl otu mərz-mərz biçib, üst-üstə qalayırdı. İşləmək ləzzət verirdi. Başı o qədər qarışmışdı ki, o,

yaxında dayanmış yüngül "qazık"ın nə vaxt gəldiyini görməmişdi, maşından düşən iki nəfərin ona sarı addımladığını hiss etməmişdi.

- Salam-ələyküm,

Tanake. Allah qüvvət versin! - Tanabay bu səsi eşidib başını qaldıranda İbrahimi görmüşdü: həmişəki kimi qıvraq, qarnı yekə, peysəri yoğun. O,

dişlərini ağardıb gülümseyirdi. - Sizi də tapmaq olarmış, Tanake. Raykom katibinin şəxsən özü gəlib, sizi görmək istəyir.

Tanabay heyrətlənməyə

bilmədi. Ürəyində: "Ay tülkü! - dedi. - Hər cür zəmanədə özünə yer eləyə bilirsən. Hamıya quyruq bulamağı bacarırsan. Cilddən-cildə girirsən, ay

tülkü!"

Tanabay gələnlərin salamını aldı. Əl verib hər ikisi ilə görüşdü, İbrahimlə gələn adam Tanabayın əlini bərk-bərk sıxıb:

- Əmi, - dedi, - mənə

tanımadınız!

Tanabay fikrə getdi. O, bu adamı haradasa görmüşdü. Tanabayın qarşısında olduqca tanış bir adam dayanmışdı, ancaq, görünür ki, bu adam

çox dəyişilmişdi. Cavan, sağlam, qaraşın bir oğlan idi. Aydın nüfuzedicilə baxışları vardı. Əyninə parusin kostyum geyinmişdi, başına həsir şlyapa

qoymuşdu. Yəqin ki, şəhər adamı idi.

İbrahim Tanabaya kömək eləmək istədi:

- Bu ki, yoldaş...

- Dayan, dayan, - deyə Tanabay gülə-gülə İbrahimin sözünü

kəsdi. - Tanıyıram, oğlum. Niyə tanımıram! Bir daha salam-ələyküm! Səni görməyimə şadam!

Bu adam Kərimbəyov idi. Həmin komsomol katibi idi ki, bir

vaxt büroda Tanabayı cəsəretlə müdafiə eləmişdi.

Kərimbəyov dedi:

- Madam ki, tanıdınız, məqsədə keçmək olar. Gəlin çayın qırağında kəzinək, söhbət

eləyək. - Sonra o, üzünü İbrahimə tutdu: - Siz də kərəntini götürün, ot biçin.

İbrahim üzüyolalılıqla gülümsəyib, pencəyini çıxartdı:

- Əlbəttə, yoldaş

Kərimbəyov, məmnuniyyətlə!

Onlar biçənəkdən çıxıb, çayın qırağındakı bir daşın üstündə əyləşdilər.

- Mənim buraya gəlməyimin səbəbini siz, yəqin ki,

bilirsiniz, - deyə Kərimbəyov söhbətə başladı. - Özünüz də lap yaxşısiniz. Ot biçirsiniz, deməli, hər şey qaydasındadır. Sizi belə görməyimə çox

şadam!

- Eşidirəm, oğlum. Mən də səni belə görməyimə sevinirəm.

- Sözü başdan deməsən, düz gəlməz, Tanake. Özünüz bilirsiniz ki, bu saat çox şey

dəyişib. Çox şeylər yoluna düşməyə başlayır. Məndən yaxşı bilirsiniz.

- Elədir, oğlum, elədir. Mən öz kolxozumuzdanca qiyas götürürəm. İşlər, deyəsən,

yoluna düşür. Heç adam inana bilmir. Bu yaxınlarda Beşağac vadisinə getmişdim, çoban olduğum vaxtlar elə o müsibət də orada başıma gəlmişdi. Baxdım,

lap paxıllığıam tutdu. Təzə tövlə tikiblər. Şiferli qəşəng tövlədir, beş yüz baş qoyun tutur. Çoban üçün ev tikiblər. Yanında da anbarı, at tövləsi.

Əvvəliki güzərana heç bənzəri yoxdur. O biri qışlaqlarda da bunun kimi. Kənddə də yaxşı tikililər başlanıb. Hər dəfə yolum düşəndə bir təzə ev

görüürəm. Allah eləsin, axıracan belə olsun.

- Elə biz də bunun üçün çalışırıq, Tanake, hələ çox şey qaydasına düşməyib. Yavaş-yavaş hamısı düzələcək.

Sizdən isə xahişim budur: partiyaya qayıdın. İşinizə təzədən baxacaqıq. Sizin barənizdə büroda söhbət olub. Gec olsa da heç bir ziyanı yoxdur. Necə

deyərlər, heçdən kosa yaxşıdır.

Tanabay cavab vermədi. Utandı. Həm sevindi, həm də kədərləndi. Bütün olub-keçənləri gözünün qabağına gətirdi, ürek

sınımışdı, bərk sınımışdı. Bunları Tanabay bir daha yadına salmaq istəmirdi, bu haqda bir daha düşünmək istəmirdi.

Tanabay raykom katibinə öz

təşəkkürünü bildirdi:

- Sağ ol, xoş sözlərinə görə çox sağ ol. Sağ ol ki, mən qocanı yaddan çıxarmamışam. Ancaq, oğlum, mən daha qocalmışam. Bundan

sonra məndən partiyaya nə mənfəət olacaq? Mənim dövrəmə keçib. İncimə, qoy bir az fikirləşim.

Tanabay çox götür-qoy elədi - bu gün gedərəm, sabah

gedərəm, günlər gəlib keçdi. Qocalıq zarafat deyil. Onda əvvəlki həvəs haradan idi?!

Cəmisi bir dəfə Tanabay atı yəhərleyib yola düşdü, onda da yolun

yarısından qayıtdı. Niyə qayıtdı? Heç özü də bilmirdi. Hiss eləyirdi ki, axmaq iş tutur. Öz-özünə: "Səfehləmişən, deyirdi, - uşaqlığın yadına düşüb".

Hər şeyi dərk eləyirdi, ancaq özü ilə bacara bilmirdi.

O gün çöldə Tanabay Gülsarıya rast gəldi. Onda o, Gülsarını da çox nadir hallarda görürdü. O

saat tanıdı. Yay vaxtı idi, at çapdıqca yerdən qupquru toz qalxırdı.

Tanabayın qanı qaraldı, çünki əvvəllər çapa-çapa Gülsarı tozu-torpağı özündən

xeyli arxada qoyardı. İndi isə öz ayağı altından qalxan toz bulud kimi onun üstünü alırdı. Gülsarı qaçıb qabağa çıxırdı, ancaq bir dəqiqə keçməmiş o,

yənə də toz-torpağın içində itirdi. Gülsarı tozdan qaçıb qurtara bilmirdi. Deməli, bərk qocalmışdı, zəifləmişdi, yerisdən düşmüşdü. Tanabay dərqli-

dərqli dilləndi: "Eh, Gülsarı, işlər fıırıqdır, Gülsarı!"

O tozun-torpağın içində Gülsarının necə çətinliklə çapdığını Tanabay təsəvvürünə gətirdi,

yəqin ki, atın nəfəsi tənqiyyirdi, onun üstündə əyləmiş adam, yəqin ki, hirslənirdi, atı qamçılıyırdı. Gülsarının çaşqın gözləri Tanabayın gözü

qarşısında dayanmışdı. O, Gülsarının tozdan uzaqlaşmağa necə can atdığını görürdü, bu qara toz dumanının içində atın nə qədər gücsüz olduğunu hiss

eləyirdi. Gülsarı çox uzaqda idi. Tanabay bilirdi ki, nə qədər bərkdən qışqırsa da, səsini eşidən olmayacaqdır. Buna baxmayaraq, Tanabay qışqırırdı:

"Eyy!.. Dayan. Atı üzme!" Tanabay özündən xəbərsiz atını həmin səmtə çapırdı. Lakin o, çox da qabağa getmədi. Dayandı. Kim bilir, Gülsarının belində

oturmuş o adam necə adam idi? Bəlkə, heç söz qanan adam deyildi. Bəlkə, o adam Tanabayı acılayacaqdı. "Sənə nə var?" - deyəcəkdi. - Mənə vəkilmi

olmusan? Kefim belə istəyir, belə də sürürəm. Sənə nə düşüb, qoca kaftar! Gülsarı isə get-gedə uzaqlaşdı, gah qapqara toz dumanının içində gözdən

itir, gah tozu arxada qoyub, böyük əzabla irəli çıxırdı. Tanabay Gülsarının dalınca çox baxdı. Sonra atının başını çevirib geri döndü və gedə-gedə

xeyli vaxt dodağının altında mızıldadı: "Daha bizim qaçmaq vaxtımız keçib, Gülsarı, qocalmışıq. Heç kəsə lazım deyilik. Hər ikimizin dövrəməmə

keçib, Gülsarı. İndi əlac ona qalıb ki, ömrü birtəhər başa vuraq..."

Bundan bir il keçəndən sonra Tanabay Gülsarını arabaya qoşulu gördü. Yənə qanı

qaraldı. Güvə vurmuş köhnə xamut, içi zir-zibillə dolu araba, - qocalıb sıradan çıxmış yorğa atın bu miskin halına tamaşa eləmək çətin idi. Tanabay

baxa bilmədi, üzünü yana çevirib getdi.

Sonra o, Gülsarı ilə bir də rastlaşdı. Əynində bir trusik, bir də bir cırıq mayka olan yeddi yaşlı bir uşaq

fəxrlə atın belində oturmuşdu. O, Gülsarını əli ilə şappıladırdı, təkbaşına at sürməyindən həzz alırdı, sevinirdi, lovğalanırdı. Yəqin, bu uşaq

birinci dəfə idi ki, ata minirdi, buna görə də onu belə aciz və üzüyola bir atın belinə qoymuşdular.

Uşaq öyünürdü, ayaqlarını oynadırdı:

- Bir mənə

bax, baba! Mən Çapayevəm! Bu saat çaydan keçəcəyəm.

- Keç görüm, tez keç baxıram!

Uşaq cilovu çəkib cəsərlə çaya endi, ancaq at o biri sahələ çıxanda

o özünü saxlaya bilmədi, şappıltı ilə suya düşdü:

- Ma-ma-a!..

Tanabay onu sudan çıxartdı. Qucağına alıb atın yanına apardı. Gülsarı sakitcə

dayanmışdı. Növbə ilə ayaqlarının birini qaldırır, o birini qoyurdu.

"Ayaqları da ağrıyır, deməli, tamam sıradan çıxıb!" Belə düşünə-düşünə

Tanabay

uşağı qaldırır atın belinə qoydu.

- Sür, - dedi, - sür get. Ancaq bir də yıxılma.

Bəli, son dəfə Tanabayın əlinə düşən Gülsarı belə Gülsarı idi.

Tanabay onu qış boyu bəsləmişdi, kökəltmişdi, atı, bir növ, təzədən dirildib ayaq üstə qoymuşdu. O, Tanabayı son dəfə Aleksandrovkaya aparmışdı və

indi evə qayıdarkən Gülsarı yolun ortasında can verirdi.

Tanabay oğlunun evindən qayıdırdı. Onun ikinci oğul nəvəsi olmuşdu. Bu münasibətlə o, kənddən

rayon mərkəzinə qoyun kəsib aparmışdı, kisə dolusu kartof aparmışdı, taxıl aparmışdı. Bundan əlavə arvad oğlu üçün xeyli şey bişirib qoymuşdu.

Caydarın özü niyə nəvə görüşünə getməmişdi? Niyə xəstəliyi bəhanə eləmişdi? Bunu Tanabay sonradan başa düşdü. Bir kəsə deməsə də, Caydarın gəlindən

xoşu gəlmirdi. Oğulları elə binadan fərsiz olmuşdu, iradəsiz idi, öz başı ilə iş görəndə deyildi, gəlin isə yaman bədzat çıxmışdı. Evdə oturub hökm

verirdi, ağına gələni eləyirdi, ağzına gələni danışdırdı. Özünü yuxarı tutmaq, hamıya buyruq vermək üçün o, hər şeyə hazır idi. Beləsinin ürəyə

toxunmağına nə var ki! İnsanı təhqir eləməyinə nə var ki!..

Bu dəfə də belə olmuşdu. Tanabayın oğlunu iş yerində böyütməli imişlər, ancaq, nədənsə,

onu qoyub həmin vəzifəyə başqasını keçirtmişdilər. Buna görə də, gəlin acığını qayınatasının üstünə tökmüşdü:
- Sən ki, ömrün boyu çoban, ilxıçı

olacaqdın, niyə partiyaya keçirdin? Axırı da belə. Sənin partiyadan qovulmağın üstündə oğlunu qabağa getməyə qoymurlar. Hələ yüz il də bundan sonra

oğlun öz yerində sayacaq. Sizə nə var ki? Qoca adamsınız, dağlarda başınızı girləyirsiniz, ancaq sizdən ötrü biz burda əzab çəkirik...
Tanabay

gəlməyinə peşman olmuşdu. Ancaq gəlini sakitləşdirmək üçün o, könülsüz də olsa, danışmağı lazım bilmişdi:
- Madam ki, belədir, - demişdi, - mən

təzədən partiyaya girərəm.
Bu dəfə gəlini Tanabaya daha ağır sözlər demişdi:
- Bəli də, sənin üçün gözləri atır! Gözləyirlər səni. Sənsiz ötüşə

bilmirlər!
Əgər bu adam Tanabayın gəlini, onun doğmaca oğlunun arvadı olmasaydı, o, belə şeyə dözərdimi? Ancaq özünükü tamam başqa məsələdir, pisinə

də, yaxşısına da gerek dözəsən. Buna görə də, Tanabay susdu. Gəlinə öyüdnəsiht də vermədi. Demədi ki, sənin ərin mənə görə yerində saymır, ona görə

yerində sayır ki, özü fərsizin biridir, bir də ona görə ki, sənin kimi ifritə arvadı var. Ağılı başında olan kişi sənin kimisindən gerek baş götürüb

qaçsın. Atalar nahaq yerə deməyiblər ki: "Yaxşı arvad pis kişini ər eylər, ortababı şir ürəkli nə eylər, yaxşı əri dillərdə əzbər eylər". Tanabay bu

məsəli də çəkmədi, çünki o, oğlunu gəlininin qabağında biabır eləmək istəmirdi. Nə olar ki, qoy onlar günahı Tanabayda görsünlər.
Buna görə də Tanabay

yola tez çıxmışdı. Daha onun bu evdə oturmaq təhəri yox idi.
İndi isə tonqalın qırağında oturub, bütün bunları yadına saldıqca Tanabay hirsələnirdi. O,

ürəyində gəlinini söyürdü: "Axmaqsan, axmaq! Bircə onu bilmirəm ki, siz bu cür harda böyüyürsünüz, kimdən tərbiyə alırsınız? Nə namusunuz, nə

qeyrətiniz, nə də başqasına bir damcı hörmətiniz var. Bircə özünüzü düşünürsünüz, hər şeyi öz arşınınlarla ölçürsünüz. Ancaq onu bil ki, sən deyən

olmayacaq. Mən indi də lazımam, bundan sonra da lazım olacağam..."

25

Səhər açılırdı. Ala-toran içində dağlar vüqarla baş qaldırmışdı, ucsuz-bucaqsız

çöllər yavaş-yavaş işıqlanırdı. Dərədə sönmüş tonqalın kömürü közərirdi. Qoca, kürkünü çiyinə salıb oturmuşdu. Daha Gülsarıya kürk lazım deyildi.

İndi o, başqa aləmdə idi, göylərdə, səma ilxıllarının içində... Tanabay gözlərinə inanmırdı. Gülsarı başını yerə qoyub böyrü üstə qalmışdı. Başında dərin çökəklər vardı - yüyən yerləri. At qurumuş ayaqlarını irəli uzatmışdı, ayaqlarında yeyilmiş nallar ağarırdı. Daha bu ayaqlar yerə

basılmayacaqdı, daha bu ayaqlar yollarda iz salmayacaqdı. Getmək lazım idi. Tanabay əyilib Gülsarının göz qapaqlarını sığalladı, yüyəni götürüb,

geriyə baxmadan yola düzəldi.

Çöllər, nəhayətsiz çöllər, sıldırım dağ yolları! Tanabay gedirdi və onunla birgə fikir-xəyalat da gedirdi. O, qocalığını

fikirləşirdi, ömrün necə vəfasız olduğunu düşünürdü. Tanabay dəstəsindən ayrı düşmüş bir quş kimi ölmək istəmirdi. Uçuşda ölmək istəyirdi. Ölməzdən

qabaq, özü ilə bir yuvada böyüyənlərin, onunla bir yol gedənlərin səsini eşitmək istəyirdi.

"Samansura məktub yazacağam. Yazacağam ki, Gülsarı

yadımdadır mı? Gərək yadında olsun. O atla mən sənə atanın partbiletini raykoma aparmışdım. Məni ora sən özün yollamışdın. Hə, oğlum, dünən gecə

Aleksandrovkadan qayıdanda mənim vəfalı atım yıxılıb yolda qaldı. Bütün gecəni onun başı üstündə oturdum, bütün həyatımı götür-qoy elədim. Bəlkə mən

də bir vaxt Gülsarı kimi yıxılıb yolda qalacağam. Gərək sən mənə kömək eləyəsən, oğlum Samansur, mən öz partiyama qayıtmaq istəyirəm. Daha ömürdən

bir şey qalmayıb. Kim idim, elə də ölmək istəyirəm. İndi bilərəm ki, sənə atan o vəsiyyəti nəhaq yerə eləməmişdi, o öz partbiletini nəhaq yerə mənə

tapşırمامışdı. Sən də onun oğlusan, məni tanıyırsan, bu qoca Tanabay Bakasova kömək elə, oğul..."

Çöllər, nəhayətsiz çöllər, sıldırım dağ yolları.

Tanabay yüyəni çiyninə atıb gedirdi. Gözlərindən yaş axırdı, saqqalını isladırırdı. Tanabay Gülsarı üçün ağlayırdı. O gedirdi, açılan səhərə tamaşa

eləyirdi. Tanabay yaşlı gözləri ilə çöllərə baxırdı, dağlara baxırdı. Təpənin üstündən bir vəhşi qaz uçdu. Qaz tələsirdi, özünükülərə çatmaq

istəyirdi. Tanabay ayaq saxladı:

- Uç, uç! - dedi. - Hələ ki, qanadın yorulmayıb, uç, get özünükülərə yetiş.

- Sonra ah çəkib əlavə elədi: - Əlvida,

Gülsarı!

O gedirdi və qədim bir mahnı qulağında səslənirdi.

...Ağ dəvə, ağca maya. Nə zamandır ki, o, səhrələr aləmini gəzir. Ağ dəvə balasını axtarır.

Hardasan, balam mənim, dillənsənə! Əmcəyim dolub daşır, ağ südüm qıçlarımdan axıb gedir, hay versənə! Ağ südüm, qaymaq südüm sənsiz qalıb, sən

hardasan? Hardasan, qara gözlü balam mənim, bəs hardasan?..